ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

4

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка
A REFEREED

LIBERATION PATH
Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.
ISSN: 0042-9422

No. 4 (541), April, 1993, Vol. X VI

Відповідальні Редактори — *Ілля Дмитрів і Сергій Квіт*
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — *мгр Ольга Керзюк*
Технічний Редактор — *Орест Андріїв*

Члени Редакційної Колегії:
д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, мгр О. Коваль, проф. д-р В. Косик, проф. д-р О. Кушпета, інж. В. Олеськів, д-р Б. Стебельський, проф. д-р П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF. *Тел.: 071 607 6266/7*
Факс: 071 607 6737

Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1993 РІК

Країна	*Річна передплата*	*Піврічна передплата*	*Окреме число*
Австралія	*75 дол.*	*40 дол.*	*7.25 дол.*
Австрія	*765 шіл.*	*400 шіл.*	*80 шіл.*
Аргентіна	*(Амер. дол.) 40 дол.*	*20 дол.*	*4 дол.*
Бельгія	*2200 б.фр.*	*1200 б.фр.*	*250 б.фр.*
Вел. Британія	*ф.30.00*	*ф.16.00*	*ф.3.25*
Канада	*75 дол.*	*40 дол.*	*7.25 дол.*
США	*65 дол.*	*35 дол.*	*6.50 дол.*
Німеччина	*120 н.м.*	*65 н.м.*	*12.50 н.м.*
Франція	*350 фр.*	*180 фр.*	*35 фр.*
Швеція	*350 кор.*	*180 кор.*	*35 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів. Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки. Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N¹ 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (541) КВІТЕНЬ, 1993 Річник XLVI

Зміст IV-ої книжки

До питань державного будівництва

Володимир Жила. УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА НА ТЛІ ДОБИ. ФАКТИ ТА ОЦІНКИ (До 75-ліття її утворення) ... 387

Іван Білас: ПРОТИСТОЯННЯ — ДО 50-ЛІТТЯ УПА ... 398

Роман Я. Кісь: ПОСТКРИПТУМ, АБО ЩЕ ДЕКІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЩОДО РЕГЕНЕРАЦІЇ ІМПЕРСЬКОЇ ГІДРИ ... 409

Петро Василенко: НАЦІОНАЛІЗМ НА МАРШІ ... 413

Микола Шатилов: ПОЗБАВЛЯЮЧИСЬ МИНУЛОГО — ПРАЗЬКИЙ РЕПОРТАЖ ... 418

Ігор Кічак: ШАШЕЛІ НЕ ПРОЙДУТЬ ... 427

Поезія

Олександра Ковальова ВОЗНЕСІННЯ ... 429

Іван Мирошниченко: ЦЕРКВА СТАРЕНЬКА — 430; ЗАВТРА СВЯТА НЕДІЛЕНЬКА — 430

Андрій Легіт: ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЙ БІЛОРУСЬКИХ ПОЕТІВ-КЛЯСИКІВ ... 431

Наукс. досліди

Григорій Аврахов: ОЛЕНА ПЧІЛКА: КОЛЬОРИ ОСОБИСТОСТИ І ФЕНОМЕН ДУХУ (До 140-річчя від дня народження) ... 436

Оксана Забужко: ПРОЩАННЯ З ГЕГЕЛЕМ, АБО ПРО ЕСТЕТИКУ АВГІЄВИХ СТАЄНЬ (Відкритий лист) ... 447

О. Кочерга, В. Кулик: УКРАЇНСЬКІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ ДОВОЄННОГО ПЕРІОДУ В БІБЛІОТЕКАХ КИЄВА ТА ЛЬВОВА (Закінчення. 2) ... 459

Віктор Ситнюк: ПЕРШИЙ ПРОВІДНИЙ ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (До біографії Віктора Забіли) ... 464

Присвяти

Михайло Осадчий. ІВАН СВІТЛИЧНИЙ — ВІЧНИЙ СПОЧИНОК ... 468

Богдан Стебельський МИХАЙЛО МОРОЗ ... 470

Спогади

Іван Невойда: ДОРОГОЮ ДО КОЛИМИ ... 474

Петро Сорока: ВИШКІЛ ДУН НА ФІЛЬВАРКУ КВЕЛЬ У 1941 РОЦІ ... 479

Огляди, рецензії

Степан Мудрик: НЕНАВИСТЮ І ВИДУМКАМИ ІСТОРІЇ НЕ ЗФАЛЬШУВАТИ ... 483

Володимир Жила: ПЕЧЕ МОЯ ГІРКА СЛЬОЗА ... 491

В. Гоцький ПРО УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ... 496

д-р Олександер Соколишин: НОВА МОНОГРАФІЯ ПРО ДУН ... 501

З листів до Редакції

СЛОБОЖАНСЬКИЙ РЕНЕСАНС — УКРАЇНІ ... 503

Пелагія Паламар ПАМ'ЯТЬ ... 505

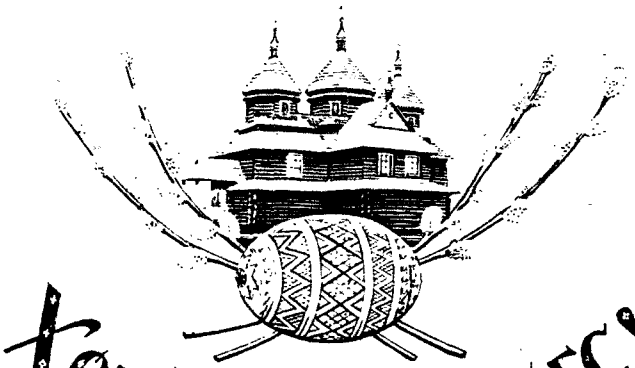
Володимир Жила ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО п. І. ПЛЮЩА ... 507

Дмитро Нитченко: ДВОМІСЯЧНИК ... 508

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ ... 509

• • •

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

У Світлий День Христового Воскресіння найсердечніші святочні побажання засилаємо Українському Народові і його законній Владі, Блаженнішим Патріярхам, Ієрархам, Монашеству, Духовенству й Пасторатові Українських Церков православного і католицького віровизнань, Голові і Членам Проводу ОУН, КУН і ЦК АБН, Голові й Президії СУВФ, Головам і Членам Проводів Українських Політичних Партій, Громадських Об'єднань, Наукових та Культурних Установ, Молодіжних і Студентських Організацій, Ветеранам ОУН і УПА і Представництву Репресованих, які працюють для відновлення в народі його національно-державницької думки і розбудови та закріплення його державного життя.

Щиросердечно вітаємо Співробітників нашого журналу, його Передплатників, Кольпортерів і Читачів в Україні і в Діяспорі, і всім бажаємо радісних Свят Христового Воскресіння!

ДИРЕКЦІЯ, РЕДАКЦІЯ, АДМІНІСТРАЦІЯ
і ДРУКАРНЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» й УВС

Рисунок мистця Л. Денисюка

До питань державного будівництва

Володимир ЖИЛА

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА НА ТЛІ ДОБИ: ФАКТИ ТА ОЦІНКИ

(До 75-річчя її утворення)

Українська національна революція 1917-1920 років почала нову добу в історії України, добу, яка привела до кардинальних зрушень у житті й свідомості українського народу. Ця революція внесла новий зміст у почуття українського патріотизму, вона вивела народ з глибин поневолення і приниження на шлях до духового і державного відродження. Коли революція в етнографічній Росії була анархістичною, в основному суспільною, то в Україні вона відразу набрала характеру суто національного. Хоч в той час українські народні маси і не були національно свідомими та політично зрілими, але все таки в їхній підсвідомості жевріла національна стихія, що міцно зберігалася в іхніх душевних надрах. Під час революції ця стихія розгорілася і стала поважним фактором у житті країни. Використовуючи її, наші провідні політичні діячі стали перед конкретним завданням державного будівництва, завданням відновлення української держави спочатку на автономних, а незабаром і на самостійницьких основах.

* * *

Грім революції вдарив несподівано у Петрограді 8 березня 1917 року, коли українці відзначали тут Шевченківські роковини[1]. І як не дивно та значуще — перші гасла революції підняли саме українські революціонери. Вони захопили ними українців-вояків з Волинського гвардійського полку, а ті разом зі страйкуючими робітниками Петрограду перетворили повстання у велику всеросійську революцію[2].

Вістки про упадок царату й утворення революційного Тимчасового Уряду в Петрограді блискавкою долетіли в Україну. Тут вони захопили душі й серця патріотів, що вже віддавна плекали ідею визволення України з-під московського гніту. А гніт цей був страшний: в Україні не було навіть одної початкової школи з українською мовою навчання, не було ані одного українського щоденника, не було ані одної легальної української політичної партії. Український національний рух, постійно розгромлюваний, працював у підпіллі.

Товариство Українських Поступовців (ТУП)[3] вийшло з підпілля і вже в перших днях революції взяло організаційну ініціятиву в свої руки. Це Товариство разом з іншими політичними групами, з представниками кооператив, робітників, військових і професійних організацій вже тиждень після вибуху революції, себто 17 березня 1917 року, зорганізували в Києві політичне представництво народу — Українську Центральну Раду. Головою її позаочно вибрано

найвидатнішого тоді українського історика — проф. Михайла Грушевського, який щойно за кілька днів після того прибув із заслання до Києва.

В Києві відбувалися з'їзди, переорганізовувалися старі партії, утворювалися нові. На початку квітня скликано під проводом Грушевського загальний з'їзд ТУП. Хоча проф. М. Грушевський уже тоді схилявся на бік рішучої політики, резолюції Управи Товариства були помірковані й пройшли одноголосно. Встановлено напрямні української визвольної політики, що їх дотримувався провід майже до жовтня 1917 року. В цьому місяці, до речі, був останній виступ ТУП, бо незабаром Товариство переіменувалось у Союз Українських Автономістів-федералістів[4].

В політичному аспекті Українська Центральна Рада стояла тоді за національно-територіяльну автономію України в межах посталої російської федеративної республіки. Вимога територіяльної автономії в складі російської федерації була задовільною ідеєю для передвоєнних часів[5], але з приходом революції — докорінного перевороту в житті суспільства, який привів до ліквідації віджилого політичного й суспільного ладу, — вона стала ідеєю надто вузькою, задуже поміркованою для утвердження форм нового життя.

Добрим показником спрямування українського національного руху був Всеукраїнський Національний Конгрес, що відбувся в Києві 17-21 квітня. Почесним головою Конгресу обрано проф. М. Грушевського. Конгрес у своїх резолюціях схилявся до визнання суверенности російських Установчих Зборів, але одночасно, посилаючись на право всіх народів на самовизначення, вимагав, щоб «кордони між державами були встановлені згідно з волею прикордонного населення і щоб для забезпечення цього були допущені на мирову конференцію... також і представники тих народів, на території яких відбувається війна, в тому числі й України»[6]. Соціяльних питань, які мали незабаром відіграти важливу ролю, зовсім не було на порядку денному. Тут у дебатах вперше виявилися поважні різниці поглядів між представниками мас українського громадянства і політикою Центральної Ради. Однак організатори Конгресу тактовно й спритно зуміли опанувати розбурхану національну стихію і згадані різниці не виявилися в резолюціях[7].

Конгрес переобрав Центральну Раду, до складу якої увійшли тепер представники всіх партій, професійних і культурних організацій, а також і представники від губерній. Таким чином до постійного складу Центральної Ради ввійшло 150 членів. Показовою для цього часу була велика й напружена культурно-організаційна праця, що проходила по всій Україні та по місцях більшого скупчення українців поза її межами. Характеризуючи дещо критично цей період, Андрій Яковлів пише: «Наша інтелігенція, що стояла на чолі українського руху, не почувала ще в собі сили, щоб порвати остаточно з Росією і не мала зв'язків і контакту з народними масами, а народ помалу входив у коло державно-політичних ідей та інтересів»[8].

Дальший розвиток подій причинився саме до скріплення на-

строїв у дусі відокремлення від Росії та її Тимчасового Уряду, що проявлялися не тільки в масах, але також у середовищі самої Центральної Ради. В міру того, як українські селяни почали відмежовуватися від всеросійського Селянського Союзу, а представники українських військових частин почали творити формально автономні, а насправді самостійні військові частини, відношення Центральної Ради до Тимчасового Уряду загострювалось, а разом з цим зростали й ворожі настрої російського громадянства до українського.

Виконуючи постанови Національного Конгресу, Центральна Рада вислала до Тимчасового Уряду делегацію для переговорів, яка мала домагатися, щоб цей уряд «виявив у тому чи іншому акті своє принципове прихильне відношення до домагання автономії України»[9]. Тимчасовий Уряд знехтував усі вимоги Центральної Ради, в додаток заявив, «що він не визнає Центральної Ради як законно-правного представника України, а справу української автономії відложив до рішень майбутньої всеросійської конституанти».

Цю наскрізь ворожу заяву М. Грушевський оголосив на Селянському З'їзді, заявивши: «Свято революції скінчилося, настає грізний час! Україна повинна бути зорганізована. Свою долю повинен рішати тільки український народ»[10]. З'їзд дав рішучу відповідь Тимчасовому Урядові і тут же висловив догану й Центральній Раді, вважаючи, що вона «зробила зле, вдаючись до письмових клопотань перед Тимчасовим Урядом, замість ставити його перед доконані факти»[11]. В наслідок того З'їзд доручив Центральній Раді, щоб «в порозумінні з Українською Радою Селянських Депутатів негайно опрацювати проект автономії України»[12].

Не зважаючи на заборону Тимчасового Уряду, 20 червня 1917 року відбувся в Києві Другий Військовий З'їзд. На цьому з'їзді учасники рішуче вимагали від Тимчасового Уряду негайного затвердження національно-територіяльної автономії України, а на випадок, коли б уряд відмовився, Центральна Рада мала зірвати з ним відносини і приступити до здійснювання автономії України. Постанови ці радикально змінили державно-політичні настрої в колах Центральної Ради і врешті 23 червня 1917 року привели до проголошення І Універсалу[13].

В ньому Центральна Рада чітко проголосила, що «центральне російське правительство не схотіло разом з нами творити новий лад і тому 'однині самі будемо творити наше життя'»[14]. Цим Центральна Рада вступила на шлях реальної праці з метою завести автономний лад в Україні. Тут же виникла потреба спеціяльного виконавчого органу, який і зорганізовано у формі Генерального Секретаріяту. Секретаріят складався з 10 генеральних секретарів і генерального писаря та був вищим виконавчим органом, що відповідав перед Центральною Радою. Після І Універсалу видавалося, що Україна начебто мала всі елементи, що визначають поняття держави: народ, територію, органи управління. Проте держави фактично тоді ще не було, бо бракувало справжньої державної влади. Правда, Центральна Рада користувалася великим автори-

тетом, але цей авторитет був лише морального, а не державно-правного характеру. Про це ясно сказано в декларації Генерального Секретаріяту: «Ми вступили в ту зону, де стикаються межі двох влад — моральної і публічно-правної. Ми ще не можемо сказати, в якій саме половині більше чи менше стоїмо»[15]. Іншими словами, українській владі треба було переступити межу: перетворити моральну владу в політично-правну, щоб таким чином завершити організацію української автономної держави.

Хоч у згаданій декларації Генеральний Секретаріят накреслив пляни своєї діяльности, він, на жаль, не провів їх у життя. Дехто з істориків уважає, що наколи б Генеральний Секретаріят був зреалізував ці пляни, то це, без сумніву, прискорило б було на кілька місяців утворення української держави. Оцінюючи критично працю Секретаріяту, слід відзначити, що він не мав контакту з народніми масами, недооцінював потреби праці для національно-політичної зрілости народу та діяв дуже повільно. Поважну ролю відігравали тут і росіяни, які вороже ставилися до української визвольної боротьби. Таким чином Генеральний Секретаріят не зважився піти в своїй праці революційним шляхом («самі будемо творити життя своє»), а пішов радше шляхом переговорів і угоди з російським урядом. В дечому тут не здійснив покладених надій і І Універсал. Він не виконав найосновнішого: не створив ідейних передумов і не заклав фізичних основ під українську державну побудову, бо не накреслив візії майбутнього. Проте його рішучий тон, а також його ентузіястичне сприйняття в Україні сильно насторожили Тимчасовий Уряд до українського руху за автономію, який, на його думку, почав загрожувати російській демократії проявами українського самостійництва[16].

Це привело до візити російських міністрів у Київ, до II Універсалу та до т. зв. «Тимчасової Інструкції» (або «конституції» під назвою «Статут Вищого Управління Україною») для Генерального Секретаріяту, що її розробив російський уряд. А все це було наслідком нерішучої поведінки Центральної Ради і Генерального Секретаріяту[17]. Але в цих подіях було і дещо позитивного, а саме те, що поміж Центральною Радою і російським урядом виявилася принципова непереборна різниця в поглядах як саме розв'язати питання автономії. В той час, коли Центральна Рада, почавши від І Універсалу, змагала до справжньої державної автономії України в межах Російської республіки, російський уряд був готовий дати Україні лише адміністративну автономію, і то навіть не на всій українській території. А що найосновніше, Російський Тимчасовий Уряд не визнавав Української Центральної Ради за верховний орган України.

Тому, не дивлячись на всі спроби співпраці з боку Центральної Ради та на затвердження Тимчасовим Урядом складу Генерального Секретаріяту, предложеного Радою, повної згоди щодо остаточного вирішення справ автономії України не досягнено.

Єдиним важливим надбанням цього періоду було наладнання співпраці з національними меншинами України, які визнали

авторитет і владу Центральної Ради і призначили своїх представників до її складу та до складу Генерального Секретаріяту. Це перетворило Центральну Раду і Генеральний Секретаріят з чисто національно-українських органів у територіяльні. Реальної влади, хоча б навіть на обмеженій території, Генеральний Секретаріят не мав. І хоч він заявляв про свою відповідальність перед Центральною Радою, російський уряд вважав його за орган російської влади на Україні. А тим часом російський сенат відмовився офіційно опублікувати «Тимчасову Інструкцію», а російський уряд збирався навіть поставити Генеральний Секретаріят під суд за державну зраду, коли то Центральна Рада піднесла справу скликання українських установчих зборів для вирішення проблеми державного ладу на Україні. Склалося справді ненормальне становище, а тут ще прийшли спроби реставрації ген. Корнілова в Росії та большевицька акція в Петрограді й Москві. Все це змусило Центральну Раду до рішучих кроків. З допомогою прийшли їй Всеукраїнська Селянська Рада та III Військовий З'їзд, що зібралися в Києві якраз під час заколоту в російському штабі. Українська Центральна Рада зорганізувала Революційний Комітет, якому вперше надала військову й адміністративну владу на всій території України. Цей Комітет зліквідував не тільки російський штаб, але й військову владу російського уряду. Так що з цього часу «фактично реальна влада на Україні перейшла до Центральної Ради й Генерального Секретаріяту»[18].

7 листопада 1917 року впав Тимчасовий Уряд і большевики на чолі з В. Леніним у кривавій боротьбі захопили владу. З упадком Тимчасового Уряду ситуація в Україні погіршилася ще й тому, що большевики почали шалену агітацію проти «буржуазної» Центральної Ради з метою збройно захопити владу в свої руки.

Серед таких обставин Центральна Рада взялася за організацію свого управління по всій Україні. Ухвалено закон про включення в територію України всіх українських етнографічних земель та видано заклик до населення зберігати спокій, порядок і підпорядкуватися адміністрації, що її призначила Центральна Рада.

20 листопада 1917 року Центральна Рада схвалила й видала III Універсал, яким проголосила Українську Народню Республіку. Універсал, як і можна було сподіватися, був звернений не лише до українського народу, але до всіх національних меншин в Україні[19].

Встановивши державний лад на Україні у формі демократичної республіки з Центральною Радою як законодавчим органом і Генеральним Секретаріятом як виконавчим органом та визначивши точно державну територію, цей Універсал встановив основні конституційні принципи Української Народньої Республіки, а саме — демократичні свободи для населення. Призначено тоді вибори до українських установчих зборів та рішено, що збори мають відбутися 22 січня 1918 року.

Таким чином у час III Універсалу Центральна Рада і Генеральний Секретаріят мали вже у своїх руках реальну владу на цілім просторі України*, підтримувану українським народом. Права

цих органів верховної влади були визнані також всіми національними меншинами в Україні.

З погляду державного права III Універсал — це основний конституційний закон. Ним встановлено на Україні демократичну народоправну державу — Українську Народню Республіку. За своїм основним принципом побудови Українська Народня Республіка була суверенною державою, нічим не обмеженою щодо внутрішнього державного ладу, а саме: законодавства, юстиції та управління. У зовнішньо-політичному аспекті Українська Народня Республіка була формально обмежена постановою цього ж III Універсалу: «Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів»[20]. Проте у цей час згадана постанова, що формально обмежувала незалежність Української Народньої Республіки, не мала вже значення, бо тоді не тільки російська «федерація рівних і вільних народів» не існувала, але вже й не було Російської демократичної республіки з Тимчасовим Урядом Керенського; влади ж Леніна Україна не визнавала.

Тим часом большевики робили велике спустошення в українських військових частинах, що ще так недавно рвалися до Києва промостити шлях до української державности. Тепер вони розходилися по домах, бо їх большевики переконали, що українська самостійна держава — це ніщо інше, як нова буржуазна держава. Агітацію большевиків проти Центральної Ради полегшувала нерішучість тієї в справах земельної реформи і миру. Як знаємо, український земельний закон схвалено тількищо наприкінці січня 1918 року, коли Київ був уже під обстрілом большевицьких гармат (свій земельний закон большевики видали відразу після захоплення влади в Петрограді). Тим часом московська Рада Народних Комісарів вступила в переговори з Центральними Державами про мир. Україні не залишалося нічого іншого, як подбати негайно про мир і на українському фронті. Даремне стримували її від того кроку недавні союзники царської Росії — Франція та Англія; їх Центральна Рада таки зуміла «примирити з цим фактом»[21]. Мир був тоді найпопулярнішим гаслом усіх народів і суспільних груп Росії, а Україна не могла допустити, щоб большевики заключили мир з Центральними Державами без неї, а то й проти неї. Центральна Рада вислала своїх уповноважених на фронт для обговорення умов перемир'я та заповіла висилання своїх представників до Берестя, де большевицькі делегати від листопада 1917 року вели переговори з представниками Центральних Держав. Третього січня 1918 року українська делегація в складі Левицького, Любинського і Севрюка прибула до Берестя.

Рішення Центральної Ради взяти участь у мирових переговорах з Центральними Державами своїм приступленням не виключало можливости співдіяння з представниками большевицького уряду, зокрема коли большевики проголосили принцип самовизначення («вплоть до отделения») народів колишньої царської Росії. Але цей

принцип большевики швидко заперечили. а тому в ході дипломатичних переговорів українська делегація ясно заявила, що вона є умандатованим представником Української Народньої Республіки. яка починає «своє міжнародне існування, втрачене перед 250 роками»[22]. Тоді стало ясним, що до мирових переговорів з Центральними Державами стали дві незалежні від себе республіки: російська і українська. А тут ще Україна, щоб стати на шлях цілком самостійної міжнародньої політики, проголосила 22 січня 1918 року IV Універсал. Проголошення його було, без сумніву, приспішене мировими переговорами, бо в тексті цього акту Центральна Рада заявляє перед цілим світом про готовість України до мирного співжиття з усіма її сусідами[23].

В Універсалі чітко сказано, що «однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною вільною, суверенною державою Українського Народу». Цей державний акт і попереднє відкинення большевицького ультиматуму з 17 грудня 1917 року, яким большевики, визнаючи право України на самостійність, вимагали, щоб «Україна не пропускала через свою територію донських козаків, що верталися з фронту на Дін (з якими тоді вже воювали большевики), щоб не роззброювали військових частин, прихильних до більшовиків, і щоб повернули зброю вже роззброєним»[24], привели до порвання зв'язків з большевицькою владою Росії. Не зважаючи на грізні обставини, — як писали очевидці. — це акт викликав великий ентузіязм в Україні й високо підніс престиж Центральної Ради.

В згаданому Універсалі Центральна Рада звернула пильну увагу на зовнішню незалежність країни, проголосила оборонну війну проти большевиків, доручила заключити мир з Центральними Державами та висловила бажання, як уже сказано вище, про мирне співжиття з сусідніми державами. Генеральний Секретаріят перейменовано на Раду Народніх Міністрів, підтверджено постанови про скасування приватної власности на землю. про контролю над торгівлею і промислом, про національно-персональну автономію. Відмінно від попередніх постанов, — пише Яковлів, — «на цей раз цілком правильно було вирішено питання про можливу федерацію з іншими народами колишньої Росії, а саме: це питання було передано на вирішення не всеросійських, а українських установчих зборів, — цього найвищого господаря і впорядника землі нашої»[25].

Після проголошення IV Універсалу Центральна Рада прийняла ще деякі закони конституційного характеру: закон про національно-персональну автономію, закон про автокефалію Української Православної Церкви, земельний закон тощо.

Війну з Україною Росія вела формально не від імени російського уряду, а від імени фіктивного українського «радянського» уряду, який саме тоді штучно створено в Харкові. Добре озброєна 30-тисячна російсько-большевицька армія В. Антонова-Овсієнка чотирма групами наступала на Україну, а в запіллі на Лівобережжі большевицькі агітатори завзято розкладали українські гарнізони. До оборони Києва станув слабо вишкольований помічний студентський

курінь Січових Стрільців, який був ущент розбитий багато сильнішими силами ворога в бою під Крутами 30 січня 1918 року. Одночасно з наступом большевиків у Києві вибухло большевицьке повстання, а 9 лютого большевицькі війська Муравйова зайняли Київ. У столиці розстріляно тоді близько *5000 осіб* з цивільного населення, запідозрених у симпатіях до українського уряду. Більшість Центральної Ради й український уряд переїхали до Житомира. В Києві горіли і розвалювалися доми, храми, а в них горіло не тільки майно, але й культурні надбання країни. В огні цього большевицького обстрілу згоріла, як писав М. Грушевський, і «наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидувана нам довго й уперто»[26].

Цього ж 9 лютого 1918 року укладено мировий договір між Українською Народньою Республікою і Центральними Державами. Договір передбачав встановлення кордонів між Українською Народньою Республікою і Австро-Угорщиною. Сторони обопільно відмовлялися від сплати коштів війни та покриття воєнних відшкодувань. Договір регулював взаємне постачання хліборобськими і промисловими продуктами, встановляв принципи митних, правних, дипломатичних і консулярних відносин, обмін військовополоненими тощо. Договір був дуже важливим для України, а також для Австро-Угорщини і Німеччини з уваги на небезпеку голоду в цих країнах. Німці, до речі, зовсім не скривали того, що Берестейський договір був для них хлібним договором. Тому, на прохання уряду України, вони поспішили їй з допомогою і протягом березня-квітня очистили країну від большевиків.

Уряд і Центральна Рада повернулися до Києва, але ситуація тут була зовсім новою. Вони опинилися в дуже важкому становищі: з одного боку, присутність німців на Україні давала урядові і Раді можливість незалежно діяти, з другого — вони відчували свій обов'язок охороняти суверенність України від чужоземної сили. «В цій складній ситуації, — пише Шульгин, — уряд не виявляв ні хисту, щоб налагодити адміністрацію на Україні, ні дипломатичної спритности, щоб полегшити взаємини з чужоземними представниками»[27]. А ту ще й громадська опінія серед українського населення обернулася проти уряду. Німці, побачивши безладдя в країні, почали сумніватися в здібності уряду задовільно виконати його хлібні зобов'язання. А що їм в основному йшлося про хліб, то вони почали втручатися в адміністративні справи України, викликуючи тим сильне обурення в Центральній Раді. Українській владі з кожним днем ставало ясно, що «дружні» чужинецькі війська швидко стануть військами окупаційними. Тим часом втручання німців в українські справи ставало більш і більш безцеремонним. 25 квітня 1918 року німецьке командування видало наказ про заведення німецьких польових судів на Україні, а 26-27 квітня німці роззброїли першу українську дивізію синьожупанників[28]. І нарешті 28 квітня, під час засідання Центральної Ради, на якому проходили дебати про ставлення німців до українських справ в Україні, на залі нарад з'явився відділ німецького війська. Михайло Грушевський, що вів це засідання, був одиноким, що не підвівся зі свого крісла, а натомість запротестував проти цього

насильства, на жаль, безуспішно. Тоді заарештовано двох українських міністрів, а всіх присутніх обшукано. Цей інцидент викликав сильне обурення не тільки серед Центральної Ради, але й серед усього громадянства. 29 квітня Центральна Рада зібралася знову на засідання. Тим разом Рада ухвалила конституцію республіки, важливу зміну до земельного закону, і обрала М. Грушевського президентом Української Народньої Республіки. Але це був останній день не лише її праці, але також і її офіційного існування. Зараз же після того делегація від Центральної Ради зголосилася в командувача німецькими збройними силами в Україні фельдмаршала Г. Айхгорна з заявою, що Центральна Рада готова змінити свою політику й співпрацювати з німцями. Айхгорн дав на це відому історичну відповідь: «Запізно, мої панове». Цього самого дня проголошено гетьманом України генерала Павла Скоропадського, який розв'язав Центральну Раду, цей перший український парлямент, та уневажнив усі її закони і розпорядження.

У своїй цікавій статті «За повну правду про Грушевського» Іван Кедрин (-Рудницький), сеньйор українських журналістів діяспори, піднімає питання: «Яка була роля Михайла Грушевського в тій політиці Центральної Ради, що довела до її ліквідації, як і до ліквідації демократичного устрою молодої Української Народної Республіки? Чи можливо оправдувати Українську Центральну Раду і її голову принциповістю — мовляв, Україна не захотіла слухати диктату німецького військового командування»? І зразу ж він відповідає: «Гарне слово, але Українська Народна Республіка прийняла в Берестейському мировому договорі зобов'язання, що їх зараз же таки злегковажила. А без цих зобов'язань не було б миру, як і не було б і військової допомоги від Німеччини й Австрії»[29].

Без огляду на всякі спекуляції щодо мотивів дій Центральної Ради, треба сказати, що вона зробила все, що було в її силах, щоб домогтися гідного національного існування для українського народу[30].

Підсумовуючи, хочемо підкреслити, що діяльність Української Центральної Ради підпала під сувору і, на мій погляд, в багатьох випадках несправедливу критику, зокрема після того, як українська визвольна боротьба наприкінці 1920 року завершилася поразкою і виходом уряду на еміграцію. Закидів і «пост фактум» порад було багато, напр., що повну самостійність і суверенність української держави треба було проголосити раніше, може ще в половині 1917 року; що українське регулярне військо треба було організувати зараз же після вибуху революції; що політика Центральної Ради була занадто лівою, соціялістичною; що діячі Української Центральної Ради не мали державного досвіду. Проте факт залишається фактом, що за неповних десять місяців після вибуху всеросійської революції Українська Центральна Рада дослівно з нічого організувала владу в Україні й IV Універсалом проголосила Україну суверенною державою. І за це належиться не тільки подив, але й подяка отим недосвідченим у державних справах діячам Центральної Ради, які вийшли з підпілля тільки кілька місяців перед тим і станули у проводі поневоленого народу.

Що ж залишила нам доба Української Центральної Ради і чому треба вважати, що ця доба має першорядне історичне значення? Центральна Рада, утворена по двох століттях бездержавности, проголосила та встановила III і IV Універсалами українську державність. Всі дальші прояви нашої національної боротьби і всі дальші державні чи революційні акти беруть свій початок з цих актів Центральної Ради, включно з проголошенням в 1919 році Соборности Української Державности, а в 1941 і 1991 роках відновлення незалежности України.

Центральна Рада започаткувала збройну боротьбу за утвердження української суверенної держави. Боротьба ця провадилася регулярними українськими арміями, а згодом повстанськими формаціями.

Центральна Рада уклала Берестейський мировий договір (яким здобула визнання де юре Української Народньої Республіки Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною) та привела до визнання української держави де юре чи де факто цілим рядом інших чужоземних держав. Отже, вона вивела Україну на міжнародній форум.

Центральна Рада започаткувала співпрацю з усіма неросійськими народами колишньої російсько-царської імперії, які теж прямували до створення своїх суверенних держав (можна вважати, що такі міжнародні організації, як «Прометей» у Парижі і Варшаві, Паризький Бльок, АБН, Інтернаціонал «Свободи» тощо взяли свій початок від з'їзду національностей у Києві в 1917 році).

Центральна Рада встановила не тільки толерантне, але й побудоване на засадах рівноправности відношення до національних меншин України проголошенням і введенням у життя закону про національно-персональну автономію.

Центральна Рада своїми законами та практичними заходами встановила в Україні демократичний і соціяльно та економічно справедливий для того часу лад.

Закінчуючи, хочемо ствердити, що Українська Центральна Рада, хоч і виявилася неспроможною боротися з большевиками й анархією[31], проте зуміла вивести Україну на світову арену та здобути їй міжнародній престиж. Вона дала Україні важливі державно-політичні акти, що були виявом волі народу і важливим внеском у процес розвитку української політичної думки.

Примітки

1. Іван Крип'якевич і Микола Голубець. «*Велика історія України*» (Львів-Вінніпег: Вид. Іван Тимтор, 1948), стор. 762.

2. Олександер Шульгин. «Доба Центральної Ради». «*Енциклопедія українознавства*» в двох томах, за ред. Володимира Кубійовича й Зенона Кузелі (Мюнхен-Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1949), стор. 498.

3. Там же, стор. 476.

4. Шульгин, стор. 501.

5. Петро Голубенко. «*Україна і Росія у світлі культурних взаємин*» (Нью-Йорк-Париж-Торонто: Науково-дослідний Інститут ім. О. Ольжича, 1987), стор. 76-77.

6. Крип'якевич, стор. 764
7. Там же.
8. Андрій Яковлів: «*Основи конституції УНР*» (Нью-Йорк. «Говерля». 1964), стор. 7.
9. Шульгин, стор. 503.
10 Там же, стор. 504
11 Крип'якевич, стор 765
12. Там же.
13. Шульгин, стор. 504, і Крип'якевич, стор. 766-767
14. Яків Зозуля: «*Велика Українська Революція. . .*» «*Календар історичних подій. .* (Нью-Йорк, 1967), стор. 67.
15. Павло Христюк: «*Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920 рр.*» в чотирьох томах (Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921-1922), том І. стор 78-79.
16. Володимир Жила. «Три універсали Української Центральної Ради». «*Мета*» (Філядельфія), грудень 1987, стор. 1-2.
17. Христюк, том І, стор. 81.
18. Яковлів, стор 12-13.
19 Христюк, том ІІ, стор. 53-54.

* На просторах тієї України, яка в цьому часі була по лівій стороні фронтової (російсько-австрійсько-німецької) лінії — примітка *Редакції «В. Ш.»*.

20. Там же, стор. 51.
21. Шульгин, стор. 508
22. Крип'якевич, стор 770.
23 Зозуля, стор 74.
24. Шульгин, стор. 508
25. Яковлів, стор 7.
26 Крип'якевич, стор 774.
27 Шульгин, стор 511
28 Там же.
29. Іван Кедрин (-Рудницький)- «За повну правду про Грушевського». «*Свобода*», 23 січня 1992, стор 6.
30. Любомир Винар: «Про самоліквідацію Центральної Ради, німців і гетьмана П Скоропадського» «*Українські вісті*» (Детройт), 16 червня 1991, стор 2
31. Шульгин, стор. 511-512 і Володимир Жила: «Четвертий Універсал у процесі розвитку української політичної думки» (в рукописі).

«Не може більше повторитися лихо з 1917 року, коли федералістична концепція сплутала будування української державности, приголомшила здоровий національно-політичний інстинкт й обезброїла його перед большевицьким підступом і наступом. Не сміє тепер відживати подібна хвороба в українській політиці, у старій чи новій формі, як нові протисамостійницькі федералістичні, унійні, всесвітянські тенденції Вони виринають як коньюнктурні явища у висліді погоні за тим, щоб відкривати нові, модерні цілі й шляхи української політики, при невмінні відрізнити тривкі розвоєві тенденції в міжнародному житті від тимчасових, коньюнктурних ситуацій».

Степан Бандера.
«Слово до Українських Націоналістів-Реолюціонерів за кордоном».
На Чужині, 1948., стор. 6.

Іван БІЛАС
кандидат юридичних наук,
докторант Академії МВС,
полковник

ПРОТИСТОЯННЯ

До 50-річчя УПА

Акції репресивного апарату тоталітарного режиму проти національно-визвольного руху українського народу

«Нехай вічна буде слава,
же през шаблі маєм права».
(Гетьман Іван Мазепа)

ПРАВДА про національно-визвольну боротьбу і спротив нашого народу окупаційним режимам у 40 та 50 роках має восторжествувати у теперішньому ювілейному році — році Української Повстанської Армії.

Для цього необхідно неупереджено переглянути та проаналізувати суспільно-політичні події в Україні тих часів, спираючись на архівні документи, що стали доступними для дослідників.

До недавнього часу про той період писали однозначно: «боротьба з пособниками окупантів, бандитами, які втратили людське обличчя» і «радісний перехід населення Західньої України до мирного життя на благо батьківщини і соціялізму». І тільки напередодні розпаду совєтської імперії в офіційній пресі з'явилася інша характеристика подій: «Це була неоголошена війна, знищення народу цілого регіону недозволеними методами — методами жорстокого терору... Перемогла взаємна ненависть, жорстокість, зброя, висилка не тільки окремих сімей, запідозрених у зв'язках з націоналістами, а масові висилки... невинних».

Після 1944 року на західньоукраїнських теренах відновлюється режим сталінської тиранії. Недовір'я і підозріліть до місцевого населення примушували владу спиратися на людей, прибулих на ці території за рознарядкою. Так на посадах, які представляли номенклатуру, місцевих кадрів у 1946 році перебувало тільки 14 відсотків.

Жорстокість у тій війні проти українського народу переходила всі межі. Ось що почув у розмові з одним із учасників боротьби в Західній Україні й записав у своєму щоденнику 1945 року Олександер Довженко:

> «Одного націоналіста я повісив вниз головою і палив на повільному вогні, вирізав з нього шматки м'яса... а він, гадюка, так і помер з криком 'Слава Україні!', скільки я їх перемордував. Залишається додати, що цей 'герой' був слухачем вищої партійної школи».

В даному разі маємо справу з самодіяльною жорстокістю, але виселення величезних мас людей, яких підозрювали у співчутті до повстанців, фізичне винищення десятків тисяч вояків УПА і підпільників ОУН — було вже справою держави. До того ж не забуваймо, що в Західній Україні в 1939-1941 рр. було репресовано один мільйон 70 тисяч осіб. А згідно з документами Центрального державного архіву Російської Федерації (колишній Центральний державний архів Жовтневої революції СССР) станом на 1 січня 1945 року, тобто за неповних шість місяців 1944 року після визволення теренів Західньої України від гітлерівців, репресивний сталінський апарат ліквідував 124 тисячі 336 осіб, що брали участь у національно-визвольній боротьбі. З цієї кількости вбито — 57,405 осіб, заарештовано — 50,941 особу, «прийшли з повинною» — 15,990 осіб.

З боку державних чинників, що вершили «визвольні» акції в західньому регіоні України, були такі втрати: загинуло офіцерів НКВД-НКГБ — 82, рядових військ НКВД — 1,295, працівників державних і партійних органів — 3, бійців винищувальних батальйонів — 46, усього — 1,426 осіб. А попереду були ще сім років боротьби українського народу за національне визволення, сім років війни тоталітарної системи проти свого народу. За офіційною статистикою совєтської історіографії за весь період опору повстанців сталінському режимові загинуло 30 тисяч совєтських громадян. Отже, дії влади навряд чи можна назвати правочинними. І чи не провокувала вона сама збройну боротьбу?

Щоб пролити світло на це далеко не риторичне запитання, що досі викликає сумніви у багатьох людей в Україні, зробимо спробу проаналізувати основні форми та методи діяльности НКВД-НКГБ-МГБ у боротьбі з ОУН-УПА: просовєтський партизанський рух, спеціяльні провокативно-розвідувальні групи та каральні військові підрозділи НКВД-МГБ.

а) Просовєтський партизанський рух проти ОУН-УПА

Відомо, що партизанський рух набрав організаційних форм у 1942 році, коли 5 вересня за підписом Й. Сталіна був виданий наказ № 00189 «О задачах партизанского движения».

Наступного дня постановою Державного Комітету Оборони за № 2246 (цілком таємно, — І. Б.) Головнокомандуючим партизанського руху в СРСР був призначений Маршал Совєтського Союзу К. Ворошилов.

Перші повідомлення про народні партизанські ополчення на території Волині, які згодом переросли в УПА, до Центрального штабу партизанського руху почали надходити наприкінці 1942 року. Вони були часто неточними, з явними ознаками дезінформації.

Так, 5 грудня 1942 року начальник ЦШПР П. Пономаренко писав особисто Й. Сталіну:

> «За повідомленням Сабурова, у лісах Полісся і районах — Пінськ, Шумськ, Мізоч є великі групи українських націоналістів під коман-

дуванням особи, з таємною кличкою «Тарас Бульба». Націоналісти роззброюють та б'ють малі групи партизанів.

Проти німців націоналісти влаштовують окремі засідки. Розповсюджують листівки з написами: 'Бий кацапа — москаля, гони його відсіля, він тобі не потрібен'.

Великий націоналіст Бандера німцями розстріляний. За повідомленням з іншого джерела, націоналісти під керівництвом «Тараса Бульби» в кількості 5.000 осіб знаходяться в 6 кілометрах на південний схід від Сарни. Обладнують зимові помешкання».

Тим часом 11 січня 1943 року начальник оперативного відділу ЦШПР полковник Соколов підготував оперативний план проведення першочергових заходів щодо посилення партизанського руху в Україні, який 15 січня цього ж року затвердив начальник ЦШПР П. Пономаренко. Що ж пропонувалося?

« — . . .в січні 1943 року передислокувати українські партизанські загони з території Російської Федерації та БССР на Україну;

— проведення низки заходів для розкладу поліції та «націоналістичних» формувань противника на території УССР».

Краще не скажеш. Не боротьба з фашистськими загарбниками на території України, а боротьба з «націоналістичними формуваннями», котрі виступили проти окупантів, адже, окрім УПА, на теренах Західньої України протягом майже двох років не було жодних советських партизанських з'єднань, за вийнятком загону Медведєва — загону спеціяльного призначення для прикриття діяльности М. Кузнецова і сумнозвісних 7-го та 12-го батальйонів О. Сабурова, які, очевидно, і направлялися для «розкладу націоналістичних формувань», вбиваючи і грабуючи цивільне населення під виглядом УПА (див. «ЛУ» № 25-26, 1992 р.)

Аналіза наведених документів ЦШПР свідчить, що небезпеку для уряду СССР становив масовий народний рух на території окупованої України, рух за спротив окупації як фашистській, так і большевицькій, який вилився в організаційне об'єднання у формі УПА.

З листопада 1943 року заступник начальника ЦШПР комісар державної безпеки С. Бельченко і начальник розвідвідділу ЦШПР полковник М. Анісімов надіслали у штаби партизанського руху директиву № 3762 СС, де зазначалося:

«. .1. Дайте завдання командуванню партизанськими загонами і командирам окремих груп, щоб усі місцеві та інші націоналістичні формування брали на строгий облік і в кожному окремому випадку по встановленню, давали нам до відома, вказуючи деталі їхньої організації.

2. В установлені націоналістичні формування засилати свою агентуру, ставлячи їй завдання:

а) визначення кількісного складу організації, її збройних сил і дислокація;

б) вивчення системи зв'язку, характеру зв'язку і як він здійснюється, явки і паролі методи вербування в організацію.

3 Дайте завдання на організацію вербування агентів-посередників у кожному зформованому націоналістичному легіоні і через них встановлювати

а) програмно-тактичні установки націоналістів;
б) від кого націоналісти дістають економічну і моральну підтримку і на кого орієнтуються;
в) керівний центр націоналістів;
г) чи підтримують націоналісти зв'язок з німцями;
4. У випадку провалу завдання по засилці агентів і вербуванню внутрішньої агентури в націоналістичних формуваннях, довіряти слід тільки досвідченим агентурним працівникам. Продумайте комбінації щодо *організації секретного фотографування* (розрядка моя — І. Б.) окремих керівних працівників місцевих націоналістів з метою допиту їх по питанню націоналістичних формувань та вербування агентів-нурків. Завдання беріть під контролю. Перше повідомлення по цьому питанню чекаємо 15 листопада 1943 року»*.

Остаточно переконавшись у тому, що національні з'єднання Західньої України ведуть боротьбу з окупантами, Сталін та його оточення вирішили завдати по УПА першого удару руками совєтських партизанів, що дислокувалися на території Білорусії. Недаремно знаменитий Карпатський рейд партизанського з'єднання С. Ковпака мав назву Сталінський рейд. Адже Сидорові Артемовичу поставив це завдання сам Сталін під час перебування того у Москві на початку червня 1943 року. Про це Ковпак поділився тільки з комісаром з'єднання С. Руднєвим. Для інших мета рейду залишалася таємницею. До цього рейду відкритої ворожнечі між совєтськими партизанами і вояками УПА не було.

Коли Червона Армія в 1944 році витіснила німців з частини Волині, партизанське з'єднання С. Ковпака відповідно до рішення партії большевиків України було розформоване і на його базі утворено партизанську дивізію імени двічі Героя Совєтського Союзу С. Ковпака, якою командував П. Вершигора. Ось як визначалися подальші завдання партизанської дивізії у радіограмі № 991 за підписом М. Хрущова, яку було передано Вершигорі:

«Генерал-майорові Вершигорі. . . Виходячи із бойового минулого вашої дивізії, вона не розформовується, але передається у відомство НКВД УССР для боротьби з німецько-українськими націоналістичними бандами. Бажаю Вам подальших бойових успіхів. Хрущов.»

Подальші «бойові успіхи» партизанської дивізії передбачали суто поліційно-каральні акції щодо мирного населення Західньої України, яке, до речі, допомагало совєтським партизанам і матеріяльно, і морально. Наведемо лише один архівний документ, що засвідчує «подвиги» партизанів на вже визволеній від фашистів території:

«Розписка. Дана командирові роти Маркиданову Івану Васильовичу в тому, що прийнято від нього Дубнівським РВ НКВД затриманих у кількості 34 (тридцять чотири) особи, із них 9 жінок. Прийняв: відповідальний черговий Дубнівського РВ НКВД Розбицький. 15 вересня 1944 року».

---

* В оригінальній статті, надрукованій в «Літературній Україні» ч. 42 за 22.10.1992 та ч. 43 за 29.10.1992 рік, ця довша цитата з совєтських документів і всі наступні надруковані російською мовою. Передруковуючи цю важливу статтю Івана Біласа, ми передаємо всі ці цитати совєтських документів у перекладі на українську мову — *Редакція «В.Ш.»*.

Більшість затриманих не була причетна до антисоветської діяльности, але запопадливим виконавцям важливо було показати результати «плідної діяльности».

б) Спеціяльні провокативно-розслідувальні групи НКВД-МҐБ

Найбільш підступним методом, який широко практикувався репресивним апаратом совєтської імперії в боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення та використання так званих груп спеціяльного призначення органів НКВД-МҐБ, що «діяли» під виглядом самих національних формувань — окремих загонів УПА, а потім боївок «СБ» ОУН (служби безпеки ОУН) упродовж 1944-1953 років при кожному районному відділенні НКВД-МҐБ.

Мета створення та діяльности провокативно-розвідувальних груп — проведення широкої аґентурної роботи для виявлення чільних провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури Центрального Проводу ОУН, включно з закордоном, з метою дезорганізації політичної лінії; організація політичних провокацій та вбивств мирного населення під виглядом ОУН-УПА для компромітації національно-визвольної боротьби українського народу та опаплюження ідеї Самостійної Соборної Української Держави; нацьковування різних верств українського населення між собою, сіяння ворожнечі, протиставлення Західньої та Східньої України.

Започаткував політичні провокації та замаскований фізичний терор українського населення на державній основі лист тодішнього наркома внутрішніх справ УССР Рясного за № 2070/сп від 20 вересня 1944 року на адресу секретаря ЦК КП(б) України Д. Коротченка. В цьому документі нарком мотивував необхідність розформування партизанської дивізії імени С. Ковпака під командуванням генерал-майора Вершигори та створення з її особового складу, тобто з колишніх партизанів, спеціяльних малих груп для боротьби з повстанцями в західніх областях України.

Партія зі зрозумінням сприйняла ініціятиву наркома внутрішніх справ, передбачивши далекосяжні наслідки вакханалій, і невдовзі постановою «О партизанской дивизии имени дважды Героя СССР генерал-майора Ковпака» — освятила всі «визвольні дії» своїх меченосців. Зокрема, в ній зазначалося:

«...1. Дивізію ім. двічі Героя СССР Ковпака розформувати, весь особовий склад повернути на укомплектування органів НКВД в західніх областях України і створення малих загонів для продовження боротьби з бандитами.

2. Власність та кіннота дивізії, згідно з постановою ЦК КП(б)У від 18.8.1944 року за № 44/17-оп, повинна бути використана в органах НКВД.

3. Рясному доповісти про результати виконання цієї постанови до 1.10.1944 року».

Документи свідчать, що найбільша кількість провокативних груп НКВД-МҐБ була організована і функціонувала на території Волинської, Рівненської та Тернопільської областей, хоча і в інших областях Західньої України вони завдавали шкоди визвольному рухові народу проти окупаційних режимів.

Зокрема, в березні 1945 року управлінням НКВД по Тернопільській області була створена спецгрупа «Быстрого» під командуванням начальника відділення по боротьбі з бандитизмом майора державної безпеки Соколова, чисельністю в 60 осіб, яка «плідно функціонувала більш як півроку під виглядом контрольного відділу 'СБ'», про що писав Соколов власноручно начальникові 1 відділу головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВД СССР генерал-майорові держбезпеки Горшкову.

Високо оцінивши «заслуги» Соколова, А. Горшков 28 січня 1946 року рапортував начальникові головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВД СССР генерал-лейтенантові держбезпеки Деонтьєву:

«...подаю доповідну записку начальника відділу ОББ УНКВД Тернопільської области майора держбезпеки Соколова про організацію, формування і роботу спецгрупи створеної ним із бувших бандитів-бойовиків.

Під час праці в УНКВД т. Соколов проявив себе виключно-взірцевим, відважним і геройським. Надто важко оцінити всі операції, проведені Соколовим. Однак, до цього часу він нагороджений тільки одним орденом.

Я сам особисто та тов. Сараєв (тодішній начальник УНКВД по Тернопільській області. — І. Б.) також поділяє мою думку про необхідність відмітити роботу т. Соколова.

Звертаюся до вас з проханням порушити питання про присвоєння Соколову звання Героя Советського Союзу за боротьбу з українсько-німецькими націоналістами.

Секретар обкому КП(б)У т. Компанець цю пропозицію також підтримує».

А ось характеристика тих часів на «геройські дії» ще одного командира спецгрупи «Орли», що була створена УНКВД по Рівненській області у травні 1944 року з колишніх партизанів у складі 35 осіб і «діяла» до 1 квітня 1945 року. За час «дії» вони вбили 526 повстанців, затримали 140 осіб:

«...характеристика на командира спецгрупи ОББ УНКВД по Рівненській області Корякова Бориса Павловича. 1921 року народження, уродженця с. Вахтан, Тоншаєвського району, Горьківської области, росіянин, освіта 10 класів, член ВЛКСМ, закінчив військово-інженерне училище в Чернігові

У вересня 1941 року був у Київському оточенні — тяжко поранений і забраний в полон німцями, до 15.4.1943 року знаходився у Рівненському концтаборі.

З квітня 1942 року і до приходу Червоної Армії, після втечі працював у Рівненській області в господаря. З'явився у воєнкомат і з травня 1944 року зарахований у спецгрупу.

За період роботи у спецгрупі на території Рівненської области під його керівництвом проведено до 200 операцій. Своїм власним при-

кладом надихав бійців на подвиги у боротьбі з бандитами УПА та оунівським підпіллям.

З 15 червня по 15 серпня 1944 року із всією групою, знаходячись в рейді у Мізочівському районі, діючи під маркою банди, провів велику роботу. За цей період, в результаті проведених операцій по ліквідації бандитизму в районі, групою Корякова знищено до 215 і затримано біля 65 бандитів. Сам Коряков має на рахунку 16 убитих бандитів і 22 затриманих.

З 23.3. по 16.4.1945 року тов. Коряков із своєю групою брав участь у проведенні операції по ліквідації Крайового Проводу Південної Групи УПА в Козівському районі Тернопільської області. Діючи під маркою банди, зібрав вірогідні дані про дислокацію бандитських груп у селах Пенів і Конюхи та підвів їх під удар військ НКВД.

Начальник відділу ББ УНКВД по Рівенській області майор держбезпеки Гаврилов».

Слід зазначити, що жертви «героїчної діяльности» соколових, корякових та їм подібних у переважній своїй більшості — це мирне населення західніх теренів України, яке гинуло через провокативну політику репресивного апарату, котрий «функціонував» під прикриттям націоналістичних формувань.

Терор переходив усілякі межі, що викликало протест навіть у деяких центральних органів. Так, 15 лютого 1949 року тодішній військовий прокурор військ МВС Української округи, полковник юстиції К. Кашарський, за № 4/001345 на адресу секретаря ЦК КП(б) України М. Хрущова направив доповідну записку «Про факти грубого порушення соціалістичної законності в діяльності так званих спеціальних груп МГБ» (цей документ опубліковано на сторінках «ЛУ» 1 жовтня 1992 р.).

Завершує доповідну ревнитель законности так: «Органи МГБ, під керівництвом партії, провадять величезну роботу для викорчування залишків українсько-націоналістичного бандитського підпілля, в боротьбі з яким усі засоби є добрі і потрібні хитрість та меткість».

Ось як прокуратура «турбувалась» про українське населення на західніх теренах, адже сам факт існування спецгруп суперечив закону. То про які порушення «соціялістичної законности» могла йти мова? Для МГБ законів ніколи не існувало, цей репресивний апарат працював виключно за вказівками компартії.

Аналогічна конфронтація виникла і між МВС та МГБ. Адже органи внутрішніх справ завжди вели боротьбу з кримінальною злочинністю, інше питання — як інтенсивно і якими методами. На той час провокативна діяльність МГБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити — хто ж вбиває та грабує населення? Чи це дії окремих кримінальних злочинців, а чи це сплянована діяльність МГБ?

А тому тодішній міністр внутрішніх справ УССР т. Строкач змушений був 9 червня 1949 року за № 582/см на адресу міністра внутрішніх справ СССР Круглова надіслати доповідну записку, в якій ішлося про те, що:

«...на протязі останнього часу зареєстровано ряд випадків, коли особи, які входять до складу агентурно-оперативної сітки МҐБ західніх областей України, є організаторами і учасниками грабіжницьких груп.

Працівники МҐБ дають їм зброю, тих, хто має зв'язок з бандитами, — не контролюють і не виховують, — в результаті чого вони, діючи під видом ОУНівських бандитів, займаються грабіжництвом тІ крадіжками у мирного населення, так:

— в ніч на 4.1 1949 року агенти-бойовики Турківського РВ МҐБ Дрогобицької области — Шельник Казимир Франкович і Кульганович Іван Миколайович, спільно з конюхом РВ МҐБ — Скобою, озброєні автоматами, двома рушницями, що їх дістали у райвідділі МҐБ, прибули в с. Бережок, де під виглядом ОУН провели збройне пограбування Лила Степана в його будинку.

— група агентів-бойовиків Хустського окружного відділу МҐБ Закарпатської области в складі — Антоня Михайла, Антоня Пилипа, Лемка Петра, Тегзи Василя під керівництвом агента-бойовика, Кармелюка, на протязі 1948 року на території округи, під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань, в ряді випадків — тяжко побили потерпілих. Зброю вони всі дістали в Хустському відділі МҐБ».

Приклади злочинів, зорганізованих у формі провокативних спецгруп, можна було б продовжувати. Це має бути висвітлене у «Білій книзі» злочинів проти українського народу.

в) Каральні військові підрозділи НКВД-МҐБ в боротьбі з ОУН-УПА

Найчисельнішими були каральні військові підрозділи НКВД-МҐБ. Вони виконували жандармські функції у збройній боротьбі з українським народом — так звані «чекистско-войсковые операции» і масові депортації мирного населення Західньої України в глибинні райони совєтської імперії протягом 1944-1950 років.

Уже весною 1944 року на території Західньої України перебували:

У Волинській області: одна стрілецька дивізія НКВД, три полки та одна бригада: всього загальною чисельністю — 5,285 осіб;

У Рівенській області: одна стрілецька дивізія та чотири бригади: всього — 8,754 особи;

У Львівській області: чотири бригади та один кавалерійський полк: всього — 6,525 осіб;

У Тернопільській області: три бригади чисельністю 3,057 осіб;

У Станиславівській (нині Івано-Франківській) області: одна бригада чисельністю у 1,328 осіб.

У Чернівецькій області: дві бригади чисельністю у 1,355 осіб.

Всього ж на той час у названих областях частини внутрішніх військ нараховували 26,304 особи з повним озброєнням, амуніцією та технікою.

Окрім того, як зазначив у березні 1944 року тимчасово виконуючий обов'язки начальника внутрішніх військ НКВД СССР генерал-лейтенант Кирюшин, у Волинській та Рівенській областях «...після закінчення оперативної командировки з північного Кавказу — бу-

дуть зосереджені: 19 стрілкова бригада кількістю 2,278 осіб і 21 стрілкова бригада кількістю 2,958 осіб».

На боротьбу проти УПА кинули також танковий батальйон другої мотострілецької дивізії чисельністю 163 особи, до складу якого входило 22 танки.

А невдовзі з глибинних районів імперії проти УПА вирушають 5 бронепоїздів. Особовий склад цих бронепоїздів нараховував 7,700 осіб.

Ось така військова армада, яка зростала з кожним повоєнним роком, до 1953 року протистояла УПА та підпіллю ОУН, не гребуючи звіриною жорстокістю та мародерством.

Так, 16 травня 1945 року заступник начальника 1 відділу Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВД СССР підполковник держбезпеки Константинов писав:

> «...мають місце вкрай недопустимі випадки, коли окремі бійці та офіцери органів НКВД і НКГБ, не розібравшись, вдаються до репресій — підпалюють хати і вбивають без суду окремих громадян, які зовсім не причетні до бандитів, чим дискредитують органи НКВД, НКГБ і органи советської влади».

Підполковник держбезпеки свідомо викривляв реальну ситуацію. Адже репресії карального апарату щодо мирного населення були далеко не поодинокими випадками, а мали характер цілеспрямованої урядової політики, яка у відповідності до міжнародно-правових норм характеризується не інакше як *геноцид* проти українського народу.

Ось конкретні факти «результативности» тогочасної «визвольної політики» советської імперії на західньоукраїнських землях, безсторонньо зафіксовані в документах, що зберігаються в особливих папках колишнього партійного архіву Інституту історії при ЦК КП України (Центральний Державний Архів громадських організацій України).

> «...21 жовтня 1944 року в село Кривеньки, Прибежнянського району Тернопільської области, прибула група в кількості 15 осіб для виселення родин активних учасників ОУН-УПА. В селі група була обстріляна бандою, яка там знаходилася. Втративши трьох убитими, група повернулася назад у районний центр.
>
> Вранці 22 жовтня 1944 року для ліквідації банди в село із міста Чорткова прибули бійці військ УНКВД кількістю 60 осіб на чолі з майором Полянським і представником УНКВД молодшим лейтенантом Молдовановим. Однак, банди в селі вже не було.
>
> Перебуваючи в нетверезому стані, бійці за наказом майора Полянського і молодшого лейтенанта Молдованова по-дикому розгромили село. Так, було розстріляно 10 жителів цього села віком від 60 до 80 років, спалено 45 будинків з усіма прибудовами, домашнім майном та великою кількістю намолоченого хліба. В числі розстріляних — 5 чоловік були членами родин військовослужбовців (в цей час вони перебували на фронтах Другої світової війни і, напевно, отримали повідомлення, що їхні рідні «загинули від рук українських буржуазних націоналістів» — І. Б.). Із 45 спалених господарств, 20 були господарствами військовослужбовців-червоноармійців.

Присутні при підпалюванні будинків та розстрілі мирних жителів начальник РВ НКВД — Костін, районний воєнком — Кондрашкін не вжили жодних заходів щодо припинення провокаційних дій майора Полянського та молодшого лейтенанта Молдованова».

А тим часом вакханалії «визволителів» тривали й надалі — безкарність породжує ще більшу жорстокість:

«...25 жовтня 1945 року уповноважений дільничний Порицького району Волинської області Воротніков дістав завдання від начальника районного відділу НКВД затримати в селі Ляхово громадянина Парфенюка, який нібито дезертував із Червоної Армії. Взявши чотирьох бійців з місцевої охорони громадського порядку, увечері о 20.00 Воротніков оточив будинок Парфенюка і вломився у квартиру. В будинку знаходилась сім'я Парфенюка: жінка, два сини, три дочки, одна із них трьохмісячна.

Не знайшовши Парфенюка, Воротніков застрелив його жінку, п'ятнадцятилітнього сина, трьох дочок, у тому ж числі і немовля. Живим залишився тільки молодший син, який заховався на печі.

Розстрілявши сім'ю Парфенюка, Воротніков з метою затаїти злочин, підпалив будинок і стайню Парфенюка, однак, після його від'їзду жителі села врятували будинок.

Повернувшись у районний центр, Воротніков пояснив, що буцімто з «будинку Парфенюка в нього стріляли бандити».

При розслідуванні, Воротніков був опізнаний сином Парфенюка, який залишився живим, після чого він зізнався у скоєному злочині. В близькому часі виявилось, що Парфенюк знаходиться в лавах Червоної Армії і ніколи з неї не дезертував».

«...В ніч на 30 жовтня 1944 року в село Смордве була направлена група працівників Млинівського РВ НКВД Тернопільської області під керівництвом міліціонера Шваба та уповноваженого дільничого Клименка, з завданням установити, чи бандити відвідують будинок священика Прибитовського.

Прибувши на місце, група, замість продуманих дій по виконанню завдання, підійшла до будинку священика і відкрила стрілянину, в наслідок чого загорілася стайня. Зайшовши до хати, працівники НКВД нанесли декілька ударів Прибитовському і понищили всі меблі.

Не заспокоївшись на тому, уповноважений дільничний Клименко та міліціонер Шваб вивели на вулицю священика Прибитовського, його жінку, одинадцятирічного сина, дочку та 70-тирічного батька. Всіх поставили на коліна перед палаючим сараєм, а самі в цей час забрали одежу та цінні речі, які належали сім'ї священика.

Після цих знущань, уповноважений дільничний Клименко відвів на бік священика Прибитовського і застрелив його».

Очевидно, це мирне українське населення, яке ставало жертвою репресивних дій карального берієвського апарату, в офіційній статистиці цього відомства подавалося не інакше як «бандитами».

16 січня 1946 року нарком внутрішніх справ УССР В. Рясний, призначений заступником союзного наркома, передав справи своєму заступникові Т. Строкачу. В акті передачі зазначалося:

«...результати по боротьбі з бандитизмом у західніх областях Української ССР за період з лютого 1944 року по 1 січня 1946 року характеризуються наступним:

— проведено чекістсько-військових операцій — 39,773;
— убито бандитів — 103,313;
— затримано дезертирів — 110,785;
— заарештовано учасників ОУН — 8,370;
— заарештовано активних повстанців — 15,959;
— явилися з повинною бандитів — 50,058;
— затримано дезертирів — 13,704;
— затримано тих, які вагаються — 83,284;
— явилося з повинною дезертирів — 58,488;
Всього — 443,960».

В акті також перераховувалися трофеї, що були захоплені під час проведення «чекістсько-військових операцій»:

«— літаків У-У — 1
— пушки — 46
— вогнемети — 20
— станкові кулемети — 645
— ручні кулемети — 5367
— міномети — 473
— ПТР — 293
— рушниці — 43668
— автомати — 11895
— патрони — 7775 тисяч».

Необхідно зазначити, що військовослужбовці, які своїми очима споглядали народну трагедію, часто не вписувались у рамки большевицьких вимог. З такими бійцями контррозвідка військ НКВД вела шалену боротьбу.

Так, 18 липня 1946 року за № 569/30 тодішній начальник контррозвідки «Смерш» внутрішніх військ НКВД Української округи полковник Павлов відправив доповідну наркомові Т. Строкачу «Об отрицательных настроениях среди личного состава частей и соединений ВВ МВД Украинского округа», в якій вказував:

«. . .на протязі другого кварталу 1946 року серед особового складу оперативних військ МВД Української округи зареєстровано ряд випадків, що окремі військовослужбовці військ МВД, маючи можливість широкого спілкування з оточенням в західніх областях України, піддаються впливу ворожого середовища і ОУНівського підпілля, не тільки стають на шлях злочинности, але й робляться носіями різних антисоветських настроїв. При чому, за своїм змістом нездорові вислови розподіляються у двох основних напрямках: по-перше, у спрямуванні брехні на колгоспне будівництво та вихвалянні ведення господарства приватно селянами на території західніх областей УССР і за кордоном; — по-друге, небажання вести боротьбу з українсько-німецькими націоналістами.

(Закінчення буде)

Роман Я. КІСЬ

ПОСТСКРИПТУМ, АБО ЩЕ ДЕКІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЩОДО РЕГЕНЕРАЦІЇ ІМПЕРСЬКОЇ ГІДРИ

Та загальна фізіономія сучасного імперсько-російського реваншизму, яку мені вдалося тільки пунктирно намітити у статті*, нині проступає чимраз виразніше, очевидніше і, я сказав би, навіть нахабніше, все більш і більш по-азійськи «нахраписто»... Імперська голова отого Третього Риму почала відростати знов. Імперський реваншизм у Росії уже набуває характеру не просто публіцистично-ситуаційних наскоків та інвектив; не просто галасливих отих антиукраїнських та антикавказьких кампаній в московських мас-медія, а характеру *стратегії*, характеру *довготривалої програми*, що мала б перерости у конкретну праксіологію «вассазданія» імперії... Імперська гідра вже не просто «розгойдує» конвульсивно обрубок шиї... На тому обрубкові уже дійсно відростає новоімперська голова.

У багатьох сучасних російських вчених (філософів, істориків, соціологів...) відчутно посилилася — саме останнім часом — своєрідна носталгія за «уходящей» імперією. Носталгія ота, як слушно зазначив один із учасників круглого столу «Россия и Запад», нагадує жалкування за тими (у свій час досить таки міцно збудованими) *динозаврами* чи мамонтами, котрі відійшли вже *необоротно* в минуле[1]. Тим не менше, вбачаючи у нових незалежних (властиво — напівзалежних) республіках тільки «осколки» попередньої Росії, доктор філософії В. М. Межуєв очевидно волів би реставрації *«общего государства»* (далі — з метою граничної автентичности — російські цитати подаватиму в оригіналі). Межуєв пише зокрема: «Дело не в размерах территории, а в уникальном опыте совместного проживания многих народов, через Россию (т. е. через общее для себя государство) приобщившихся к жизни в мировой истории. Истинно российский человек (не по крови, а по своей культуре) никогда не сможет радоваться гибели этой России. Его не будет умилять вид страны, которую покинули все народы...»[2].

І дійсно, ще трохи (яких два-три покоління), і якщо б імперія таки не розпалася, оті «все народы» (включаючи і найбільший із них — український) неминуче таки б «покинули»: покинули б уже не Росію, а самих себе. Вони б просто втратили своє історичне буття в цьому світі, остаточно знівечені, розплющені, зденаціоналізовані, перемелені російською імперсько-асиміляторською машиною, як перемелені були перед тим юкагири, коряки та кілька-

* Гляди стаття цього ж автора в березневому числі «Визвольного шляху» — примітка редакції.

[1] Див. «Вопросы философии». 1992, № 2. стор 19.

[2] Там же, стор. 18.

надцять інших менших народів... Однак Богові було угодно, щоб імперія, втративши себе і втративши українців, повернула цих останніх для людства, для світової історії, для світової культури. Саме завдяки втраті Росією свого імперського статусу, людство не втратило українців. Саме завдяки розімпереннюю Росії українці збереглися для всього світу. Ми таки не канули у небуття у спільній тюремній зоні...

Між іншим, так само усе ще надіється на «воспроизведение... евразийской империи» і доктор філософії Ю. М. Бородай[3]. А інший доктор філософії — В. Толстих, розпочинаючи згаданий «круглий стіл» і задаючи йому відповідний тон, із роздратуванням говорив про те, що в питанні про «неделимость» Росії «есть и такие политики, которые для себя этот вопрос решили совершенно однозначно и уже добились, как мне кажется, впечатляющих результатов в делимости и разрушении неделимого, единого». Отож, як бачимо, із руйнуванням самої імперії, далеко іще не руйнуються старі єдинонеділимські категорії у самому способі мислення речників імперського месіянства[4].

Сьогодні мусимо завжди пам'ятати про те, що російська месіянська ідея ще від утроби філофеєвської доктрини Москви як Третього Риму була заражена імперським етатизмом. Вона ніколи не була тільки ідеєю православного провідництва, духового лідерства чи, власне, культуртрегерства. У внутрішній своїй інтоксикованості російської ідеї (цього потворного згодом виплодку православного цезаропапізму і великодержавництва) ще й нині є постійна небезпека *жорстокого і нищівного великодержавного реваншизму*. Цей останній знову із маніякальною одержимістю (трохи оклигавши після «обвалів» на «окраїнах») почне лиховісне своє «собірательство»... Стережімося, аби оте месіянське північне воїнство (адже симптоми давнього *«єдінонедєлімчества»* і нині лежать на поверхні), опановане знову нестримною «жаждою» якоїсь нової «руководящей мысли» не посунуло «спасать», наприклад, «мать городов русских» Київ, подібно до того, як колись ця імперія (ще історично зовсім недавно), опанована ідеєю «воссоздания» греко-російської «восточної» імперії, прагнула визволити *«свій»* Константинополь. Не забуваймо ані на хвильку, що й сучасна російська ідея все ще заражена вірусом імперського великодержавницького етатизму. І тут старе месіянство московське знову може виявити історичну свою функціональність. Тобто запрацювати уже не просто як ідеологія, чи як набір певних мітологем, стереотипів, автостереотипів та розмаїтих світоглядних анахронізмів старого слов'янофільства, а як цілком конкретна — повторюю — *праксіологія завойовництва*, нового «сабірательства», нового хрестового походу за «целостность» отого «атечества». І якщо у серпні 1920 року опанований большевицьким месіянством Тухачевський видав був зловісний наказ *«Вперед к победе мировой революции через труп Польши»*, то чи можемо ми нині мати якусь гарантію того, що не пролунає і нині якийсь зловісний заклик, в

[3] Там же, стор. 24.
[4] Див. там же, стор. 3.

котрім Україна фігуруватиме тільки як знаряддя і засіб у побудові нової єдинонеділимської тюрми...

Ще російський філософ Іван Ільїн, очевидно передчуваючи крах отієї велетенської імперії, що розгорнулася «окнами на пять земных морей» (вислів Волошина), уже мусив далекоглядно завбачувати стратегію нового «собиральства». «Россия, — писав апологет колоніяльної реставрації І. О. Ільїн, — не погибнет от расчленения, но *начнет воспроизведение всего хода всей истории заново:* она как великий 'организм' снова примется собирать свои 'члены', продвигаясь по рекам, морям и горам к углю, к хлебу, к нефти, к урану»[5].

Отакі-то вони, оті справжні спонукальні мотиви благодійників — «сабірателей», опікунів наших, месіянських культуртрегерів, просвітителів та рятівників наших... Наголошую ще раз: будь-яке формулювання «російської ідеї» — державницько-геополітичне (наприклад неоевразійське), православне, панславістське, неослов'янофільське, культуртрегерське, чи сотеріологічне (Росія в ролі спасительки світу або ж «конаючої» Европи...), чи збанкрутіле уже теж «інтернаціоналістське» формулювання, — *імпліцитно* (а часто і в розгорнено-експліцитному вираженні) містить у собі *російський імперський реваншизм*. Ось чому російське месіянство і сьогодні органічно пов'язане із поліцейщиною, із унтер-пришибєєвщиною, із «казаческой» жандармерією (Тбілісі, Баку, Вільнюс, реваншистські потуги на Кавказі, в Криму, в Молдові...). Передчуваючи неминучість припинення свого окупаційного режиму в Прибалтиці, російські імпер-месіяністи остаточно розкрили свої карти... І виявилося, врешті-решт, що оте «собирание» (а, властиво, «отбирание») чужих земель у Прибалтиці здійснюється не в ім'я отого месіянського ідеалу «мировой отзывчивости», «всеединства» чи, зрештою, «інтернаціонального згуртування» народів, а тільки в ім'я грубо утилітарного *колоніяльного пограбування*, в ім'я вузькопрагматичної геополітики. Про це цілком відверто пише (а ці неприховано імперські настрої розтиражовуються сумнозвісним журналом обсягом біля півмільйона примірників) якийсь Анатолій Слуцький[6]: «Разве не понимают наши радетели отделения прибалтийских республик, что Россия просто не может существовать (без Прибалтики — Р. К.) *физически* (отут, власне, і корінь отієї гаданої «духовости» російського месіянства!)... И если в скором времени это невозможное все-таки свершится, то потворщиков сего история наречет временщиками, а народ проклянет как зачинщиков нового смутного времени. Ибо, повторяю, не сможет Россия нормально дышать без западных портов, начнет задыхаться, мучиться и снова, как не раз бывало в истории, *грозно встанет на дыбы*. Страшную разрушительную мину под будущее закладывают те, кто потворствует отделению прибалтийских республик..., *не беря в расчет вековые геополитические интересы великой страны*».

На величному тлі «велікай страни» не варто, звичайно, «брать в расчет» чиїсь інші інтереси: от хоча б національні інтереси трьох

[5] «МГ», 1991, № 1, стор. 25
[6] Див. «Н. С.», 1991, № 3

прибалтійських народів... Адже яка це мізерія щодо «особого назначения» великої Росії! Російський імперський синдром у суті своїй не міняється... Ось тут, власне — *у самій месіянській свідомості і навіть глибинно у підсвідомості* — і закладена ота «страшная, разрушительная мина под будущее»... Росіянам сьогодні треба боятися не національно-визвольних рухів, а радше самих себе... Руйнівний потенціял — всередині самих росіян: їх реваншизм завсіди живився і буде живитись невикорінним їх месіянством, прагненням до першости і гегемонії, прагненням будь-що накинути іншим свій Третій Рим, — навіть якщо доведеться ще раз «грозно встать на дыбы»... Саме на зламі історії (як у 1918-1920 роках) нині (на початку дев'яностих) спадають усі завіси і маски квазіінтернаціонального «братерства» і псевдо-християнської «мировой отзывчивости» російського месіянства... Виявляється, що і нині є в Росії ті сили (досить таки значні та впливові), котрі на слóвах («болея всемирной болью») і на ділі ладні і нині принести оту катастрофічну для світу «всемирную боль»... Спадає зовнішня шкаралупа і залишається оголене відкрите ядро *грубо прагматичних, зухвало-цинічних «геополитических интересов великой страны»*.

Небезпека нової «смути» в Росії існуватиме доти, поки масова буденна свідомість росіян (а насамперед російської інтеліґенції, в середовищі якої плодяться, власне, і культивуються нові чи підновлені великодержавницькі доктрини) не буде *розімперена* (термін запроваджений сучасним українським теоретиком Дмитром Кривенком) повністю і остаточно. А це означає таку кардинальну трансформацію російської ідентичности, коли підложжям національної самоідентифікації стане не *«великое государство»*, а сам *російський (власне російський!) етносоціяльний організм*. А для цього вже необхідна в Росії справжня духова революція.

Жовтень, 1992

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

У попередніх числах журналу помічено низку помилок.

1. У ч. 12/92: у примітці до спогадів О. Коваленка «На межі двох віків» (ст. 1499) повинно бути: «Останній з могікан» — назва одного з романів *Фенімора Купера*.

2. У ч. 3/93: у рецензії Миколи Шатилова «Старий Шух пригадує» (ст. 361) повинно бути: *Богдана* Підгайного.

Редакція перепрошує шановних читачів за недогляд.

Петро ВАСИЛЕНКО

НАЦІОНАЛІЗМ НА МАРШІ

З москалями дружи,
але камінь за пазухою держи.
Народне прислів'я

Володимир Січинський в роботі «Чужинці про Україну» подає багато цікавих і глибоких спостережень іноземців про взаємини українців і росіян. Взяти хоча б свідчення німецького мандрівника Йоганна Георга Коля (1808-1878): «Нема щонайменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться й Україна стане знову вільною й незалежною державою. Цей час наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Хвилево Україна роздерта поміж сусідами. Але матеріял для будови Української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріялів велику і незалежну Українську державу».

Я не дивуюся, що ще в XIX столітті з'явилося це впевнене пророкування. Імперія — антинародна за своєю суттю форма держави. Коль же безперечно усвідомив, чого гинули імперії в минулому.

Не має перспектив і Російська федерація. Етнос метрополії так роззосередився в колоніях, що перестав бути державоформуючою силою, основою. Принаймні, я думаю, що половина нинішніх росіян — це мішанина з етносів. Це потверджує хоч би таке цікаве повідомлення преси: в колишньому СССР числилося 2 млн. євреїв, а виїхати попросилося 12 млн. Власне, російський етнос ради свого збереження мав би радіти з розпаду імперії, але шовіністичні відчуття пересилюють здоровий глузд.

Зробити такий далекосяжний висновок Й. Г. Колю дала певне і тодішня українська дійсність, а саме — український націоналізм, нова хвиля якого, після козаччини, збурилася Тарасом Шевченком. Отже, ми з повним правом можемо зазначити, що націоналізм не лише дія, рух, а історичний процес формування нації, а, отже, він не може бути ні селянським, ні робітничим, ні буржуазним, а лише народнім. Тому, на мій погляд, формулювання С. Плачинди («Літературна Україна» від 23 липня 1992 р.), що «націоналізм — це природній і закономірний рух народу на захист і утвердження власної самобутності» може бути лише одним із можливих визначень націоналізму. Націоналізм — це справді природній і закономірний рух народу на захист і утвердження своєї і самобутности, і волі, і землі, і економіки, і віри, і політики. Ми, українці, загалом зберегли свою природню самобутність в імперії, але це лише одне із завоювань націоналізму. Зі сказаного слід зробити висновок, що націоналізм існує лише стільки, скільки існує національне, народ.

Це варто підкреслювати, бо ж в уяві широкого загалу людей (і не лише українських, російських!) націоналізм пов'язується лише з іменем С. Бандери, бандерівським рухом, ОУН. І коли люди ширше уяснять собі, що таке націоналізм, щойно тоді він стане не страшним, а симпатичним.

Етнос-народ-нація. Такий шлях проходить кожня людська індивідуальна спільність. Етнос може залишитися в стадії народности. Це буває тоді, коли відсутній націоналізм, коли гідність, гордість кожного індивідуума не переростає в свідомість етноса. Біди нашого народу в тому, що часто «моя хата скраю» пересилює загальногромадські, загальнонародні інтереси, що багато хто воліє залишатися на стадії етносу, народности («нам аби ковбаса та сало!»).

Цю нашу українську «особливість» вигідно використовували і використовують шовіністи, нав'язуючи нашому народові то «братство», то «єдність», то «інтернаціоналізм», то «космополітизм». Тепер ось нав'язують думку про «верховенство» прав індивідуума над правами нації. Доказують, що і без мови може існувати нація.

Слід зазначити, що і нині будівельний матеріял для Української держави ще лежить. На жаль... Тож я не можу аж ніяк погодитися з Є. Сверстюком («Літературна Україна» від 18 червня 1992 р.), який вважає, що «відродження починається з гідности, а не з свідомости». Він, як і С. Плачинда, послуговується поетичною романтикою. Гідність без усвідомлення — це пиха, пиндючність. Лише з усвідомленням хто ти і що ти проявляється почуття гідности, гордости, а відтак — націоналізму. Будівельний матеріял на Українську державу тому лежить, що націоналізм не став всенародною ідеологією, ідеєю, самосвідомістю. І в цьому напрямку повинні бути спрямовані всі свідомі національні сили. Мало пишатися шараварами, треба ще вміти в них танцювати.

Треба, щоб і шовіністи, і націоналісти, і широкий загал усвідомили, що національна самосвідомість українців давня. Свою давність, окремішність від росіян, зверхність над ними український народ усвідомив здавна. Той же Й. Г. Коль зазначив: «Відраза українців до москалів, їхніх гнобителів, є така велика, що це можна назвати ненавистю. Ця ненависть радше зростає, ніж послаблюється... Українці дуже погані російські патріоти...» Це бачили не лише іноземці, а й самі росіяни. З тієї ж книги В. Січинського дізнаємося про свідчення А. Левшина («Отрывки из писем о Малороссии»): «Я мушу сказати про ненависть українців до великоросіян. Матері лякають своїх дітей словами 'москаль'». Втім, це можу потвердити і я, бо й мене мати залякувала «москалем».

Іван Сбитнєв у своїх «Поездках в Харьков» (1816, «Вестник Европы») писав: «Тубільці (українці) Охтирки на Слобожанщині вороже ставляться до москалів, так що навіть на заїздах не хотіли розуміти по-московському... Побачивши приїжджих (москалів), українці-селяни залишають працю, починають співати на їхню адресу лайливі і сатиричні пісні в супроводі голосного сміху і довготривалого гомону». В 1956 році, коли я зі студентами був на збиранні врожаю в Кокчетавській області Казахстану, те саме робили в адрес росіян казахські хлопці і дівчата.

Ці виписки я наводжу не для розпалювання національної ворожнечі між українцями і росіянами, а навпаки, щоб вони зрозуміли, якої шкоди завдає російський шовінізм взаєминам між людьми. В. Бєлову, В. Распутіну, Б. Можаєву, Ю. Бондарєву, В. Крупіну слід би знати російську літературу і не галасувати про «тисячелетнее братство». Адже українці відчували відразу до росіян не як до нації, а як до окремих шовіністів, які дозволяли собі знущання над їх національною гідністю.

Той опір російській імперії виразно проявився і на референдумі 1 грудня 1992 року. Національна свідомість, націоналізм на марші. Сказано: націоналізм — історичний процес.

Ще раніше Й. Г. Колі розпад «імперії зла», «тюрми народів» передбачив Лазар Баранович, який ще 1668 року пророкував про Україну: «Бачу я, що Русь (Україна) простує вперед. Моя думка про руських така, що настане час, коли їм не потрібна буде чужа поміч і вони навіть нехтуватимуть нею».

Цей добрий час настав!

Україна ухиляється від «братської» помочі, хоче самостійно господарювати, а їй нав'язують «поміч» то фокіни, то сльцини, то касатонови, то шапошникови...

І те, що націоналізм знову підіймає високу хвилю, історична закономірність. Націоналізм проявляється об'єктивно (це не забаганка С. Петлюри, Т. Шевченка, С. Бандери, М. Грушевського, Р. Шухевича, Я. Стецька, Й. Сліпого і т.д.), як відповідь на замах шовінізму, це природній процес. І винити когось в «організації» націоналізму — абсурд.

Націоналізм — мати нації.

За довгу історію людство, народи пройшли довгий шлях самоусвідомлення: усвідомлення волі, усвідомлення незалежности, усвідомлення націоналізму. Націоналіст — людина національної народньої волі, її воїн і проповідник.

Можна зформулювати ще одне льокальне визначення націоналізму — це форма розвитку, самозахисту і розвитку народу, нації. Тож повністю можна погодитися з Павлом Грабовським, що «націоналізм — доконечна мета людства».

Росіяни першими інстинктово відчули безперспективність СССР, РСФСР. Тому й кинулися шукати, де краще... Від Валуйок до Архангельська велика російська пустка, зате росіян у Прибалтиці, в Середній Азії, в Україні, в Молдавії, на Кавказі... Народ не винен, довели шовіністи — керівники Союзу-Росії.

Шовінізм відчуває свою приреченість, він у глибокій агонії. Цим і небезпечний, бо спроможний на неконтрольовані дії. Це і Тбілісі, і Вільнюс, і Алма-Ата, і Баку, і Москва 19 серпня 1991 р., і Карабах, і Придністров'я, і «смута» в Криму, і метушня довкола ЧФ, і крадіжка шести літаків із України в Росію, і розгон комендатури в Севастополі...

Українці, будьте пильні!

При «прозорих кордонах» зростає роля націоналізму як дійової форми збереження батьківської землі, народу, нації, населення

України. Націоналізм — не лише прикметна ознака народу, а рух, дія по самоутвердженню народу на етнічній території.

Шовінізм — намагання жити за рахунок інших народів. Його родить лише нація дармоїдів. Гітлеризм — шовінізм. Рущьковізм — шовінізм.

Позиції шовінізму в Україні широкі, глибокі, сильні. Треба бити на сполох: Україна в небезпеці! Не забуваймо, що до двох третин керівників і спеціялістів в Україні — росіяни. Ще більше засилля в Армії. На всякий випадок, у надрах народу слід формувати нову УПА. Ви побачите мало росіян з сапою, зате столоначальників — хоч греблю гати.

Свого часу я навчався в сільськогосподарському інституті з росіянами. Питаю одного: «Ну що, Віталію, поїдеш на Курщину, в свій колгосп, піднімати його?» — «Что ты, Петя! Ты мне зла желаешь? Я в Россию не поеду! Хочешь, чтобы я там спился, с голоду умер?!»

Шовіністам не потрібна рідна земля, рідний народ, їм дай — хоч умри! — Чорноморську фльоту. А що люди залишають в Росії батьківські села — їм це не болить, їх це не турбує. Шовініст «неситим оком за край моря зазирає».

Народний РУХ повинен перерости в націоналістичний РУХ, якщо ми хочемо ствердити сподівання поколінь, побудувати Україну Націоналізм повинен стати державною програмою, ідеологією.

Історична повноцінність української нації не дає спокою шовіністам. Але нам ще нагально потрібна теорія і історія націоналізму від глибини віків.

Коли люди осягнуть суть націоналізму, вони зрозуміють, що Фокін, Гриньов, Шишкін — це троянські коні шовінізму, вожді «п'ятої колони».

Ми повинні зараз виразно бачити як націонал-слюнтяїв, так і націонал-телепнів, націонал-провокаторів.

Націоналізмові чиниться шалений опір. Під прапорами навіть демократії. Забувається, що позанаціональна демократія — фальш, словоблуддя. Демократія може бути лише національною, і якщо вона є, то з нацією в країні добре живуть представники і інших націй і народностей.

Рущькоязичні, руськоязичні, руськофамільні — все це денаціоналізована юрба. Це — новітня орда, в якої ні поваги до землі, на якій вона живе, ні збереження її цінностей, святинь. Це вона — ця орда — паплюжить могили В. Стуса та його соратників, валить хрест під Крутами, нівечить пам'ятні знаки, заливає фарбою цвинтарні могили. Це вона знищила пам'ятний знак у центрі міста Харкова, де має бути поставлений монумент на честь Незалежности України. Хіба людина, яка покинула родові могили під Рязанню чи в околицях Курська, буде шанувати могили на Харківщині, її пам'ятні місця, її природу, її джерела і луги, ліси і ріки? Тож і бачимо варварські сліди рущько-язичної орди на берегах Дінця і Дніпра, в степах Дніпропетровщини, в Карпатах, в Криму і в Одесі, в Києві і Полтаві...

Хто ж, як не націоналізм, стане на захист української святині? І

він діє в цьому напрямку, бо нинішній націоналізм культурно-просвітницький, пропагандистський, виховний Рух.

Націоналізм рухався хвиляво, сягаючи високих сплесків за Княжої Доби, за І. Котляревського, потім геній Шевченка, слідом Куліш і Костомаров, далі Б. Грінченко, І. Франко і Леся Українка, УНР-ОУН-НРУ... Нинішня хвиля повинна і є в змозі вимести шовінізм з України.

Український націоналізм не мав фіксованого початку і не матиме свого кінця — він постійно на марші, бо націоналізм як часткове визначення — це самоусвідомлення себе як Богообраного народу.

Ми легко прощали і прощаємо ворогам. Вони це прощення сприймали і сприймають як нашу слабість. Цьому прощенню слід покласти край. З молодої хвилі народу треба гартувати стійких оборонців українського етносу, України.

Права нації верховні над усіма законами і правами. Лише нація дає всебічний розвиток особистості. Приклади — вся українська пісенна, епічна, казкова, оповідна, художня творчість, вся українська література, поезія, музика, живопис. Без національного розвитку, себто націоналізму, світ не мав би таких геніїв, як Тарас Шевченко, Леся Українка, С. Васильківський, М. Лисенко, І. Франко, М. Грушевський, А. Кримський, Д. Яворницький...

Небажано і небезпечно, щоб нині наперед вийшло багато таких людей, які м'яко стелять, проповідують «непротивлення злу», об'являють Україну інтернаціональним гуртожитком, де комендантом все-таки бачать «старшого брата». Вони діють тихою сапою, заколисують людей «успіхами» національного відродження, лякають голодом, розрухою, втратою України, якщо їх не слухатимуть. Все це замасковані шовіністи, націонал-зрадники, яничари сьогодення. На словах вони клянуться в любові до України, а на ділі пальцем об палець не вдарять, щоб допомогти їй в державотворенні.

Націоналізм — не організація, не партія, не рух, а природній суспільно-політичний історичний процес формування нації на основі етнічного самоутвердження, на підвалинах національної гідности, гордости, ментальности. Цей процес іде незалежно від волі народів, імперій, а лише на основі народнього волевиявлення тієї етнічної єдности, яка складає основу заселеної території. Партії, рухи, окремі особи можуть або прискорювати, або гальмувати націоналізм, але зупинити його нікому не дано.

Рушійною силою цього процесу є національна самосвідомість, самоусвідомлення національної єдности для досягнення всенаціонального щасливого майбуття.

Завдання націоналістів в Україні і в діяспорі — сприяти розвоєві патріотизму, широко пропагувати його гуманістичні, всенародні і вселюдські ідеї, розгачувати загачену колишніми стереотипами народню свідомість, щоб націоналізм ближчим часом могутньою повінню заполонив усю людність України.

Час добрий!

3 липня 1992 р.

Микола ШАТИЛОВ

ПОЗБАВЛЯЮЧИСЬ МИНУЛОГО
ПРАЗЬКИЙ РЕПОРТАЖ

1. Хто він, сотий?..

З позаминулої осени маловідоме слівце «люстрація» нагло увійшло до розмовної чеської лексики. Певен, що в нас воно (lustratio — очищення через жертвоприношення) й зовсім незнане, бо українські депутати ніколи і не збиралися обговорювати закон, що його після забарних дебатів прийняв колишній федеральний парлямент тепер уже колишньої Чехо-Словаччини.

У якому ж болоті повинно викалятися суспільство, щоб його моральне відродження залежало винятково від національних, а не, припустимо, релігійних законів? Звісно ж, у болоті державної безпеки — брудної постілки всіх комуністичних режимів. Кожен сотий мешканець маленької країни працював на «статні безпеку», а кадровий склад останньої був, як відомо, колективним сексотом КГБ.

Над сценарієм «оксамитної революції» Луб'янка теж добряче попотіла, а відтак багато хто забажав на власні очі побачити сотого, який систематично поповнював досьє співгромадян компроматом. Процес деконспірації не був стихійним. Певною мірою він спрямовувався авторитетною громадсько-політичною формацією — Клюбом Ангажованих Безпартійних (КАН), що серед його фундаторів був ще за тієї празької весни і Вацлав Гавел.

КАН вимагав оприлюднення картотеки і штатних, і позаштатних естебак. Парлямент і президент, побоюючись конфронтації у суспільстві, не приставали на такий варіянт. Отож закон про люстрацію був компромісом між войовничою градчанською меншістю і поміркованою більшістю, бо передбачав обмежене оприлюднення згаданої картотеки.

Зараз особа, яка претендує на ту чи ту державну посаду, має «пройти люстрацію», тобто звернутися до комісії, де зберігаються пекельні списки, й одержати відповідну довідку. У празьких кав'ярнях подейкували, що папірець, який засвідчує політичну цнотливість, коштує приблизно дві тисячі крон. Зовсім не дорого, зважаючи на те, що *совок* за фіктивний шлюб із чешкою сплачує стільки ж. А звідси висновок: чехи не з острахом поставилися до суворого, здавалося б, закону, а з великою часткою іронії.

Іронія виправдана: адже закони, побудовані на компромісах, не викликають поваги, бо заражені тією наївністю, котрою спокушається перший-ліпший пройда.

Ну, хіба не наївно сподіватися, що колишні таємні агенти СтБ,

які й досі «незаконно» обіймають високі посади, підуть за власним бажанням?

А хіба не наївно вірити в секретність люстраційних сувоїв, коли вони приступні безлічі скорумпованих чиновників?

Або в те, що списки не обминуть людей потрібних новій владі?

Проте, уявіть собі, вірили. Принаймні кілька місяців. Не витримав Антикомуністичний Альянс. Побачивши, що празькі вершки не прагнуть самовикриття, він провів серію публікацій, в яких закидав дипломатам, журналістам, науковцям підсобництво «червоному гестапо».

Публікації вражали жорстокістю: наводилися не лише прізвища, але — службові та домашні телефони, адреси, а подеколи і фотопортрети.

Якою ж була реакція конкретних людей, з якими повелися, сказати б, не цивілізовано? Найрізноманітнішою. Траплялися зухвало відверті зізнання — знову ж таки на газетних шпальтах — і судові позови. А загалу, «людей з вулиці»? Спокійною, щоб не сказати — байдужою. Антикомуністичне «Руде краво», чия назва пародіювала назву популярної і по сьогодні комуністичної газети, продавалася все одно не з таким успіхом, як «Анонс», де всі можуть знайти все — аж до спеціялісток з інтимного масажу.

Звідки ж байдужість? Невже — і хто — чехи! — забули про московські танки на Вацлаваку? Забули, що найпідступніша в історії провокація затівалася майбутнім фюрером КГБ Андроповим? У тім-то й річ, що саме це вони гаразд пам'ятають. І саме тому інформацію про інтимних масажисток вважають вповні достеменною, а інформацію про інтимні контакти ім'ярек із гадючим відомством — уповні сумнівою...

Чому? Та тому, що вже ніхто — жоден міжнародний трибунал! — не довідається, за яким принципом і з якою метою накопичували її естебаки в озії на Бартоломеївській. Першоджерело передбачливо отруєно. І, на жаль, ним не можна користуватися ні за яких обставин.

Дуже давно — у сорокові роки — такого висновку дійшла Служба Безпеки Проводу ОУН, а тому боротьба бандерівської СБ проти КГБ та його соціялістичних посіпак була такою ефективною. Оунівці і тепер переконані, що існує єдино можливий спосіб використання сексотської статистики — її термінове знищення. Тільки тоді уникнемо нічим не виправданих жертв.

Чехам уникнути не вдалося.

2. Пані Віра, яка існує

«На Юнґмановій, де книжкова крамниця, третій поверх, ліворуч...». Номерів пані Віра не пам'ятала. Ані будинку, ані квартири. Так буває, коли часто відвідуєш те саме місце. Вона з'являлася сюди дванадцять років поспіль. За викликом.

Зі Спаленої коротким провулочком я вийшов на Юнґманову і,

спочатку звично переплутавши поверхи, бо їхній третій, то наш четвертий, подзвонив все ж таки у потрібні двері. Потріскана церата, зворушливий гудзик старовинного дзвіночка. Ніхто не відчинив.

Старенька, що мешкала навпроти, пояснила, що нічого не знає про сусідів, і поглядала не так підозріло, як замислено. Авжеж можна і замислитися, проживши бозна скільки поряд із конспіративною квартирою «статні безпеки» і завбачивши перед собою іноземця, який домагається її хазяїв.

Пані Віра була права, попереджаючи, що нікого з тих трьох офіцерів держбезпеки, які були з нею колись на зв'язку, я на Юнгмановій вже не зустріну. Чесно кажучи, там зустріти їх я і не сподівався. А от у довжелезних списках, які одразу ж по червневих виборах видрукувало «Руде краво», — інша річ. Проте і там їх не було.

Антикомуністичний Альянс знову не витримав і розпочав обіцяну викривальну акцію. «Червона корова» заковтнула тисячі й тисячі сексотів. Сторінки газети були не заповнені, а буквально захаращені найдрібнішим шрифтом. Прочитавши три колонки треба було братися за збільшувальне скло. Прізвище, ім'я, дата народження, псевдо... Деякі прізвища двічі й тричі, але з різними псевдами, і це означало, що людина працювала водночас на кілька відділів СтБ. З приємністю можна було помітити, що чимало псевд — відверто російського походження.

Здавалося б — бомба, скандал... Але все обійшлося на диво тихо. У журналістичному барі на Паризькій найущипливіший репортер Станіслав Мотл вигукував: «Пане Миколо, уявляєте? Четверо моїх друзів в отих списках!» — і визивно сміявся, щоб потім серйозно додати: «Але вони — справжні друзі». Як на мене, то я схильний більше вірити Стасикові Мотлу, ніж архівам большевицького гестапо. До того ж — просіяним архівам. Так, просіяним! Де ж поділися кадрові працівники «статні безпеки»? Де ті демократичні політики, чиє компартійне минуле просто не могло не пов'язувати їх із празькою Луб'янкою? Де вони? Поза списками. А списки складаються з таких осіб, як пані Віра.

У моєї знайомої, чешки за походженням, типово українське прізвище і пристойне знання української мови. Можливо, ці обставини відіграли свою роль, коли естебаки вирішили завербувати тодішню двадцятитрьохрічну аспірантку. За її словами, вербовка відбувалася без тиску. Послалися на партійну совість, нагадали про інтереси держави, популярно пояснили «фашистське» походження українського націоналізму. Цього вистачило, щоб пані Віра слухняно і з почуттям виконаного обов'язку почала постачати інформацію з близького їй середовища празьких українців. Цікавилися складом українського хору. Ще більше — відвідувачами українських концертів. Доручали спостерігати за парафіянами греко-католицького храму. Вимагали обов'язкових звітів про відрядження до Києва або Львова.

Зустрічі на Юнгмановій закінчилися тим, що пані Вірі довелося залишити роботу в одному з академічних інститутів і влаштуватися

розсильною в суді. Сталося це після вибіркових ще публікацій в газеті «Руде краво», звідки я тоді й виписав телефон чешки з українським прізвищем.

Таких, як пані Віра, десятки тисяч. Стверджувати, що всі вони свого часу були жертвами комуністичного режиму, вельми проблематично, але те, що є жертвами градчанських демократів, — доказів не вимагає. Уточню: так званих демократів, бо справжні не обумовлювали б очищення суспільства ще чимось, крім самого очищення.

Є у празькій дійсності досить багато моментів, які натякають на те, що ідея люстрації вийшла з надр відомства, котре, здавалося б, найменше у ній зацікавлене, — з таємної поліції; що заздалегідь препарована картотека сексотів була принадою: чи купиться хтось на таку дешевину. Купилися! Про людське око відомство начебто «здало своїх» — позбулося шісток, щоб зберегти на руках козирі.

Догавелівські естебаки швиденько перекваліфікувалися та перефарбувалися. Їх можна зустріти у системі громадянської оборони, по військкоматах, в армійських тилових структурах, а здебільшого по-старому — на Бартоломеївській.

Псевдодемократичний експеримент із законом про люстрацію не вартий щербатої копійки, бо сама комуністична ідея не визнана поки що антигуманною, бо КГБ (аналоги від Улан-Батора до Тірани) не визнаний організацією злочинною.

3. Прихована еміграція чи неприхована втеча?

Вони були першими.

Київські, чернігівські, львівські, харківські художники. На Карловому мості. Першої гавелівської весни.

Потіснивши — із жорстокою тактовністю крутих хлопчиків — празьких колег, вони впритул не помічали делікатних ще тоді чеських поліцаїв і малювали, малювали, малювали... Моментальні портрети, листівочні пейзажі, карикатури і шаржі на... замовлення клієнта. Клієнт був солідний — американський, німецький, італійський. Перевагу надавали японському, який не збивав ціну.

А ціни теж були круті. Фуфловий пейзаж з Мостецькою вежею — його виконували за годину — ішов за тисячу крон. Третина місячного заробітку звичайного чеха. Але зголоднілі за празькою красою західні туристи охоче витягали гаманці. Два сезони наші художники почувалися королями «Карлуші». А потім вийшли на міст «пінкертони» — економічна поліція: чорний кашкет, чорна шкірянка, чорний пес при нозі.

Карлів міст утратив свій совдепівський кольорит.

Проте митці, звиклі вдома до всіляких життєвих перипетій, майже нічого не втратили. На той час найталановитіші, підзаробивши, встигли влаштувати в арендованих престижних залях

персональні виставки, де картина коштувала вже до двадцяти тисяч крон. Зараз вони працюють у винайманих майстернях, мають власних агентів і не збираються повертатися до хрущоб, для мешканців яких довго ще найкращим натюрмортом залишатиметься вітрина празької ковбасної.

Не побігли на київський поїзд і невдахи. Наших «пінкертонами» не залякаєш! Прилаштувалися. Приторговують і вночі, і на світанку. «Карлуша» ж не порожніє ніколи. А сміливці працюють і вдень, бо «пінкертони» — теж люди. Дехто влаштувався по-іншому: з приватними запрошеннями подалися до Угорщини, Німеччини... «Portrait! Twenty minutes». Зрозуміють і там. Аби не додому.

Скільки їх у Празі? Багато. А точніше не знає ніхто. Чавіть празька поліція.

Утім, не знає вона і скільки в столиці не наших повій. «Не наших», бо гастролюють поспіль шльондри російського походження. Такі собі Сонечки Мармеладови! Російська ментальність...

Празька професіоналка погребує піти з миршавим австріяком за тридцятку, їй — віддай законний полтинник, а московсько-коломенська погоджується і за четвертак. Усе це, звісно, в долярах, а не в купонах. До того ж і виховання не те. Не поділили клієнта і без зайвих балачок — в пику! Бідолашні чешки, в яких такого не було заведено і за комуністів, скаржаться, що з гастролерками не можна співпрацювати. Скаржаться, звичайно, своїм сутенерам. Але останні не поспішають виховувати агресивних росіянок, бо ті з'явилися в супроводі таких захисників, які вже встигли настрахати і відчайдухів-поліцаїв.

У компетентних, як то кажуть, колах передбачають, що статевий бізнес потроху переходитиме під контроль російських сутенерів. Тому російські повії і «дозволяють собі зайве». Настільки, що їхні чеські конкурентки вважають їх підступнішими за циганських повій, відомих тим, що в них єдине знаряддя праці — газовий балончик.

А конкуренція зростає, а іноземців меншає, а місцева влада погрожує виселити повій з Вацлавської площі на влтавські набережні. Поки ж що чеський товар стоїть пліч-о-пліч із російським уздовж готелів і барів на славному Вацлаваку. Празькі повії урочисто заявили, що стоятимуть насмерть і на набережні не потикатимуться. А московсько-коломенські погодяться і на набережні. Аби не додому. А можна і в Карлові Вари, де повій штрафують на тисячу крон. А це — тридцятка. У долярах, певна річ. Ні, додому вони не повернуться.

А ось — інші жінки: порядні, інтелігентні, милі й несміливі. Обидві — молоді вчительки. За вимовою — чую — одна — галичанка, а подруга її — закарпатська. До Чехії приїхали за службовими візами, завербувавшися на сезонні роботи. Справа знайома. Збирали овочі вдень, а ввечері мили пивні кухлі. Мили, зрозуміло, «начорно», тобто без офіційного дозволу, і платня була відповідною — вдвічі меншою, ніж у чехів.

Сезон завершився, візи закінчуються. Але обидві вирішили не повертатися. Хоч кухлі, хоч сортири, але — зачепитися за Прагу.

Запитують, чи можна просити політичного притулку. Колись було можна. А тепер — зась. Від кого притулок? Від злиднів? Ну, підуть вони до українського посольства. Так там і посол — безпритульний. На Львівщину, до Мукачева? Ні за що! Аби тільки чехи не вислали.

І розчинилися в празькому натовпі. Вродливі, тендітні, беззахисні. У натовпі вільних людей, бо в кожного є закордонний паспорт, з яким можна вільно перетинати європейські кордони і вільно повертатися.

Вони пішли, молоді мої україночки. І я знав куди — до Степана і Калини Шутків, старих українських емігрантів, де нагодують, підтримають, позичать. Двоїм. А таких уже не десятки поміж чехами — сотні! Порадити, щоб повертались? Совість не дозволяє.

4. Скандал на Ритіржській

Пляшка і в чехів коштує недешево, а душа і в пражака горить... Зрозуміють його на Ритіржській і винесуть зі знижкою. Справжньої, «московської». З гарантією, що зміст відповідає назві, бо пляшки сюди потрапляють прямісінько з російської столиці. Потрапляють, сказати б, централізовано, бо вдовольняють спраглих у культурно-інформаційному центрі. Справді, культурно вдовольняють. Принаймні клієнти не скаржаться.

Поскаржився парляментарій Ян Заграділ, й від нього міністр закордонних справ довідався про витівки московських культуртрегерів. Перетворення колишнього будинку совєтської науки і культури на прибутковий шинок можна було б списати на національний характер. Проте характер виявився по-справжньому совєтським.

Празька влада небезпідставно визнала, що промишляти оковитою на винос не обов'язково в палацових покоях, і запропонувала московським ґендлярам підшукати собі скромніші приміщення. Підшукали! Але не приміщення, а правників! Зі своїх же, з московських, які «вправно» довели, що палац взагалі не належить місцевій мерії, а отже і сплачувати їй — не годиться, залишати ж покої, що до них призвичаїлися покоління чиновників, — і поготів.

Вийшло за українським прислів'ям: варив чорт з москалем пиво, та й солоду відрікся. Одначе палац із барокковими оздобами не солод, і законні хазяї, зігнорувавши адвокатські гістерики, передали його банківським службам.

Аж ось він совєтський характер!

На Ритіржській по-старому підторговували горілочкою, приймали в старовинних апартаментах «ліваків» з антиконституційних утрупувань, а в кабаку з ностальгічною вивіскою «Берьозка» частували «крутих» і «ділових» представників вітчизняної мафії, яка все помітніше починає непокоїти і чеську столицю, й інші міста. Одно слово, поводилися вільно й невимушено, немов поряд і досі

функціонував готвальдівський музей, а під вікнами смерділи дизелі червонозоряних танків.

А що ж празькі банкіри? А банкіри, вони — не в тім'я биті, й одного ранку атлетичні агенти приватної служби безпеки перекрили входи до празької філії московської «малини», а її мешканцям довелося знічено перетоптуватися на хіднику. Зажеврів скандал.

«Під каштанами», де знаходиться російське посольство, зметикували, що банкіри не «взуті кармелітки», яким належав колись палац, що пахне смаженим, і офіційно заявили, що поступляться — не своїм, а все ж поступляться! — резиденцією, коли буде рішення компетентних державних органів. Банкіри вдали, що повірили, а журналісти обмежилися скандальною хронікою.

А якби не обмежилися, з «під каштанів» вийшло б те, що московські дипломати приховують: і в Празі, і в околицях їм належить понад п'ятдесят, а можливо, й близько ста об'єктів — комплекси, вілли, будинки, котеджі. Певна річ, є і те, що вони приховати не можуть, — величезна посольська садиба, яка за площею напевне перевищує маєток празького аристократа графа Вальдштайна. Але й садиба відома далеко не кожному, бо вибрана сталінськими холуями зі стратегічною передбачливістю: з боку обрідним в отих затишних вуличках перехожим вона здається таким собі парком. І спробуйте відшукати в празькій мінімоскві конурку українського посольства!

Оповідала про свої пошуки відома диригентка, племінниця Августина Волошина, Ольга Дудко. «Бабулько, — відказали їй вгодовані клерки, — пошукай де інде. . .». Звідки їм знати, хто такий Августин Волошин, хто така пані Ольга, коли вони про існування України довідалися вчора. «Панове, — відповіла їм сімдесятирічна пані, — здається, ми з вами корів не пасли», й аж тоді московські хлопчики зглянулися на прохання жінки, яка розмовляла з ними українською мовою.

Приклад, можливо, і не вирішальний, але вирішальними є великодержавні амбіції, які визначають поведінку російських дипломатів і в ставленні до звичайних відвідувачів, і в ставленні до чеської влади.

На прес-конференції, до скликання якої спричинився скандал на Ритіржській, радник російського посольства, виявивши свій совєтський характер, з усією рішучістю відкинув звинувачення чеського парляментаря на адресу культурно-інформаційного центру і, підтриманий його директором, пообіцяв й собі поскаржитися міністрові закордонних справ.

Зрештою, послуговуючись винятково совєтською логікою, радник звинуватив у конфлікті самих чехів, назвавши спробу заблокувати палац «комісарсько-большевицькою акцією», яка породжує в суспільстві вороже ставлення до всього російського.

Не скажу щодо «всього», але певну упередженість з боку чехів до всіляких «культурно-інформаційних центрів» зрозуміти можна, бо не секрет, що вони використовувалися большевиками для прикриття кагебістської діяльности. А радники з директорами доводять,

що без широкої інформації про здобутки російської культури чехи не проживуть. Проживуть — та ще й як! І без пляшки «московської» також.

5. *Покажіть мені безробітного шпигуна*

Відомо, що Степана Бандеру вбито за прямим наказом хрущовського Політбюра, а вигадливими виконавцями замаху виступили шелепінські кагебісти. Проте мало хто знає, яку підступну ролю відігравала празька таємна поліція (СтБ) у кривавій московській виставі.

Зрозуміло, не в першій і не в останній.

Досхочу натішившись винищенням окремих осіб, большевицькі опричники вдалися до масових акцій. Однією з них мав стати підрив радіостанції «Вільна Европа». Не ідеологічний, а вповні нормальний — за допомогою вибухівки. Принаймні таке завдання присягався виконати чеський естебака Павел Мінаржік.

Не виконав. Але привіз з відрядження ореол героя Чехословацької соціялістичної республіки. Зблякнув ореол, вищезла «соціялістична», заникла «чехословацька». . . Відповідальність залишається. А відповідати не хочеться.

Ані Мінаржікові, ані іншим.

Серед «інших» міністр внутрішніх справ за гавелівського — ще федерального — президентства Ян Лангош. Дисидент у минулому, він навідріз відмовився надати слідчим, які вели справу Мінаржіка, потрібні матеріяли, бо вони. . . містили в собі списки закордонної аґентури СтБ.

Минув рік, змінилися міністри, а судді, схоже, так і не побачать Павла Мінаржіка, бо знову він виявився причетним до міжнародного вибуху. Думка, що її додержуються Іржі Шетіна, відомий своїми антикомуністичними поглядами генеральний прокурор. Він же повідомив, що нині зі справою звол. ає слідство, не передаючи оригінали викривальних документів судові. Причина стара: небажання оприлюднювати прізвища завербованих іноземців — військовиків НАТО, профспілкових вождів, парляментських зірок, екранних кумирів.

Скажіть, відколи слідчі — нехай і «важняки»! — визначають, що впливає на зовнішню політику, а що ні? Певна річ, ні відколи! Визначають впливові політичні кола, а вони занепокоєні викриттям чехо-словацьких шпигунів, яке неодмінно скомпрометує котрогось видатного европейського діяча. В отих колах кажуть, що аналогічні заходи викликали хвилю самогубств між офіцерів бундесверу, куплених комуністичною СТАСІ. А, як на мене, справжні були офіцери, бо, крім віри в дойчмарки, висповідували ще й кодекс чести. Кажуть, що не можна віддавати на кару (країна проживання засудить їх як шпигунів!) людей, що прислужилися хоч і соціялістичній, але нашій державі.

Здається, підсумки підбив чеський міністр внутрішніх справ Ян

Румл, заявивши, що «засвічувати» іноземних агентів, по-перше, непрофесійно, а по-друге, непередбачливо, бо на шкоду оновленій чеській розвідці. «Представники західніх спецслужб, — заявив міністр, — прихильно поставляться до нашої заяви про відсутність контактів з іноземною агентурою».

Ну шо ж, можливо, вони й відсутні. Але чи значить це, що агенти полишені напризволяще? На думку одного з керівників служби безпеки Станіслава Деватого, — аж ніяк. Він певен, що вчорашні шпигуни продовжують активно співпрацювати з деякими розвідками колишнього східнього блоку. Звісно, службове становище не дозволяє йому висловитись конкретніше. Але не важко здогадатися, що підібрати безробітних «нелеґалів» спроможна тільки російська розвідка, яка зберігає дух і букву «червоного гестапо», а також і копії агентурних списків. Знаючи, що комітетчики десятиліттями контролювали і спрямовували празьких естебак, можна сказати, що переконаність чеського міністра подиву гідна.

Повертаючись до Павла Мінаржіка, через якого й зчинилася колотнеча, що її чеські журналісти назвали «шпигунським скандалом», слід зазначити, що жоден з вільних чи невільних його захисників не має жодної рації. Мінаржіки за переконаннями та мінаржікі продажні однаково заповзятливо намагалися знищити незалапковану Вільну Европу, зруйнувати дім, до якого зараз прагне увійти Чехія. Країна переживає не найкращі часи своєї історії. А тому переживати з приводу того, як подивиться на мінаржіків з німецькими або італійськими паспортами правосуддя їхніх країн, нема чого. Несерйозними виглядають і посилання на ймовірну компрометацію видатних політиків, що так чи так були пов'язані зі совєтською агентурою. Що їм загрожує? Відставка — і по всьому. Відставками ж Европу не здивуєш.

А нас не здивуєш Павлом Мінаржіком.

Є в нас свій Павло — Судоплатов, професійний вбивця, що йому невдачливий естебака не годен чистити генерал-лейтенантські штиблети.

Не той хист!

«До суду!» — волає українська громадськість. А московський генерал спокійно перетравлює вечерю. Не видадуть і захистять! Бо ж він, російський кагебіст, убив совість української нації — полковника Євгена Коновальця.

Ах, панове чехи, нам би та ваші клопоти!

Прага

Ігор КІЧАК

ШАШЕЛІ НЕ ПРОЙДУТЬ

Як тільки за ініціятивою Проводу ОУН на Установчому з'їзді у Києві в жовтні минулого року був створений Конгрес Українських Націоналістів з метою консолідації всіх українських націоналістичних сил для праці і боротьби за розбудову Української Самостійної Соборної Держави і духового відродження української нації, сучасні шашелі одразу розпочали проти КУН і його керівників чорну підривну «роботу».

Вже в листопаді й грудні минулого року в київській газеті «Нескорена нація» появилися листи дописувачів з Луганщини Дуракова і Кобзева з осудом створення КУН. Дураков оцінив створення КУН як «розвал національно-патріотичних сил», а Кобзев назвав «образование Конгресса украинских националистов вредным для нашего националистического движения». Обидва дописувачі до газети вдалися до неприхованої брехні: Дураков приписав ініціяторам створення КУН бажання створити нову організацію «за рахунок послаблення інших», тоді як насправді об'єднання різних організацій в спільному фронті тільки посилює їх, а Кобзев вигадав «новинку», ніби ініціяторам створення КУН «нужно было прекращать деятельность ОУН» і навіть «хоронить организацию, давшую Украине столько героев». От де появилися раптом захисники ОУН, яка й не думала сходити з арени боротьби за Україну для України, а не для Росії чи ще для кого б то не було.

Ще дехто висунув закид, що в керівництві КУН є «не ті люди». Але ж хто перешкоджав «тим людям» проявити ініціятиву в справі об'єднання українських націоналістичних сил? Таку ініціятиву ОУН тільки б підтримала, в цьому «ті люди» можуть не сумніватися. Але вставляти тепер «палки в колеса» чи ставити підніжки — їм чести не принесе. Це, сподіваємось, зрозуміють і на далекій Луганщині, і в Києві.

Не зрозуміє цього, очевидно, найактивніший шашель, який несподівано появився на Прикарпатті, — Богдан Чуйко, який осудив КУН як «прояв національної отаманщини» та «боротьби за булаву», — така риторика хіба сміху варта, опублікувавши в грудні минулого року в газетці Івано-Франківського Руху «Поклик» ч. 9 (16) брехливу і наклепницьку статейку з підлими випадами проти колишнього референта пропаганди Проводу ОУН і головного редактора офіціозу ОУН «Ідея і Чин» Петро Опанасовича Дужого. Чуйко не одинокий у своїй шашельній «роботі». Ще один шашель — Іван Дем'янюк з Рівного «повідомив», що Петро Дужий не мав нічого спільного з Україною, бо весь час проживав у Мюнхені.

Петро Дужий 4 червня 1945 р. був захоплений большевиками в загазованій криївці і в 1947 році засуджений до розстрілу. Але оскільки тоді смертна кара була скасована, то відбував покарання в сибірських таборах.

Чуйко стверджує, що Петро Дужий не був членом Проводу ОУН. Але потрібну інформацію можна знайти навіть у такій наклепницькій книжці, як «Під чужими прапорами» В. Беляєва — попередника і учителя Б. Чуйка. У виданні 1956 року на стор. 202 читаємо: «Органи Радянської влади ... суворо виконували вказівки уряду, щоб націоналістам, які вийшли з по-

винною, була надана повна можливість повернутися до продуктивної праці. Така можливість була надана навіть... членам 'центрального проводу ОУН' — 'Сергію', 'Дорошу', 'Вировому' — розшифровую псевдоніми: Михайлові Степаняку — краєвому провіднику Львівського краю, Петрові Дужому і Миколі Дужому — секретареві Президії УГВР». Коли ці три члени Проводу ОУН перебували під слідством, від їх імени большевицькі провокатори опублікували фальшиве звернення до учасників підпілля з закликом здаватися і виходити з повинною за їхнім прикладом.

Цього брехливого «покаянного» листа КҐБ знову використало в 1960 роках, а тепер до цього зфабрикованого документу вдався сьогоднішній шашель Чуйко, точно так, як перед ним давніше В. Беляєв. Але й Беляєв назвав Петра Дужого членом Проводу ОУН. Очевидно, Чуйко не знав, що «Дорош» — це і є Петро Дужий.

Для підтвердження своїх інсинуацій Чуйко покликається на «Сусіда», тобто, власне, Сусіка Дмитра, який працював організаційно-адміністративним керівником осередку пропаганди, інакше кажучи — директором друкарні, яка потрапила в руки ворога того ж 4 червня 1945 р. В своєму листі від 22 грудня 1992 р. Дмитро Сусік, член ОУН з 1931 року, рішуче заявляє, що «вся та писанина Чуйка, від початку до кінця — є *наглою брехнею*». Дмитро Сусік був засуджений на 10 років таборів (а не на 25, як подав Чуйко), а про Петра Дужого пише в листі, що «він людина *великої самопожертви*»!

Обширний лист Дмитра Сусіка цілком викриває Б. Чуйка як провокатора розбрату, незгоди і ворожнечі між українськими націоналістами, як шашеля, що поставив перед собою завдання усяко підточувати і руйнувати будь-яку консолідацію українських націоналістів і в такий спосіб свідомо чи несвідомо виконувати руїнницьку роботу на радість ворогам України.

Така робота Б. Чуйка, що називає себе якимсь «співголовою» якоїсь «президії Івано-Франківських націоналістів», є ворожою диверсійною акцією, спрямованою на недопущення об'єднання українських націоналістичних сил навколо бандерівської ОУН — найгрізнішої для всіх ворогів України сили, що єдина тільки й може утвердити й розбудувати національну Українську Державу, самостійну і соборну не на словах, а на ділі.

Та потуги шашелів марні. Хто б не ховався за їхніми спинами, їм не вдасться зупинити історичний процес.

Консолідація українських націоналістичних сил розпочалася і успішно розвивається. Результатом буде духове відродження української нації і утвердження держави, господарем якої вона буде.

Коломия, січень 1993 року

Поезія

Олександра КОВАЛЬОВА

ВОЗНЕСІННЯ

З розширених зіниць мого народу
Далеко видно в світову глибінь.
Лише через Голгофу — вознесіння.
Кому іще судилося — з хрестом
Водночас підніматися до неба.
В усі віки
Наш хрест переважав
Народне тіло.
Тихий Голуб-дух
Не раз сідав на голову,
На плечі.
А хрест приріс і сам ладнавсь до втечі
Услід за розіп'ятим.
Понесли
Мої брати важкі хрести по світу.
Їх видно здалеку:
Вони прямі і в них усіх розширені зіниці
Від болю ще дідівського.
Ніхто ось так беззастережно не осяє
І не покаже
Вам земні дороги,
Де замість перехрестя —
Вознесіння!

Харків

Іван МІРОШНИЧЕНКО

* * *

Церква старенька.
Божий храм.
Сива минувшина
В колоратурах
Ліній і гам
Нишкнути змушена.
Віком забута, стоїть,
Пилом покрита,
А до підніжжя її
Тулиться цвинтар.
Байдуже бані несуть
Велич окрадену,
Десь метушаться внизу
Грішні і праведні.
Часом бездумно сюди
Хтось ізнічев'я прийде —
Світяться лики святих:
Боязко, блідо.
З мороку тліном несе.
Луняться кроки.
Лячно дивитися все ж
В очі пророкам.

1965 р.

* * *

Братам В. та А. Романенкам

Завтра свята неділенька.
В'януть думки на корені.
Марно шукають ділонька
Руки, літами зморені

Тітку стомила тиша,
Білого цвіту пінява.
Байдуже-мляво дише
Сонного неба синява

Сиво пливуть у майві
Дні, самотою зболені
Сини за розмови зайві
У тундрі, де пси та олені

Тітчину давню втому
Згуки лякають півнячі.
Тітка чита святому
Синівські листи із Півночі.

Де й сильні збувають силу,
Скелі довбуть оголені.
Де у пустелю білу
З неволі втікають олені

Снігами бредуть повільно,
У лютому стигнуть сяйві.
Ой, мабуть, про волю вільну
Синівські слова не зайві. . .

Лику немає ділонька,
Вечір — утоми спільник.
Завтра свята неділенька,
Завтра новий недільник.

Вийде райцентр у поле
Бити рядки неполені.
Тітка іще ніколи
Живих не стрічала оленів.

1973 р.

Андрій ЛЕГІТ

ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЙ БІЛОРУСЬКИХ ПОЕТІВ-КЛЯСИКІВ

Янка ЛУЧИНА (1851-1897)

ВЕСНА

Люди кажуть — весна. Пише так календар,
Та хіба ж це весна, коли двір побілів?
Дармо ладиш соху під патьоками з хмар,
Та й бузько, як на сміх, повернувсь з-за морів.

Журавлині ключі десь курличуть вгорі,
Прилетів вже кулик, скиглить чайка стара.
Вітер в полі квилить, завива в пустирі,
«Літу скоро не буть». . . — стогне все без стебла

Ой, ти, доле моя! Ти, як нині весна,
Не приходиш чомусь, хоч пора вже давно,
Келих горя гіркий випиваю до дна,
І зоря не горить, не загляне в вікно.

Де ти є? Озовись! За тобою піду,
На край світа піду, безталанний, один.
Озовись солов'єм у зеленім саду,
Як зірниця, засяй! Де ти, доле? Прийди!

ЦЬОТКА (Алоїза Пашкевич)
(1876-1916)

СУСІДАМ У НЕВОЛІ

Від рідних хат, від тихих нив,
Від всіх братів, хто ледве жив,
Несу сльозу, несу я жах,
Несу кайдани на руках.

У нас там ніч, у нас там стук,
Втомились ми від болів мук,
З нас ллється піт, і сохнуть груди.
Нас мордують! Знайте, люди!
Де ви, браття? Руку дайте!

Ми є рідні, правду знайте,
Разом з вами встанем в полі,
Друг за друга, брат за брата,
За свободу проти ката!

Янка ЖУРБА (1881-1934)

ЗА ВІТЧИЗНУ

З журбою великою й болем сердечним
Так хочеться жаль описать
Всіх душ наболілих, всіх душ одиноких, —
Вже годі сном мертвим нам спать.

Чому невеселі окутали думи?
Чому бідне серце щемить?
У нашому краю, у нашій вітчизні

Судилось у злиднях нам жить.

Бридкі й осоружні, катюги ви люті,
Моєму народу всьому!
Про вас, проклятущих, ми відаєм здавна,
Шалієте, знаєм чому

Лякають вас наші пориви до волі,
Ви хочете мучить людей.
О ні! Не здушить вам ніколи на світі
Гартованих горем грудей!

Вже ллється проміння яскравого світла,
Розвіється хутко пітьма,
Де вмер і не вмре наш дух вільний, бадьорий,
Про весни ми будем співать!

Максим БАГДАНОВІЧ (1891-1917)

СОНЕТ

Серед пісків Єгипту й ковили,
Над водами синіючого Ніла,
Вже скільки літ стоїть німа могила,
Там зерен трішечки в горшку знайшли.

Зернини висохли, та скоро поросли.
Їх полум'яна, життедайна сила
Проснулась знов, пшеницю вколосила,
І урожай ті зерна принесли.

Це символ твій, вітчизно дорогая!
Здригнувшися від краю і до краю,
Народній дух безслідно не умре.

До світла тягнеться він, як пшениця,
Котра прямує тільки уперед,
Щоб із-під грунту на простір пробиться.

* * *

В ту мить, коли Геракл прирік на прах Антея, —
На вітрі колос так хвилюється в імлі,
Антею сил вдихнула в груди Гея,
Він став міцним, як дуб, рішучий та веселий,
Напружився ураз, піднявся із землі.

Я битий був життям, чекаючи могили.
Й грудьми припав до тебе, земле ти моя.
В дрімливій душі ти пробудила сили.
Бадьорість улила в мої ослаблі жили.
І горя відтоді не знаю зовсім я.

Янка КУПАЛА (1882-1942)

А ХТО ТАМ ІДЕ?

А хто там іде по болотах і лісах
Юрбою мільйонів? Глянь! —
Білоруси!

А що вони несуть там на худих кістках? —
Свою кривду.

А куди вони несуть цю кривду всю?
А кому вони напоказ несуть? —
На світ божий.

А хто ж оце їх — не один же мільйон —
Кривду нести навчив, розбудив їх сон? —
Нужда, горе.

А чого тепер захотілось їм,
Під'яремним в віках, їм сліпим і глухим? —
Людьми зватись.

* * *

Як же вітер з України.
Думкою сповитий,
Долетів до Білорусі
І шумів над житом.

Рядом доля білоруса
Й українця доля
Йшли тернистими шляхами.
Рвалися з неволі.

Рядом з юні до сконання
Гнулись до останку
Під ярмом і дожидали
Ясного світанку.

Якуб КОЛАС (1882-1956)

ДО ПРАЦІ!

Брати! Велична ще дорога
Чекає нас і рідний край.
Жнива надходять, геть, знемогу!
Науки зерна засівай!

Несімо світло в мряці темній,
Дрімає край наш, рідний кут.
Нехай воскреснуть наші землі,
Нехай пробудиться наш люд!

Знання нам буде помагати, —
Не царський бич, не панський хам,
Щоб у своїй, у власній хаті,
Господарював народ наш сам.

* * *

Не дай Боже серцем зникнуть
І душею впасти,
Стратить віру і надію
На життя і щастя.

Бо без віри і надії
В світі все не миле,
Бо, згубивши твердість серця,
Чоловік — могила.

Наука. дослідн

Григорій АВРАХОВ

ОЛЕНА ПЧІЛКА: КОЛЬОРИ ОСОБИСТОСТІ І ФЕНОМЕН ДУХУ

(До 140-річчя від дня народження)

Благословенная в женах,
Святая праведная мати...
Т. Шевченко

Ми не знаємо Олени Пчілки. Не зуміли (чи не насміли) тісно наблизитися до неї розумом і серцем, пізнати глибинну суть намірів та звершень в аспектах художньо-творчих, в обширах науково-просвітніх, організаційно-видавничих діянь і таким способом осмислити феноменальну поривність духу: таки й сьогодні, на видноті близького вже 150-ліття Ольги Петрівни Косач-Драгоманової ніяк не наважимось визнати рятівне, направду доленосне патріотично-громадянське подвижництво яко матері. Натомість аж надто принатурились до безкінечних замовчувань, злісних кривотлумачень літературно-художньої, наукової спадщини, довгим довго не протидіяли диким розправним акціям, огульному знехаєнню імени, яке велінням історії, гіркою долею нашого існування було подвигнуте означувати верхогір'я достойностей української жінки.

На протязі довгих сорока літ (від 1932 до 1971) у нас не видано жодної збірочки творів Олени Пчілки, а в пляні історико-критичних інтерпретацій спадщини не опубліковано — аж до появи розважливих статтей А. Чернишова в середині 60-их років — ні єдиного скільки-небудь тверезого судження про письменницю та її творчість*. Діялось щось неймовірне. Запопадливі критики мовби

* Це твердження не відноситься до західньої діяспори, в літературі якої Олена Пчілка виступає дуже часто — з... *Редакція «В Ш»*

змагаючися поміж собою, послугувалися щонайогудливішими прозвиськами, убивчими кваліфікаціями, що за формою і суттю нагадували кульмінальні вироки гіркопам'ятних процесів. Так ніби давній, філологічного сенсу термін *розправа* (тобто розвідка, студія, наукове дослідження) узвичаївся в однозначному, сугубо каральному застосуванні.

Можна безкінечно цитувати «зразки» філологічної криміналістики, писані самоініціятивно не тільки в тридцяті, а й у часи трохи зм'якшеної «відлиги». Обмежуся тільки єдиним: «Вона (Олена Пчілка) розуміла неспроможність і несправедливість існуючого ладу, але її думка не сягала до ідеї насильного повалення самодержавного ладу. Та цього й не бажала українська поміщиця Олена Пчілка»[1]. Отак, без жодного аргументу (як речі самозрозумілі та неспростовні) інкримінувала Л. Міщенко 1960 р. клясову провинність матері Лесі Українки. А чотирма роками пізніше безжально засудила її уже як «ворога народу»: ні більш ні менш! За твердженням категористки Олена Пчілка «виявляла знервованохворобливе ставлення до національного питання. А в деяких творах, листах, пізніше в публіцистичних виступах в 'Рідному краї' і як редактор цього журналу (1907-1914) Олена Пчілка проповідувала шкідливі буржуазно-націоналістичні концепції, публікувала реакційні висловлювання. Все це передувало *явно ворожим антинародним вчинкам*, до яких *скотилась* Олена Пчілка в 1917 році і в наступні роки»[2]. Чи не правда: до гіркого болю знайома фразеологія погубливих вердиктів не так уже й далеких літ.

І не треба пояснювати, що спричинялися такого роду категоричні розправи не стільки професіональною неуздросністю авторів, запопадливим старанням будь-що догодити офіційно пануючим стандартам, а й були наслідком безчельного** надусердя кар'єристичних домагань. Як наслідок, тяжко страждала, гальмувалася літературознавча наука, перепинялися шляхи неупередженого підступу читачів до Олени Пчілки.

Про рівні сучасного стану наукового осмислення життя, творчої спадщини видатної письменниці і громадянки свідчать доволі сумні факти плутанини в елементарному. Як ось — із днем народження Олени Пчілки.

Навіть після відновленої А. Чернишовим істини: «народилася 29 червня (старого стилю) 1849 року» — щоправда, без посилань на документальне джерело[3] — енциклопедичні видання, а за ними і всі найновіші публікації стверджують узвичаєне хибне: «17(29).УП.1849» (УРЕ.-Т.9.-1983.-С.205) або «29.УП.1849» (УРЕС.-Т.3.-1987.-С.34). І це — за наявності щасливо вбереженого оригіналу Метричної довідки.

** безчельний — безсоромний, нахабний (*Примітка Редакції*).

[1] Міщенко Л. «Літературне оточення Лесі Українки». — В кн. «Леся Українка. Публікації. Статті» Дослідження — Кн. III — К., 1960. — с. 274.

[2] Міщенко Л. «Леся Українка в літературному житті» — К., 1964 — с. 25-26. Виділено мною — Г. А.

[3] Чернишов А. «Олена Пчілка». — У кн.: «Невмируші». Статті та розвідки. — Харків, 1970. — с.137.

Подібне ж сталося і з даними про час обрання Олени Пчілки членом-кореспондентом Української Академії Наук. Загальноприйнятим вважається 1927 рік («Історія Академії Наук Української РСР».-Кн.2.-1967.-С.557), хоч тепер публіковані офіційні посвідчення стверджують інше: обрання *першої* української жінки членом-кореспондентом сталося 25 вересня 1924 р.

А які дивогляди стаються у скудних публікаціях творів, зокрема поетичних!

У приуроченім стосорокарічному ювілею виданні «Творів» упорядник Н. Вишневська приписала Олені Пчілці поезії... В. Самійленка. І то не якісь маловідомі, а широко знані, які довгий час були на устах не байдужої до українського поетичного слова інтелігентної громадськости: «Не вмре поезія», «Орел»[4].

У той же час, беззаперечно належні Олені Пчілці, показові для неї вірші, скажімо, «Переможець» (свого часу включений І. Франком до антології «Акорди») чи публікована, а згодом передрукована «Українським деклямatором 'Досвітні огні'» під звісним псевдонімом Кочубеївна поезія «Метаморфоза» — не потрапили в збірку.

Кажучи узагальнено, про системну публікацію, належне осмислення різносторонньої — на диво — спадщини Олени Пчілки у нас ще не заходила мова. Хоч скарби марнуються неоціненні. Адже не було (майже не було) такої сфери української неоціненні. Адже не було (майже не було) такої сфери української гуманітарної науки й культури, до чого не прилучалася б Олена Пчілка, не доклала б своїх можних старань. Далебі важко навіть перелічити всі сфери духово-творчого життя, де явила себе, постала у вабливому, притягальному сяйві об'єднуючого взірця Олена Пчілка. Опріч художньої творчости у всіх родах літератури, у розмаїтих жанрових формах, бурхливої видавничої справи, її живо цікавили етнографія і фолкльористика, театрально-мистецька, бібліотечна, клюбно-просвітня діяльність, перекладництво в найширших аспектах — на всі вікові категорії читачів; вона постійно клопоталася охороною пам'яток історії, культурним будівництвом, словниковим господарством і ще багато, багато іншим, чим жила, утверджувала себе, самоозначувалась її тяжко гноблена нація.

Людина виняткового темпераменту, щедро наділена спектром неперечних обдарувань, діяльна патріотка — за всіх нею допущених і пояснимих сукупністю тодішніх обставин помилкових суджень, прорахунків, деяких практичних дій — Олена Пчілка нестертими слідами, навічно вписана в історію України, в наше громадське духове життя другої половини XIX — трьох перших десятиліть XX віку. Здається, самою реальністю нашого історичного буття, в умовах дикого насильства над українством у всіх його здорових проявах, змаганнях, вона змобілізованою прийшла в світ, аби дужим плечем, кожним помислом і дійством патріотично одержимої Громадянки, Матері, завсюдним творчим горінням утверджувати свій народ, стояти опорою його національної ідентичности, збагачувати і примножувати життєспроможний дух.

[4] Олена Пчілка. «Твори». — К., 1988. — с. 60, 54. Порів. В. Самійленко. «Твори» У 2-х т. — К., 1958. — с. 111, 107.

УКРАЇНСЬКА
АКАДЕМІЯ НАУК

м. Київ.
Б. Володимирська 54
тел. 39-08.

П. К. №

Іст.-філол. Відділ
Комісія
Прізвище Косачівна
Ім'я Ольга
По батькові Петрівна
Народження 1849
Родин. стан заміжня
Відношення до війська
Основна посада Член-кореспондентка
З якого терм. 5.IX-24 р.
Додатк посада
Адреса Богомольця 7

Підпис власн. картки

Підпис Зав. Відділ М. Гайдо

Ми, повторюсь, не закриваємо очі на певні помилки у відповідальних позиціях далеко не простого тоді громадсько-політичного життя, що найбільше проявилося в хибному трактуванні українсько-європейських відносин: Олена Пчілка — дитя своєї епохи і гірко помилялася разом з нею (цю короткозорість політичного прагматизму ми сплачували великою кров'ю). Що ж до істинних змагань, високих ідеалів її подвижництва — час не спростував, а мовби загострив, підніс на видноту, осучаснив сьогоднішнім революційно-перебудовчим процесом.

І тут ми тяжко, непрощено завинили перед Оленою Пчілкою. Ще й на сьогодні науково не осмислено, належно не поціновано її літературну спадщину, не забезпечено скільки-небудь підходящих умов для об'єктивного розгляду і на близьке майбутнє. Досі не зібрано, не систематизовано, текстологічно не опрацьовано все, що дійшло до нас, убережене чудом та самовідданістю добрих людей. Тим часом, виріс новий читач зі своїм не тільки історико-літературним, але й злободенним ідейно-естетичним інтересом до Олени Пчілки. Назріла потреба аргументованих суджень про те, що внесла вона в пошевченківську поезію, чим збагатила сучасну їй драматургію, прозу, мемуаристику. Чим жива для нас, сучасна нашим болінням, ця надзвичайна особистість. . .

Не будучи надарована аж надто великим поетичним талантом, Олена Пчілка під щасливу мить творчого озоріння сягала заповітних висот вічного мистецького. Як ось у цій, ніде не публікованій — із причин цензурного «арешту» — поезії початку 1918 р.

ЧЕРВОНІ КОРОГВИ

Яка краса — відродження країни!

«Яка краса — відродження країни!»
Яка печаль, коли в сумні руїни
Повернеться будинок яснозірний
І все — туман укриє непрозірний;

Коли весняний цвіт надій крилатих,
Оманою і чарами багатих,
Прибє мороз — нежданий в любу пору —
І сонце мрій сховається за гору!

Минули — вже! — минули ясні мрії,
І зникли десь химерні надії. . .

Так бучна хвиля високо здійметься,
Заграє в промінні, алмазами пройметься,
І знову брязне у безодню темну, —
Зоставить тільки марну путь даремну
Із хвиль дрібних, розсипаних на скелі,
Що сяють на смутній береговій пустелі,
Мов сльози спогадів про давню славу
Минулого, що Долі на забаву

Здались. . .
Замість червоних корогов,
Високо знятих, лиш червона кров
Річками всюди смутними тече. . .
Стражденне серце тугою пече. . .

«Яка краса — відродження країни!»
Яка печаль — надій сумні руїни! . .

Олена Пчілка була чи не першою з-поміж українських сонетистів-жінок; доволі вправно почувалася у більших за традиційно пануючу тоді чотирирядкову строфічну організацію віршів. Явила добру вміліть застосування рефренних побудов, контрасних співвідношень образних, патосних акцентів. Їй хороше давалися сюжетні вірші, ліричні мініятюри, просторіші ліро-епічні, великі оповідні полотна, найбільшим з яких є розлога (понад тисячу віршованих рядків) поема «Орлове гніздо», котра все ще чекає свого осмислення та публікації.

Доволі тривким і поважним стався внесок Олени Пчілки в нашу драматургію. На гіркий жаль, ми тільки й спромогалися доказувати мниму «вторинність» сюжетів її п'єс, доходячи іноді до нісенітних тверджень, ніби «сюжетну схему комедії («Світова річ» — Г. А.) письменниця запозичила з п'єси О. М. Островського 'Бесприданница'». . .[5]. Тут очевидячки сплутано «Бесприданницу» із «Бедной невестой» того ж автора, бо поміж названих п'єс, за всіх старань вишколеної впливоманії, тільки й можна ствердити спільного, що обидві героїні, Саша і Лариса, — відданниці без посагу.

Свіжу, актуальну тематику життя інтелігентних верств привнесла в літературу другої половини XIX ст. проза Олени Пчілки. А якою блискучою — таки й сьогодні — постає мемуаристика, якою маштабною, неперехідної вартости є дослідницька, науково-творча діяльність. Яким вартісним джерелом пізнання історії в найрізноманітніших її аспектах є публіцистика, епістолярія, усе, що виходило з-під її пера.

Об'єктивно стається так, що на певних етапах історичного розвитку немов само собою назріває переосмислення спадщини великих, коли якісь аспекти їхньої діяльности виступають наперед, актуалізуються, стають злободенно-повчальними уроками для сьогодення. Таке простежується тепер у набутках Олени Пчілки.

Як до сучасних болючих проблем відродження здорової національної самосвідомости, гідности українки чи українця, безцінним скарбом видається досвід родинного патріотичного виховання, основи якого практично (і теоретично) заклала, вибудувала Олена Пчілка. У її високу школу достойного виховання нащадків нам ще ходити й ходити. Учитися не з примусу, а з необхідности, доконечної потреби рятуватися духом. Тільки як це робити? З чого почати? Оскільки тут, як і повсюдно, панує цілковите незнайство.

[5] Шабліовський Є., Ставицький О. «Олена Пчілка» — у кн.: «Олена Пчілка». «Твори» — К., 1971. — с. 21.

За довгі роки болісного становлення сучасної педагогічної теорії й практики шкільництва не було жодної спроби осмислити мотиви дій, способи осягання високих ідеалів, якими керувалася Олена Пчілка. Хоч безсумнівним є, що в цій педагогічній конкретиці — велике явлення епохи, рятівне заповідництво на майбутнє.

Отож спробуємо хоча б пунктирно означити педагогічні засади високої материнської школи, пройти слід-у-слід не за висловлюванням Ольги Петрівни, оскільки не теоретизуванням (досі не зібраним, не систематизованим, не осмисленим як цілість), а реальними кроками практичних дій вибудовувався світлий храм наставництва.

Коли згубне насилля сягає докрайніх меж, реально загрожуючи існуванню нації, в активну дію спротиву включаються об'єктивні закони самосхорони, відчайдушної боротьби за виживання, рішучого протистояння згубним силам.

Ще зовсім юною бувши, Ольга Петрівна заприсягла святою клятвою, що все, до чого придатною буде сама, усе, що злеліє під материнським серцем, випестує просвітлим духом своїм, — буде служити Україні, народові українському передовсім. І ніяк не містичним перебільшенням буде сказати, що вона далеко наперед знала, на що відважилась, до чого прийде: таки свідомо «запрограмувала» вродити, вигранити потужні таланти, просвітлі роботящі уми, непохитні волею і духом добротворящі особистості.

Подвижну високу мрію, яку взяла собі провідною зорею Оля Драгоман (саме так документально прозивався її батько Петро Якимович), було злелієно ще в дівоцтві. Сталось це під дією багатьох сукупних факторів, що так чи інакше вплинули на її свідомість. Та, мабуть, не буде перебільшенням твердити, що вирішальний крок остаточного вибору, як зізнавалася Олена Пчілка уже на схилі віку, зробила вона під благотворним впливом дуже близької їй родини приятелів-чернігівців Рашевських, а надто — Єлизавети Олександрівни. Усе починалося ніби з малого: носінь українського вбрання, ошатних народних строїв, на яких так зналася і яким — над усе — віддавала першенство Єлизавета Олександрівна. Саме в цьому послідовно «чернігівському» культурному осереддю Києва — родині «старшого українського типу», приятелів Опанаса Марковича — щасливо зблизилася вона з Петром Косачем, а 22 липня старого ст. звінчалася в Хресто-воздвиженській церкві с. Пирогова.

Могло видатись (і так воно здавалось багатьом, котрі в різні періоди, сповідуючи «свій» інтерес, намагалися протиставити подружню пару, на шкоду істині підносили то одного, то другого) під неглибоким поглядом сторонніх, що Петро Антонович мало надавався ідеалізації сподвижника намріяних плянів. Старогромадівець, вихований на російськомовній культурі, він майже не послуговувався українською. І все ж, почутке серце юної неофітки українських ідей тут аніскілечки не схибило провиддям. Продовж усього життя Петро Антонович був її однодумцем, надійною опорою, гарантом економічних статків родини, щедрим пожертвувачем на видавничі, громадські заходи. Ніде, ні за яких обставин поміж них не було

поділу на «моє» і «твоє»: завжди панувало одностайне «наше». І коли йшлося про явний ризик, жертву собою, то чинилося це з обопільної згоди.

У свої двадцять літ Ольга Петрівна народила первістка — сина, нареченого в честь її поважаного брата Михайлом, а на двадцять другому — мала першу донечку Ларису, яка любовно прозивалася Лесею.

За цих ще зовсім молодечих літ Ольга Петрівна явила таку розсудливу вмілість педагога, таку зрілу методичну компетентність наставника і педагога, таку надзвичайну відважність узяти на себе всю повноту відповідальности за початкову освіту дітей, що доводиться тільки подивляти її вроджений учительський хист.

Мати прищепила діткам: виняткове чуття рідної мови, святобливу шану — на все життя — до народної української звичаєвости, спрагу знань, укоренила кодекс демократизму, людського благородства, високу шляхетну гідність.

Для своїх маленьких діток, що одне за одним приходили в життя, Ольга Петрівна створила затишний український мікросвіт: ніяк не герметизований, а навстіж розчинений у люди й народи. Інтелігентна мати була свідома того, що намислене нею національно свідоме виховання дітей вимагає солідного підґрунтя: у своєму інтелектуальному, духовому зрості діти мали піднятися на висоти европейської освічености, з належним знанням іноземних мов. Тільки цим (мати звідала, як доконечну необхідність, на власнім досвіді), тільки доброю вправністю в іноземних мовах послідовно українська означеність не надаватиметься жодній поганьбі. Сама ж бо вона — високоосвічена, призвільна у виборі мови спілкування, усякчас прихорошена добірним українським одягом — завжди почувалася недосяжно високою задля глузів. Їй можна було перечити, піддавати критиці якусь упередженість думки, невтримливу заповзятість рішень чи дій, але зганьбити, зневажити як особистість було над усяку злу силу. І такими вона прагла випестувати дітей.

А складності практичних дій педагога — були навдивовижу. Для занять бракувало україномовних підручників: їх треба було створювати самій; настирним пошуком добирати щонайвартісніші з українських книг, перекладати з різних мов, прислухатися до мудрого досвіду народної педагогіки

Як в оздобленні благородного каменя, належало гранити вияви дитячого хисту, докладати провидної мудрости, аби дітки сповна і вчасно означилися в своїх можливостях інтелектуального, творчого розвитку. А при всьому тім — не обікрасти дитинство, не «втопити» у прагматизмі батьківських-материнських домагань радісну втіху безпосередньости пізнання себе і світу.

У розміркуваннях про дитинство Лесі ми залюбки констатуємо, як речі самозрозумілі, навдивовижу змістовну, недитячу серйозність забав маленьких Михася і Лесі, ніяк не задаючись питанням: *хто* наставляв, уможливлював таку серйозну повчальність гри? чиїм

підказом, умілим добором читання, системою впроваджуваних заходів прилучалися до високого й святого ідеалу маленькі діти? Бо ж скільки виховательського хисту потрібно було докласти, аби, скажімо, материнська розповідь про мавок зачарувала Лесю на все життя.

Одною з кардинальних проблем, якою побивалася і яку так блискуче перемогла Олена Пчілка, було органічне засвоєння, глибинне почуттєве вкорінення дітей у стихію рідної мови. Задля осягнень високої мети ревнителька національного одважилась, було, на немалий ризик: наприпочатку цілком ізолювати дітей од російськомовної школи. «Мені тоді здавалось, — каже Олена Пчілка в «Автобіографії» — що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний страх, бо потім я побачила, що коли дітей добре вправлено в українській мові, то тоді школа цієї мови не руйнує»[6].

Яким гожим, просвітним наставництвом промовляє до нас, до наших злободенних проблем вистраждана, виболена мудрість великої Матері! Як високо ставить вона значимість материнської школи, коли від малечку і всяк день нащадки будуть «вправлятися» в українській мові, узвичаюватись мислити і почувати по-українському.

Об тім, яку високу оцінку сучасників здобула материнська школа Олени Пчілки, говорять вітальні листи, спогади близьких людей, а найбільше — сама реальність навдивовижу освічених, винятково талановитих її дітей. З нагоди двадцятип'ятиліття літературної діяльности Олени Пчілки редакція «Літературно-наукового вісника» в особі М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, серед великих заслуг ювілянтки, наголосила її педагогічно-материнське першенство:

> «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій плекається рідна українська мова і українська літературна традиція в найкращім розумінню сего слова»[7].

А Л. Старицька-Черняхівська, порівнюючи з Михасем і Лесею себе та інших однолітків, які навчалися в гімназії, приходить до висновку про незрівнянну перевагу вихованців материнської школи: «. . .вони були далеко серйозніші й освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою і одежою. Балакали і ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас в гімназії. — Леся і Михайло балакали добірною мовою, бо вони і вчилися на ній; що ж до одежі, то й тут вони відрізнялися від нас: скільки пам'ятаю Лесю і Михайла, — все пам'ятаю їх в доброму українському вбранню, — Михайло в сірій чумарочці, Леся в спенсері, в вишиваній сорочці, білява голівка гладенько перев'язана стьожкою»[8]

Олена Пчілка продовжувала, справді продовжила, увічнила себе в своїх дітях. За словами тії ж мемуаристки, у ранні «роки Леся і Михайло були далеко серйозніші й освіченіші багатьох дітей, до

[6] Олена Пчілка. «Оповідання». З автобіографією. — Харків — 1930.
[7] ЛНВ. — 1901. — Т. 13 — Кн. 3 — с. 219.
[8] ЛНВ — Т 64 — 1913 — с. 13.

того ж були вони цілком свідомими і запеклими патріотами. Інтелігентна і глибоко переконана мати вміла впливати на душі своїх дітей: вона ж керувала і їх освітою, не пускаючи її з національного грунту, а на той час се було дуже тяжко, бо й жодного підручника українського не було. Одначе ж Ольга Петровна вийшла переможницею з цієї справи: Михайло, що вступив уже в старші класи (успішно склавши іспит до п'ятого класу — Г. А.) скінчив гімназію з медаллю, Леся ж через хоробу до гімназії не вступала, але з дитячих років винесла добрі грунтовні знання, які поширювала впродовж всього свого життя»[9].

Однак, педагогічні заслуги Олени Пчілки не вичерпуються тільки фундацією основ української школи материнського, родинного виховання. Успішно здійснивши великої ваги педагогічний експеримент на власних дітях, вона вийшла зі своїми ідеями виховання талантів поміж люди. Спільними зусиллями «з'єднаних родин» Лисенків, Старицьких, Косачів було засновано «неформальну», як тепер кажуть, школу виховання молодої зміни, свідомого прилучення її до поступових українських ідей. Так утворилася, почала функціонувати «Плеяда».

Поміж багатьох узвичаїлось розуміння цього освітньо-творчого осередку як малочисельної групки молодих ентузіястів: головно, нащадків трьох названих родів. А між тим, була це розгалужена, новітня (таки й для сьогоднішніх педагогічних шукань) школа самовдосконалення ініціятивної молоді, де навчалося і так чи інакше заявило про себе, як творчу особистість, понад тридцять «плеядівців».

Набуте Лесею Українкою від матері організаторське надихаюче завзяття зробило її повноважним лідером, об'єднуючим, координуючим центром. Через неї, головним чином, ішло взаємне листування в питаннях діючої програми перекладів світової літератури, розподілу виконавських завдань, залучення до «Плеяди» нових сил, які подавали надію.

Над «Плеядою» не тяжіло повчальництво старших: поважні досвідом і віком, вони приходили сюди гістьми, були, сказати б, рівноправними партнерами літературних змагань, дискутували без жодної пози, не послугувалися менторським тоном, правом на істину в остаточному виразі. Повна довіри і шани до мужніючих талантів, «старшина» делікатно «переливала» своє наболіле, сповідане, обнадійливо-закличне у спраглі діяльности молоді серця, уміло прилучаючи юних до справжньої роботи, відповідальности за майбутнє народу.

Тяжкими, часом до краю трагічними склалися долі багатьох «плеядівців»; по-різному пролягли їхні шляхи в літературу, культуру, науку; та, попри все пережите, звідане — ніхто (таки жоден) з товариства не підупав до нищої зради і не зганьбився чорно. Чи ж треба шукати інших, переконливіших свідчень живучости педагогічних ідей, покладених в основу діяльности школи талантів, кодексу чеснот, сповідуваних надхненниками і вихованцями «Плеяди»?

[9] Там же, с. 13-14

Тут, зрозуміло ж, ніяк не йдеться про марне приписування одній особі надзвичайних заслуг щодо організації, умілого керівництва діяльністю багатолюдної «Плеяди». Був то плід колективних зусиль старшого покоління трьох збратаних родин, до яких тісно примикав сивомудрий Микола Ковалевський, ще дехто. Незаперечним лишається одне: в життя «Плеяди», як у всяку дорогу справу національного самопізнання, Олена Пчілка вкладала душу, увесь просвітлий педагогічний хист.

До чести письменниці, їй рішуче не властивим було самозвеличення, привласнення виняткових заслуг навіть у безперечному: змужнінню, розкоріненню талантів Лесі Українки. Нам є чому вчитися, є що наслідувати в здобутках і заповітах Олени Пчілки.

Сьогодні, коли ще порівняно невелика частка свідомої себе української інтелігенції (часто самотужки, у нелегкім змаганні до істини) шукає відповідей на питання *що і як* виховувати, навчати, — теоретичні розміркування Олени Пчілки, її практичні способи реалізації педагогічної системи, маштаби діянь невпокореного духу, громадянське патріотичне подвижництво стають надійними взірцями, високої авторитетности документами, програмою реальних дій. У сьогоденних тривогах, пошуках себе як нації — Олена Пчілка з нами і за нас. Там, усе ще далеко попереду, на видноколах революційного поступування — реально зрима Вона: простягає нам руки, кличе за собою вслід. Хай кожен побачить її не зганьблений жодним чорним наклепом світлосяйний, поривний образ. Хай почують напутний голос її благословенні юнки, духом розквітлі жінки, матері України. Історія дає нам ще один, може останній, рятівний шанс.

«Український націоналістичний визвольний рух ставить змагання за відновлення й закріплення Суверенної Соборної Української Держави в основу всього українського життя. Зосереджуючи всі сили і всі дії для досягнення цієї найвищої мети, він ставить перед українським народом означений зміст української держави, саме такий, щоб вона об'єднувала в собі цілий народ, всі українські землі, щоб порядкувала в ній суверенна воля цілого українського народу, запевняючи: всесторонню свободу, справедливість, рівність, добробут, свобідний розвиток і свобідну творчу діяльність усім громадянам України без різниці».

Степан Бандера
«Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном»
На Чужині, 1948, стор. 5.

Оксана ЗАБУЖКО

ПРОЩАННЯ З ГЕГЕЛЕМ, АБО ПРО ЕСТЕТИКУ АВГІЄВИХ СТАЄНЬ

Відкритий лист до редакції «Літературної України»

Панове,

Взятися за перо мене примусив не так «Московський детектив» Галини Гордасевич («ЛУ», № 32) — хоча сам собою він, звичайно, не може не потрясати уяву, — і навіть не нищівна, по-жіноцькому ядуча (написана з явною насолодою вдарити чимдошкульніше, «з відтяжкою») відповідь на нього Марії Зобенко в № 37 — відповідь, котра й читається з не меншою насолодою: по-перше, тому, що добре написано, а по-друге, тому, що бере реванш за природне й здорове моральне почуття, ображене «Московським детективом». На тому б, здавалось, і заспокоїтись, якби не зворушлива в своїй безпосередньості редакційна «врізка»: проскочив крізь неї моментальним кадром якийсь мало не гоголівський за поетикою образ редактора, котрий із самовдоволеним хихотінням потирає руки — а «таки зачепило, про матеріял заговорили», хе-хе! — і відчуття, виникле, було, ще при читанні «Московського детектива» — що в руках у мене не рідна, хай уже яка вона там не є, «газета письменників», а клапоть славнозвісної «червоної свитки», — це відчуття набуло твердого ґрунту, а відтак і теоретичної артикуляції.

Вас обурено питають: «Навіщо ви це надрукували?» — і, розуміється, відповіді не дістають. Далеко істотнішим є, однак, питання «Як ви змогли це надрукувати?» — воно виводить ситуацію за межі походеньок конкретної літературної молодички (прошу пробачення в Г. Гордасевич!) і ставить нас навіч перед проблемою, котру я зазначила б як невроз української посткомуністичної культури.

Тут мушу зробити один застережний відступ, позаяк потерпаю, що надалі просити пробачення в Г. Гордасевич мені доведеться ще не раз. Так ось, по-жіночому (і по-людськи!) я щиро співчуваю авторці-героїні «Московського детектива» й ні в якому разі не кину в неї каменем: дуже вже вона для цього, як любить казати про своїх героїнь Є. Пашковський, «жалісна». Говорити про ці речі важко — надто делікатна матерія, але в сучасному українському суспільстві, з його дедалі рішучішим матріярхатом на практиці й невиліковним патріярхатом у царині морально-побутових норм, нема, здається, вбогішої та неприкаяннішої фігури за так звану «невлаштовану жінку», тож не мені, на двадцять п'ять років молодшій за Г. Гордасевич і ще не знайомій із проблемою — мм... як би це елегантніше висловитися, — еротичної незапотребованости, чи що, — судити жінку, доведену життям до стану, коли тривіяльна вулична «зйомка» може викликати прискорене серцебиття чи й

питання на кшталт «а раптом це доля?». У великому місті таких «доль» будь-яка «кльовая тьолка» (ще раз перепрошую, але якщо ми вже зійшли на вуличний рівень, то й лексикон має бути відповідним!) зустрічає пересічно 2-3 денно, а при спеціяльному макіяжі, екіпіровці та мінімумі піднесеного настрою цифру можна згори подвоїти — втім, від утрати «тьолкового» розряду, як від тюрми та торби, ніхто не вбезпечений, і така «невеличка драма» теж може стати предметом літературного дослідження, чому ні, — приміром, С. Моем у «Театрі» опрацював її дуже симпатично (маю на увазі сцену, де Джулія виходить пройтися вулицею, аби справдити об'єктивну, «позаконову» дію своїх жіноцьких чарів)... Ну, гаразд, «не тягне» Г. Гордасевич на «українського Моема», запекло жінці — видать, не з гараздів — похвалитись на всю соборну, як її колись і бажали, і в натовпі примічали — тож, перше ніж здійняти руку з дігтярним віхтем, остережеш себе: хто його зна, що тобі самій за чверть віку в голову вступить — не приведи Господи а все ж ..

Сумно. Жалко Але — не тема

З того, що «не тема», невиразно здає собі справу і Г. Гордасевич. І ось тут-то робить вона абсолютно блюзнірський хід, проти якого має негайно здибитися (і здибилося — судячи з читацької реакції!) всяке нормальне естетичне і етичне чуття, всяка, хоч трохи адекватно скоординована в українській ситуації психіка: вона прикликає на поміч Мефістофеля — ту саму тінь у катівському каптурі і з заюшеними кров'ю руками, яка накрила собою шість десятиліть української культурної історії, яка трощила хребти й випивала мозки, натоптувала українським трупом вічну мерзлоту й обертала горіння нашого духа на смердючий чад, і саме ім'я якої — чека! енкаведе! кагебе! — паралізувало страхом усі, нині живущі, покоління вкраїнської інтелігенції — навіть моє встигло зачепити. Мефістофель, щоправда, не дільничний лікар і на виклик Г. Гордасевич не з'являється. Взагалі, будьте спокійні шановна читацька громадо, — чого це ви так роздрочилися? — нічого не сталося. Просто на згарище, де ще не встигли облічити мертвих, де досі пахне горілим од випущених поетам в потилицю куль і посіпуються перетятими нервами, марно силкуючись зіп'ястись на ноги, розчавлені котком уми й таланти, приволікся горопашний Швейк у спідниці й сповістив, що аналогічний випадок був у них у Чеських Будейовіцах: підчепити — підчепили, а трахнути (я ж сказала, що перепрошую!) — так і не трахнули, сволочі. Чи ж не сміхота? Так посміймося вкупі — чого лютитись? І давайте ваші «фейлетонні нотатки» сюди — вони дуже-таки прикрасять нашу газету! ..

От весело було, коли батька ховали, — музика грала, цукерки давали, а як його ноги в труну не влізали — ото реготалисьмо! .

Стверджую без жодних потуг на іронію — за публікацію «Московського детектива» редакція «Літературної України» заслуговує на всі, нині в Україні сущі, літературні й позалітературні премії, ба навіть на президентську відзнаку (в якій, до речі, також є щось

невідпорно гротескове, «червоносвитківське»). Бо, хоч яким би далеким від літератури був сам «Московський детектив», факт його оприлюднення в «газеті письменників» є фактом не лише літературним, а й, ширше, загальнокультурним: він до різанини в очах яскраво засвідчив феномен, іще не продіягностований ні критикою, ні літературо-, мистецтво- й усяким іншим «знавством», — феномен остаточного й безповоротного *розпаду класичної* (що досі була підгрунтям української літератури) *естетичної свідомости*.

Припускаю, що це потребує пояснення.

Всякий творчий акт є впорядкуванням хаосу, внесенням у нього певної закономірности, структури, організації — а отже, розмежуванням, відокремленням: світла від тьми, вод від тверді, добра від зла, краси від бридоти... Людське, тобто окультурене, не-тваринне життя є життя в структурованому світі — тим багатше, чим складніша й розвиненіша структура. Відповідно й естетична свідомість новітнього часу виробила власну розгалужену сітку категорій, по яких умент, інтуїтивно, наче спалахом блискавки, розносить-розкладає дійсність, таким робом піддаючи її естетичній оцінці. Цю «сітку»-систему найповніше описано було в філософії німецького романтизму, і звідтіля, від романтизму, вся пошевченківська українська культура й успадкувала кристалічно чіткі «внутрішні» виміри прекрасного й неподобного, піднесеного й нищого, трагічного й комічного...

XX-те століття на пню захитало всю попередню систему вартостей. Мільйонні людські гекатомби лежать за межею і античної, й романтичної, й усякої дотеперішньої трагедії взагалі, бо ніяка уява не годна зараз охопити кількадесят мільйонів *різних* страждань (тому нам — усім, крім істориків, — у принципі байдуже, скільки мільйонів душ загинуло в голодомор — шість, сім чи десять: це все одно не перекладається мовою *долі*). Трагедія як естетичне явище цілком фокусується довкола героя — одинака, індивідуального духа, що в польоті на світло ідеалу розбивається об дійсність, — тим-то його смерть і є вшляхетнююча, очисна. Семизначна ж цифра безслідно зжирає героя — за нею жодним побитом не розгледіти індивідуально-неповторних рис єдиного обличчя. Тому культура XX-го століття, з мурашиною наполегливістю силкуючись якось упорядкувати, «приручити» для людського сприйняття цей хаос вселенської бойні, йде загалом утореваним, хоч і довгим, зате певним шляхом: конденсує її, бойню, в згустки окремих людських біографій. Від звістки про стільки-то мільйонів померлих ніхто не заллється сльозами — а ось закутана хусткою безіменна дівчинка з есе Є. Маланюка про волошкові очі (саме звідти я довідалася, що незадовго до смерти голодні діти перестають плакати й робляться моторошно-тихі) — ця нерухома, випадково побачена кимось на шляху дівчинка все ще зорить з 1933-го своїми передсмертними волошковими очима так, що мороз іде поза плечі. В строгому сенсі слова нема «трагедії голодомору» — є трагедія «волошкових очей», нема «трагедії голокосту» — є трагедія маленької Анни Франк тощо:

більшого не вміщає наша естетична свідомість, нема в ній відповідних рецепторів. Подібно до свідомости дикуна, в зоні трагічного вона здатна оперувати виключно числівниками «один» і «багато», тож усе, що — понад міру уяви, чого, через неохопність, не дається «опрацювати», розрядивши в людські, чисті і просвітлі, чуття — як, наприклад, трупи, міряні тонно-кілометрами, — все це переводиться в плян гротеску — осмішненого, «карнавалізованого» кошмару. Гротеск є — чи то пак, був — максимальним «напруженням сил» старої естетики, її найгучнішим криком, найвищим регістром, кінцевою зупинкою на шляху притомности — зразу за гротеском колія уривається, рейки-шпали чітких понять розлітаються навсібіч, і психіка в'їжджає на терен божевілля.

Знов-таки, підкреслюю, так було — доки епоха світових воєн і світових імперій не витворила світ суцільного, неперервного гротеску: ясно ж, що найжахітніші видива Босха й Гойї безповоротно блякнуть перед документальним фото, де дядьки в чоботях хазяйновито вантажать на воза штабелями висхлі на кістяк голі трупи — а вже Гоголем із його літаючими домовинами випадає хіба що дітей бавити в добу, коли начальник табору (посилаюся тут на свідчення Солженіцина) стимулює трудовий ентузіязм зеків заохочувальним гаслом: «Кто будет хорошо работать, похороним в гробу». Всі ми виросли в царстві гротеску, тому просто не помічаємо, не виокремлюємо його. Коли не десь там у темних нетрях ГУЛАГу, а в нашому сьогоденні службовка моргу кричить на родичів ще не охололого небіжчика: «Забирайте ваш труп, у нас холодильник не работает!» — а в овочевій крамниці продавець, зненацька розлютившись на чимось невдоволену покупницю, кидає в неї помідорами, які акурат зважує (цьому я вже сама була свідком!), то нікому не спадає на думку бігти викликати санітарну машину, запідозривши продавця чи прозекторку в психічній неадекватності, — ні, люди гніваються, обурюються, плачуть, вимагають книгу скарг, тобто всі їхні реакції залишаються *всередині* гротеску, не виходять за його межі. Простіше кажучи, всі ми трохи схибнуті.

Ця схибнутість, ця етико-естетична дезорієнтація, криваво-брудна саламаха, в якій змішано докупи не лише «клясове й загальнолюдське» (тут іще не було б великої біди: обидві категорії вимучені, штучні, й не на них тримається світобудова), а — велич і нищість, трагос і комос, верх і низ, зірки і лайно, — це аж ніяк не мимовільний «бічний продукт» життєдіяльности тоталітарних суспільств. Нічого подібного. Цю суміш *витворювано* — спеціяльно, цілеспрямовано, послідовно; на наростання хаосу й забурення в умах працювали потужні, інституціоналізовані ідеології, й не в останню чергу, між іншим, доклала рук та організація, котрій героїня «Московського детектива», переплутавши, в бахтінських термінах сказати б, тілесні «верх» із «низом», пред'являє спізнений позов за свій незадоволений «низ», — позов безадресний, бо означена організація мала поважніші клопоти й маштабніше поле дій. Не в кого-небудь з совєтських чи навіть східньоевропейських авторів, а в тисячами

миль, у прямому й переносному сенсі, відділеного від нас Октавіо Паса знайшла я свого часу відповідь на незагоєне питання: навіщо, з прагматичного погляду, потрібно було сталінському НКВД вибивати зі своїх жертв усіма мислимими й немислимими способами оте горезвісне «зізнання» — «царицу доказательств», за Вишинським? Права як такого однак же не існувало, скаржитися на порушення не було куди, любісінько можна було впакувати людину до табору й без жодного підписаного папірця, та й смерть підслідного на допиті ніякими неприємностями слідчому не загрожувала — нащо ж була здалася ця шизофренічна формальність, цей підпис, добутий усім відомо якою ціною, і чому так запекло, з м'ясом і кров'ю, видирали його в арештованих? Здогад О. Паса — без перебільшення геніяльний: «Каяття та самозвинувачення, — пише він в есе «Архіпелаг — чорнилом та жовчею», — роблять подоланих співучасниками катів, так що сама могила перетворюється на яму з нечистотами».

Я прошу вчитатися і оцінити ідею. Я прошу зрозуміти те, що настав час, зібравшись на мужності, висловити прямо: сталінізм не тільки перетворив трагедію на гротеск (це робить усяка тоталітарна система) — сталінізм відняв у нащадків саму можливість *героїзації* тих подій, можливість прочитання їх у високому жанрі. Ще точніше: сталінізм убив героїчне — як естетичний феномен. (Першою це сумлінно зареєструвала Є. Гінзбург у «Крутому маршруті», не цілком, правда, розуміючи, що вона фіксує: маю на увазі прикінцеву сценку — коли кількоро їх, зацілілих «табірників», «ходоків» до Москви по реабілітацію трапляють десь у їдальні на очі студентам — «дітям XX-го з'їзду», майбутнім «шістдесятникам», і тамті — 1955-й же рік! — розганяються до них із квітами, а у відповідь чують жорстоке: «Ми — жертви, а не герої». «Але ж ви все витримали...» — белькочуть брутально збиті з такого надхненного пориву дітваки. То що ж, питають живі уламки кораблетрощі, квіти нам за те, що ми двожильні? І справді, квіти — це щось із геть відмінного семантичного ряду).

Гримнула й обвалилася одна з найшляхетніших споруд багатовікової людської культури — та, де на чіткому, болючому контрасті між світлом і тьмою (тьма клубиться — катівнями, в'язницями, тінями інквізицій і жандармерій) викрешує сльози з наших очей постать білого, спливаючого кров'ю, але вічно нескореного юнака — ба, та чи не святий Себастіян це, прошитий стрілами, непохитний мученик за віру? А може, то нерозкаяний Джордано Бруно сходить на вогнище, гордо підніс голову, і вітер століть куйовдить йому волосся? Це звідти, з тамтої культури — «смертію смерть поправши», і звучить реквієм, і нам перехоплює подих: Господи, як же це було прекрасно! Попрощаймо цю культуру — навіки і безповоротно, і хай нас не вводить в оману те, що в кінці славного ряду манячить невідчепно знайома соцреалістична група — чи то з «Допиту комуністів», чи, може, партизанів: ті самі пози, так само розхристані на грудях сорочки й визивно закинуті голови — а от, скажи ж ти, щось

таки разило фальшем, і сподіваного катарсису ну не виходило, і все! Чи то ці герої надто вже повнилися ненавистю до клясового ворога (з таким виразом готуються опонентові в пику заїздити, а не у вічність відходити), чи ще яка притичина, але факт залишається фактом: те, що замислювалось було як «радянська героїка», зажило у фолкльорі у вигляді невичерпного запасу «піонерських» та пияцьких анекдотів. Анекдот же — річ украй серйозна: ніщо інше не годне так безпомильно засвідчити фальшивість предмета. І не в тому фальшивість, що комуністи: ні, фальшивість була на той час у самій нескореній поставі, неминуче знеціненій — до пози, театральщини, — адже суспільство вже відкрило: є межа, за якою людське тіло перетворюється на кривавий клубок пораненого м'яса, чиї «каяття та самозвинувачення» являють суто фізіологічну реакцію, рефлекс оголених м'язів, а значить, не підлягають моральній (не кажучи про естетичну!) оцінці. Як тільки свідомість цю межу перейшла, одухотворююча краса героїчного опору, самопожертви і т. д. розвіюється, мов дим: над ямою з нечистотами, куди звалено тіла поетів та мислителів, можна заплакати — але не можна піднестися духом.

Невеличке уточнення. Кажучи, що сталінізм скасував трагедію й героїку, я ні на мить не забуваю, що і в тій кошмарній непрогляді були люди, чия поведінка відповідала всім хрестоматійним канонам клясичної трагедії, себто не просто гідні всякого схиляння лицарі без страху й догани, а таки в чистому вигляді герої *nec plus ultra*, — та тільки не сприймаються вони вже такими, от у чім річ! Зміна свідомости — це як зміна освітлення: те, що було на авансцені (чим від доби Ренесансу живилась культура), відходить у тінь, перетворюючись виключно на приватну справу індивіда, — *не естетизується* більше! Клясичний «трагічний герой» післясталінської доби приречений умирати не на ешафоті і навіть не од кулі в потилицю на цементній підлозі, а принципово неромантичною смертю — найчастіше од «тяжкої тривалої», некрасиво й прозаїчно, в злиденному напівпідвальчику або хрущовці, а в щонайкращому (я не обмовилась!) випадку — в табірній лікарні, і в полі зору збитих з плигу сучасників він практично не фокусується як герой (арешт бодай частинно допомагав «потрапити в фокус»): вони-бо, сучасники, все ще розгублено водять очима навсібіч у пошуках чогось схожого на випнуті груди йогансонівського комунара — відповідно який-небудь дешевий, але бучний скандальчик «героїзується» куди легше, ніж, скажімо, біографія такого Миколи Лукаша — ось де типологічно чистий, хоч у підручники вводь, приклад із «гегелівської» естетики, абсолютно канонічний героїчний характер, з усім приналежним набором ознак — де фотографи? де поети? А нема — ні фотографів, ні поетів: нам уже давно об'єктиви порозкручувано. А от студентів — студентів би варт усе-таки вчити: гляньте, ось таким — жалюгідним, опущеним, зсутуленим, чого доброго й п'яненьким — виглядає св. Себастіян чи Джордано Бруно в епоху КГБ й таборів масового винищення. Ось таким — не помиліться, все інше (з того, що на свободі) просто жест, підробка.

Та що там казати про часи недавні, все ж таки мирні... Навіть читаючи в Довженковому щоденнику про хлопчину-оунівця, якому дерли в НКВД паси зі шкіри, а він до останку хрипів «Слава Україні!», переживаєш не очисний катарсичний спалах, а — гострий людський жаль, змішаний із болісним відчуттям неадекватности: хлопче золотий, не з тої драми це текст — із драми, під іншого партнера і про іншу добу писаної... Особисто для мене фінальним актом старої естетики, задокументованим історією культури, є заключне слово Курбаса на наркомосівському шабаші восени 1933 р., де нечисті зі свистом, гиком і улюлюканням громили «Березіль», домагаючись від генія — авжеж, «каяття і самозвинувачення». І не в тім справа, що Курбас, як свого часу в нас писано, тримався там «сміливо» (ох, цей мимовільний відшук знайомої «партизанської» пози!) — навіть якби йому тремтіли руки і голос, це нітрохи не замутило б піднесеної, кришталевої шляхетности його образу — образу, от уже дослівно, не від світу *цього* — від того, де краса ще є красою, бридота бридотою, а верх і низ не плутаються місцями (між іншим, ви ніколи не замислювались, чому безслідно пощез з українського генофонду цей тип чоловічої вроди? — я б назвала його типом «Довженкового батька», котрий і справді наводив на гадку про небожителів, але сюди стосуються і Курбас, і Яновський, і ще багато з тамтої плеяди: врода яскрава, «кіношна», а проте зовсім не асоціюється з чимось розволочено-похабнуватим, — також від «старої естетики» врода...). Поведінка Курбаса на тому судилищі потрясає, більше від будь-якого художнього твору, неомильною, пронизливо точною *єдністю стилю*: він, митець супер-класу, вмент вичув і оцінив інстинктом естета, в яку саламаху збурених вартостей його хочуть запхати сторч головою — і відповідь дав єдиноможливу і єдинодостойну тої культури, до котрої належав: «Мені нічого відповідати, я не хочу бути паяцом».

Браво, маестро! Нині, через 60 літ — і через 160, і через 600, якщо заціліє людство, — браво! І — спасибі, що розвиднили нам в очу, відділили, всього кількома репліками, світло від тьми: це той випадок, коли чиста резигнація («моя сторінка закінчена, я сходжу зі сцени» — і наостанок: «Я гадаю, що мені більше нічого сказати»), жорстка й однозначна відмова *грати в їхні ігри* стає актом *творчим*: протистояння хаосу.

Розуміється, це було рівноцінне самогубству — так самогубство й становило в тих умовах єдиний вихід для трагічного героя, який хотів лишитися вірним своїй героїчній природі, і це, між іншим, потрапили зрозуміти французькі екзистенціялісти, тільки-но «на понюх» зіткнувшись із тоталітаризмом, та ще й у пом'якшеній формі (нацисти у Франції поводилися інакше, ніж серед слов'ян, не кажучи вже про євреїв), — ну так чи ж нам, помилуй нас, Боже, ставати в позу? Всі ми по вуха в лайні, авжеж, — чи, як дещо зграбніше висловився один відомий культурний діяч, всі ми (цебто кого не було ув'язнено) «стали заложниками Системи» (чи це слід розуміти так, що Система під дулом пістолета вимагала

видавати щороку по книжці, чи, може, вона вимагала чогось іншого — наприклад, щомісячних звітів у КГБ, — то вже хай кожен зважує в міру своєї зіпсутости...), — ну то чого ж: стряхнімо, так би мовити, прах зі стіп, віддаймо шану закатованим (а лиця вже робляться знуджено-чемні: скільки-бо, справді, можна про *жертви*? О, тут велика психологічна різниця: це про *героїв* можна — до нескінченности, бо там щоразу духова іскра викрешується, а про жертви — ні, не можна: сама лише кількість прибиває, пригнічує монотонністю, от і знудився вже читач усіма тими протокольними описами розправ, і читати, якщо ви досі ще не помітили, кинув: не додає воно йому нічогісінько), — а КГБ перейменуймо, щоб не страшно було, в СНБУ, почепімо над ним того самого прапора, полювання на який десятиліттями становило смисл і ціль його діяльности, та й нумо будувати незалежну, суверенну і т. д. Так?

Ні, не так.

Тобто в царині політичній воно, може, й «так», хоча теж — доглибно сумніваюсь (як показав абсолютно безславний, що б там не казали, перший рік нашого умовно-державного існування — небезпідставно). Тільки я не про політику — про культуру (доводилося, щоправда, чувати, нібито культура й політиці не вадить, але то вже для нас хіба тема наступного тисячоліття). Можна навіть і ще вужче — виключно про літературу. Про те, що така ситуація паралізує українську літературу зсередини, абсолютно *унеможливлюючи* її дальший розвиток — за винятком хіба що доволі вузьких зон чистого гротеску, тих, де працюють В. Діброва, Б. Жолдак і, частинно, «Бу-Ба-Бу»: це сьогодні чи не єдине «живе місце» в нашій літературі, тільки й воно швидко «оніміє» — просто зужиється, набридне (та й уже потрошку набридає). Чому б, наприклад, письменницькій газеті не поцікавитися, скільки письменників у нашій незалежній *покинуло писати* (я не про тих, хто за інерцією продовжує, але краще б цього не робив)? І, при всіх слушних (ще й яких слушних!) наріканнях на видавничу кризу, чому б не спохопитися, що — зваживши на маштаби тієї кризи, не так-то вже й тріщать редакторські столи од «гарячих» рукописів? (Є, звісно, розрив між поданим до друку й видрукуваним, але — аж ніяк не в геометричній, навіть не в аритметичній прогресії наростаючий.) Чому б, нарешті, не протерти очі й не звомпити: стривайте, а де ж це *творча молодь*? Що вона поробляє, і чи існує взагалі в природі? Адже якщо в літературі на «вакансії молодих» уперто держать «тих, кому за 30» (а це, психологи не дадуть збрехати, найпліднішій творчий вік!) і кому вже, Богу дякувати, за третю, а то й четверту книжку «перевалило», — то значить, з цією літературою щось явно негаразд: з якого б то дива змушувати нас, даруйте, по сьомій дитині дівочити? Молоддю є нині покоління, народжене в сімдесяті, — ті, хто в час, коли «оголосили перебудову», ходив до школи — де воно?!

Кажуть — наступ комерціялізації, не час на літературу... Це все одно, якби сказати: розгул антисанітарії, не час відкривати лікарні. Не дурімо самі себе: не в тому річ. Річ у тому, що в су-

спільстві, де благополучно *триває* перемішування верха й низу, величі й нищости, трагедії й фарсу, де перевернуту й потрощену «апаратуру» живого естетичного сприйняття просто не можна розставити на місця, бо ті, кому належить розставляти, професіонали естетичного чуття — журналісти, митці, літератори — самі пошаліли до такої міри, що не втямлять, «правая, левая где сторона», — в цьому суспільстві для психічно адекватної літератури залишається тільки одне заняття: зубоскальство. Інакше вона неминуче опиниться в ролі людини, котра, плаваючи по вуха в лайні, з замріяним виглядом удає, ніби нюхає квітку. Якщо попервах така людина смішна, то з плином часу, в разі вона б таки затялася «тримати марку» й уперто не зважати на дійсність, — робиться елементарно нецікавою: ет, облиште його, він же невиліковний...

Дрібнесенький приклад, до того ж узятий навмання (наша культура кишить такими, як повітря бактеріями). Розгортаю газету (не вашу, але й не з колишніх «Правд» обласного чи районного маштабу), читаю: «Важко було всім, хто, сидячи перед телеекранами, мав можливість спостерігати цю трагедію». Ов, думаю собі, це що ж таке показували — чорнобильські хроніки 1986-го чи, може, якісь документальні кадри з 1933-го?.. Виявляється, це оплакується... відхід Фокіна на дачу, перепрошую, на пенсію. Та побійтеся Бога, панство, якими ж словами після цього про *справжні* трагедії писати! А — нема таких слів. А раз нема слів, то й трагедій нібито нема: прослизають вони повз свідомість, не трафляючи «в яблучко». (Чи не тому незалежна Україна досі не зажадала в міжнародного співтовариства визнати за нею статус нації, потерпілої від геноциду? Все-все взаємопов'язано: якщо в нас Фокін може сприйматися як трагічний герой (!!!), то на голодомор думки, певно ж, уже не стає — а там, гляди, задавниться і — пиши пропало!) І як тепер вірити в щирість прилюдного трагічного тону — чи то на сторінках художнього твору, чи, прости Господи, над свіжою могилою? Не дивно, що улюблений український жанр — національного плачу — вже давно нічого, крім позіхів, у читача-глядача не викликає — але ж у нас, страшно сказати, вся *національна трагедія XX-го ст.*, з геноцидом, і з війною, і з бандерівщиною, лежить неосмислена, художньо неосвоєна, *не введена в культурний код нації* — а осідає ж то в так званій історичній пам'яті, пробачте за трюїзм, тільки те й тільки таким, що і яким «подає» культура — то ж яке майбутнє чекає націю, чия культура, мов наркоман, що «сів на голку», лепече слова за принципом «дери-мели-іж», не тямлячи значень?..

Ми запам'ятали Марксів перифраз Гегеля, що історія повторюється двічі: вперше як трагедія, вдруге — як фарс. Але ми якось невиразно здаємо собі справу з того, що фарс анулює попередню трагедію, намертво вибиває те, що вчора було трагедією, з цього високого рангу. Після того, як з'явився не всує згаданий мною на початку Швейк, стало неможливим щиро оспівувати самопосвяти й подвиги австрійських вояків (а вони, подвиги, напевно ж були — в діючій армії завжди не без того!). І точнісінько так само після публікації

«Московського детектива» неможливо з катарсичним потрясінням вчитуватися в численні (і таки численні!) біографії тих, кого справді — вербували, над чиєю душею справді клацали металеві щелепи Левіятана, — і хто, так старосвітськи-трагічно затявшись на несхитному «Ні!» (пригадайте з Лютера — «На тім стою, інакше я не можу»), прирікав себе на загин — незрідка й фізичний, як Стус, а вже напевно, стовідсотково — на громадянський (ім'я таким — легіон): на безвість злиденного, соціяльно упослідженого існування, на втрату роботи й будь-якої перспективи, на каптьорку й кочегарку, на постійний страх за дітей, на повну ізоляцію, на гидкий, повзучий шепіт за спиною, і часто, як наслідок, — «на тяжку тривалу хворобу», без будь-якої надії на газетний некролог. Це над їхніми могилами й дотліваючими життями ви зробили непристойний жест, підсунувши громаді натомість — стриптиз ошалілої від самоти молодиці. І як тепер має бути оплакана ще не названа на ім'я глибина їхнього страждання, коли поверх наліплено, даруйте, мимовільну двозначність метафори, фото голої баби? . .

Я маю право ставити вам це питання, бо серед осквернених є могили й моїх мертвих. Там лежить безіменне немовля — моя ніколи не народжена сестричка: коли в 1965 р. КҐБ нагрянуло до моїх батьків з обшуком, вона ще не з'явилась на світ — а в мами стався тоді нервовий струс. Там лежить мій батько, який ціле життя, зціпивши зуби, казав «Ні!» — і якому майор кричав: «Чистеньким хотите от нас уйти? Не выйдет!» (у якому ви нині званні, майоре?). І все було, як у безіменних десятків тисяч, — вигнання з вузівської катедри, скасований захист, що так ніколи й не відбувся, роки безробіття, і моя перша, крім шкільної форменної, сукня — випускна, перешита з маминої весільної, і міліцейський конвой — «за тунеядство», і «воронок», за яким бігла в сльозах я, п'ятнадцятилітня, і примусове «трудовлаштування», і вахтерська будка на «Більшовику», і наостанці, уже при догорянні в «тяжкій тривалій», коректорсько-редакторська служба не за фахом — як відвойований «у них» пляцдарм, а за спиною слизький, підленький шурхіт, виготовлений і випущений з тої кухні, де клекотить брудне вариво спеціяльно для охочих «уйти чистеньким», хай і в смерть: чому не сів? ма'ть, щось було. . . Ах, яка ж банальна історія, і як її, мабуть, нудно читати — ось і Забужко, мовляв, «піддалася загальному настроєві представників нашої інтеліґенції нарешті розкрити, яким гонінням і утискам вони піддавалися з боку КҐБ». Та тільки — де ви бачили такі настрої, кохана моя пані Орисю? Де ви прочитали бодай *одну* сповідь від тих, хто уник табору, на тему «Як мене вербували», ні, перепрошую, — «Як мене *завербували*»? Хай яка непевна і неповна була румунська революція, а все ж таки після неї стало відомо, що за Чаушеску в Бухаресті був завербований сігуранцою кожен четвертий мешканець, — хто з «представників нашої інтеліґенції» підвівся зі своїх шанців на повен зріст і зажадав — відкрити *наші* архіви? Ні, українська перейменована сігуранца буде співвидавцем тома про нею ж таки й замордованих (дери-мели-їж!) — і ніхто з цього приводу навіть не позубоскалить.

А тепер, після «Московського детектива», уже й голос подавати якось не з руки — не в чергу ж за Г. Гордасевич ставати?..

Все змішалось, авжеж. Тільки не змішалось, а — змішали. І влаштовуємо ми Свято Воскресаючого Духа в Авгієвих стайнях — і ви влаштовуєте, ви, «газета письменників», — і, безмовно прийнявши *їхні* правила гри, кладемо їх у фундамент нашого — Господи, скільки ж кривавих століть омріюваного! — незалежного національного існування. Тільки не буде воно, таке, — ні незалежним, ні національним. Бо в кімнаті, де має писатися Український Епос, перевернуто меблі, зірвано підлогу — а нас ласкаво припрохують: сідайте, сідайте...

Пропоную Інститутові літератури тему — «Мат як естетичний код сучасности». Задурно віддаю. І навіть проконсультувати можу, коли треба.

Ні, я аж ніяк не є політичне наївнятко і незгірш од багатьох розумію, де лежать витоки цього типового *неврозу культури*: ясно ж, що в наших номенклатурних «підмінчатах», які всього-навсього поступилися давнім лексиконом, аби лишитися при владі. Тут нота бене. В одному з цьогорічних чисел «Нью-Йоркера» — чи не найвпливовішого журналу на Заході — вміщено було розлогу (на 18-ти сторінках!) аналітичну статтю про ситуацію в Україні: кореспондент Роберт Каллен провів у нас цілу минулу осінь, «прочесав» українське суспільство по вертикалі, від Верховної Ради до прикиївських сіл, побував і на врочистому вечорі з нагоди 125-ліття Грушевського — і знаєте, що там найдужче вразило уяву американця? Не оформлення сцени, прикрашеної портретом ювіляра й столом президії згідно з тією ж стилістикою, якої вимагали донедавна ювілеї «вождя», і не жанр виголошеної Л. Кравчуком доповіді, також більш ніж традиційний, — а та обставина, що доповідач потрапив — цитую — «ні разу не згадати, не пояснити і не вибачитись за свою власну тривалу службу в тому відомстві, котре є прямо відповідальне за заборону Грушевського та його ідей». Калленова голова цього не вміщає. Наші — вміщають.

Ось тут пролягає вододіл між «їхньою» і «нашою» культурою, точніше — між здоровою і хворою свідомістю. Я не маю зараз змоги вганятися в розбір тих ой яких многотрудних шляхів, що їх пройшла західня культура, також добряче занечищена духовим колябораціонізмом, від часу Нюрнберґа, — але вона їх пройшла, чесно і послідовно, і дечого на терені реставрації клясичних естетичних вартостей таки досягла. (Її нинішні недуги — часом вельми драматичні — мають зовсім інше походження й до справи не стосуються.) Тобто, *цей* досвід є в арсеналі сучасної цивілізації, тільки от скористатися ним українській культурі зась — доти, доки ми, в добрій старій большевицькій манері (ще Орвелом описаній), щоразу починатимемо нове життя «з понеділка», «забуваючи» за ніч щойно перегорнуті сторінки

Сказане не означає, буцімто я тупаю ногами, кричу «Геть! Ганьба!» і вимагаю скрізь і зараз же посадити «чистих» на місце «нечистих» —

я надто добре знаю, що за плечима «чистих», на жаль, зовсім невідповідна життєва школа, що мусимо виходити з того, що маємо, ну і так далі... Не підхоплю й лукавого «допершогрудневого» гулу, що довіряти, мовляв, можна лише тоді, коли людина твердила одне й те саме без змін принаймні від 1956-го року (це наче зі СНІДом — єдино багаторічна моногамія гарантує цілковиту безпеку!). Але ж, панство ласкаве, — поволікшись за нашими вчорашніми (вони ж і сьогоднішні) номенклятурними верховодами, чи не прорахувалися ми в одному моменті: вони-бо, верховоди, не знають, *та їх загалом і не обходить*, що *неперетравлене минуле є трупним ядом для культури*. Тож, коли вже на те пішло, — саме культура, і в першу чергу гуманітарна інтелігенція, й повинна їм про це сказати.

Для цього небагато й треба: тільки знайти в собі силу духа вимовити вголос: так, я брехав! Мені розтлили душу — втоптали в багно — зламали — *завербували* — залякали — купили — обморочили — заплутався — вгруз по саме нікуди — грішний чоловік — але ж відкриймо, нарешті, ці архіви, піднімімо ці каналізаційні люки, визвольмо Україну від цієї мани, котра мене досі під пресом тримає!.. Пройшли світ брехнею — пора й назад повертатися...

Тільки цим кроком може (повинно!) розпочатись «видибання» української культури з Авгієвих стаєнь, тільки після цього світло можна буде назвати днем, а темряву ніччю, і заплакати не кривавими, а таки очисними сльозами, і чистою душею заблагати: Господи, дай нам сили сказати про все у Слові, — і відкрити шлюзи нині наглухо забльокованій животворящій культурі... А до того — не буде в нас ні культури, ні — відповідно — нації.

Невже це потребує пояснень?

Невже в цілій редакції не знайшлося нікого, хто спинив би своїх колег, коли ті готувалися поставити поверх «мертвої зони» ослона, розтягати на ньому нещасну жінку й тицяти до рук читачам квача і мазницю?

А коли так — коли норми й канони «дототалітарної» естетики нечинні в письменницькому друкованому органі, — то чому б, задля пожвавлення передплатної кампанії, не вмістити було натомість фото чоловічого складу редакції — голяка? Якщо не під естетичним, то вже під етичним оглядом це було б — і цнотливіше, і чепурніше.

м. Київ

Ольга КОЧЕРГА
Володимир КУЛИК
Київ

УКРАЇНСЬКІ ТЕРМІНОЛОГЧНІ СЛОВНИКИ ДОВОЄННОГО ПЕРІОДУ В БІБЛІОТЕКАХ КИЄВА ТА ЛЬВОВА

(Закінчення, 2)

32. Шелудько І. *Словник технічної термінології. Електротехніка.* (Проєкт). УАН, ІУНМ, Технічний Відділ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XII. Київ. ДВУ, 1928, XVI + 248 с. [ЦНБ 1) В 6405/12 И; 2) Вр 4924; 3) Д XXIV. 60e]

33. Горецький П. *Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування.* (Проєкт). УАН. ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XIII. Київ, ДВУ, 1928, 100 + 1 с. [ЦНБ 1) В 6405/13 И; 2) В 62826; 3) Вр 4941; 4) Д. XXIV.5; 5) Попов 12956]

34. Лоханько Ф. *Словник технічної номенклятури. Мануфактурні виробництва.* (Проєкт). УАН. ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XIV. Київ, ДВУ, 1928, X + 104 с.

35. *Словник механічної термінології.* Частина перша. *Силовні.* (Проєкт). ВУАН. ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XV. Київ, ДВУ, 1929, 3 + 165 с. [ЦНБ 1) Ви 6405/15; 2) Д.XXIV.64/1]

36. Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія.* (Проєкт). УАН, ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XVI. Харків-Київ, ДВУ, 1930. 8 + 248 с. [ЦНБ Ви 6405/16]

37. Кривченко Г., Ігнатович В. *Словник економічної термінології* (Проєкт). (1) УАН, ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XVII. Харків — Київ, ДВУ, 1930, 6 + 133 с. (2) ВУАН, Інститут мовознавства. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XVII. Харків, Радянська школа, 1931, 134 с. [ЦНБ 1) В 6405/17; 2) ВО 362385; 3) Попов 22963]

38. Булда С. *Словник будівельної термінології.* (Проєкт). УАН, ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. XVIII. Харків-Київ. ДВУ, 1930. XV + 255 с. [ЦНБ 1) В 6405/18 И; 2) В 251304]

39. Трихвилів Ю., Зубков І. *Словник технічної термінології. Мірництво.* (Проєкт). УАН. ІУНМ. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т XIX Харків-Київ. ДВУ. 1930. 155 с. [ЦНБ Ви 6405/19]

40. *Словник музичної термінології.* (Проєкт). УАН. ІУНМ. Ма-

теріяли до української термінології та номенклятури. т. XX. Київ, ДВУ. 1930. 135 с. [ЦНБ Д.XXIV.76]

41. *Інструкція до збирання мовного матеріялу з галузи природничої термінології та номенклятури.* Відб. з 1 вип «Вісника ІУНМ». ІУНМ, Київ, 1928, 19 с. [ЦНБ В 11.963 И]

42. Василенко П., Шелудько І. *Словник гірничої термінології.* (Проєкт). ВУАН, НДІМ. Відділ термінології та номенклятури. Матеріяли до української термінології та номенклятури. т. II. Харків, Радянська школа. 1931. XII + 142 с. [ЦНБ 1) ВО305704; 2) Д.XXIV.71]

43. Носов А. *Словник антропогеографічної термінології.* (Проєкт). ВУАН. НДІМ. Відділ термінології та номенклятури. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. III. Харків, УРЕ, 1931. XII + 230 с. [ЦНБ 1) Д.XXIV.40 2) Ви 950/3]

44. *Словник транспортової термінології.* (Проєкт). ВУАН. НДІМ, Сектор термінології та номенклятури. Матеріяли до української термінології та номенклятури. т. IV. Київ. УРЕ. 1932. [ЦНБ 1) Д.XXIV.68; 2) В 34281 И]

45. Сабалдир П. О. (редактор). *Словник сільсько-господарської термінології.* (Проєкт). ВУАН, НДІМ, Сектор термінології та номенклятури. Матеріяли до української термінології та номенклятури, т. VI. Харків-Київ, УРЕ, 1933, VIII + 392 с. [ЦНБ В159457/VI]

46. Вовчанецький В., Лепченко Я. *Словник ботанічної термінології.* (Проєкт). ВУАН, НДІМ, Сектор термінології та номенклятури Матеріяли до української термінології та номенклятури. т. VII. Харків-Київ, УРЕ, 1932, 328 с. [ЦНБ 1) Д.XXIV.36; 2) В 34281/7 И]

47. Фаворський В. В. (редактор). *Словник фізичної термінології.* (Проєкт). ВУАН, НДІМ, Сектор термінології та номенклятури. Матеріяли до української термінології та номенклятури. т. IX Харків. УРЕ, 1932, VI + 214 с. [ЦНБ 42334, арх]

48. Крамаревський В., П'ятак О., Савицький В. [та ін.]. *Практичний словник медичної термінології.* ВУАН, НДІМ. Відділ термінології та номенклятури. Серія практичних словників, вип. 1. Харків, Радянська школа, 1931, IV + 86 с. [ЦНБ 1) Ви 35811/1; 2) В 157787/1]

49. Сабалдир П. О. *Практичний словник сільсько-господарської термінології.* ВУАН, НДІМ, Відділ термінології та номенклятури. Серія практичних словників, вип. 2. Харків, Радянська школа, 1931, 99 с. [ЦНБ ВИ 35811/2]

50. Шелудько І. М. *Практичний словник виробничої термінології.* ВУАН, НДІМ. Відділ термінології та номенклятури. Серія практичних словників. вип. 3. Харків, Радянська школа. 1931, VIII + 110 с. [ЦНБ В 35811/3 И; БС III/77226]

51. Паночіні С. *Практичний словник біологічної термінології.* ВУАН. НДІМ, Відділ термінології та номенклятури. Серія практичних словників, вип. 4. Харків. Радянська школа. 1931, 90 с. [ЦНБ В 35811/4]

Словники, укладені за участю ІУНМ

52. Секунда Т. *Німецько-російсько-український словник термінів з обсягу механіки* з українським та російським покажчиками.

Терміни розглянув і прийняв Технічний Відділ ГУНМ ВУАН. Харків-Київ, ДВУ, 1925, 1 + 39 с. [ЦНБ БС 36.329]

53. Секунда Т. *Матеріяли до української технічної термінології Південно-Західної Чернігівщини.* Зшиток І. УАН. ГУНМ, Технічний Відділ. (Відбитка з Науково-Технічного Вісника, ч. 1), Харків, 1926, 9 с. [ЦНБ В 8362/1 И]

54. *Російсько-український словник правничої мови.* Праця Правниче-Термінологічної Комісії при Соціяльно-Економічному Відділі Академії Наук. Гол. редактор акад. А. Ю. Кримський. УАН, Збірник Історично-Філологічного Відділу, п. 41. Київ, 1926, X + 227 с. [ЦНБ В 62763]

55. *Практичний правничий словник російсько-український.* Склали С. Веретка і М. Матвієвський. Зредагував Ю. Мазуренко. Харків, Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1926, 8 + 80 с. [ЦНБ 1) АО49792; 2) А 84195]

56. Журковський В. *Російсько-український транспортовий словник.* Харків. Південна округа шляхів, 1926, 1 + 93 с. [ЦНБ Д.XXIV.68а]

57. *Практичний російсько-український словник ділової мови (конторської та рахівничої).* 1) Київ, Час. 1926; 2) Київ. Книгоспілка, 1926; 3) Київ, ДВУ, 1926. 2 + 134 с [ЦНБ 1) А 3725 И; 2) А 3726 И; 3) А 3727 И]

58. *Російсько-український словничок математичної термінології та фразеології. Алгебра.* Склала термінологічна комісія Одеської науково-дослідної катедри математики. Погоджено з математичною секцією Природничого Відділу ГУНМ УАН. Одеса, 1927, 2 + 46 с. [ЦНБ Аи 4879]

59. Селецький І. *Проект метеорологічної термінології.* Російсько-український словник. Терміни, ухвалені в метеорологічній секції інституту української наукової мови. 1) А-Изолиния. Київ, Укрмет, 1928, 16 с. (Відбитка з «Дек. Бюл. Укр» за 1926, 27, 28 рр.) [ЦНБ В10.986И]

60. Якубський С. та О. *Російсько-український словник військової термінології.* Харків. ДВУ, 1928, 216 с. [ЦНБ]

61. Кисільов В. *Медичний російсько-український словник.* Одеське наукове при Українській академії наук товариство. Секція медична. ДВУ, 1928, 2 + 142 с [ЦНБ]

62. Зенкевич С. *Словник хемічної номенклятури. Неорганічна хемія.* (Проект). З доручення Всеукраїнської Наради в справі устаткування української хемічної номенклятури (8-9 жовтня 1927 р.). Харків, ДВУ, 1928, 2+ 49 с. [ЦНБ 1) В 251307; 2) В.11.457 И]

63. Щелудько І. М. *Радіословник* (українсько-російський). Київ, ВУАН, 1932, 93 с [ЦНБ А 14274 И]

Інші видання

64. Дубняк К. *Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії.* Вид. 2. Миргород, 1917, 31 с.

[ЦНБ А 5101 И]; вид. 3. Кобеляки на Полтавщині. 1917. 40 с. [ЦНБ Аи3374]

65. Вікул М. *Російсько-український словник термінів фізики і хімії* Гадяч. 1918, 41 с. [ЦНБ Аи 17193]

66. Ванько Е. *Кишеньковий російсько-український правничий словник.* Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців. Київ. 1918, 31 с. [ЦНБ 1) АО186755; 2) А 6250 И]

67. Хведорів М. М. *Московсько-українська термінологія елементарної математики.* Кам'янець-Подільський. 1919. 37 с. [ЦНБ спецхран 1562; 1563]

68. Риндик С. *Термінологічний словник «Міцності матеріялів».* 1924 [ЦНБ В 7291 И]

69. *Короткий російсько-український технічний* словничок *фінансових термінів для вжитку співробітників Губфінвідділу.* Термінологічне Бюро при Київському Губфінвідділі. На правах рукопису. Київ, 1924, 16 с. [ЦНБ В 181959]

70. Чайковський М. *Систематичний словник української математичної термінології* з поазбучним українсько-російсько-німецьким словником. ч. 1. *Елементарна математика.* Берлін, Вид-во української молоді, 1924, 116 с. [ЦНБ А 20025/1; БС 40856/1]

71. *Російсько-український словник банкового діловодства.* За редагуванням В. І. Орловського та І. М Шелудька. Київ. Вид. Київської філії Промбанку, 1925, 6 + 61 с. [ЦНБ А 3728 И]

72. Жигадло І. Л. *Російсько-український словничок реместв, професій та підприємств.* Харків, 1925, 4 + 24 с. [ЦНБ 1) Д.XXIV.51; 2) Аи 3148/2]

73 Дубровський В. *Російсько-український технічний словник.* Вид. 1. Київ. 1925, 1 + 70 с. [ЦНБ Вр 2567]; вид. 2. Київ. 1926, 103 с. [ЦНБ В 8027 И]

74. Лукасевич Є. *Анатомичний словник. (Матеріяли)* Львів. Накладом автора. 1926, 72 с. [ЦНБ ВО306557]

75. Дармороси М. і Л. *Словник техничної термінології.* Київ, Горно. 1926. 292 с. [ЦНБ А 4544 И; БС 336.995]

76. Осипів М. *Російсько-український словник що-найпотрібніших у діловодстві слів (Практичний порадник).* Харків-Полтава. 1926, 82 с. [ЦНБ]

77. Гіржель А., Рін Д. *Українська мова в бухгалтерії та статистиці. — Украинский язык в бухгалтерии и статистике. Справочный словарь.* Практическое пособие при переводе отчетности на украинский язык. Одеса, 1926, 166 с. [ЦНБ 1) А60197; 2) Аи 4335]

78. Підмогильний В., Плужник Є. *Фразеологія ділової мови.* Київ, Час, 1927. 296 с. [ЦНБ РЛ N 738]

79. Усовський Б. М. *Каталог-довідник сільсько-господарських машин та приладів.* Всеукр. союз с.-г кооперації «Сільський господар». Відділ машиново-тракторовий Харків. Сільське господарство. 1927, 288 с [ЦНБ]

80. Попов П. *Матеріяли до словника українських граверів*. Додаток І. Київ, 1927. 34 с. [ЦНБ]

81. Тимковський В. *Словник радіо-термінології російсько-український*. (Для технікумів, трудшкіл, ФЗУ і радіоаматорів). Миколаїв. Секція наукових робітників. 1930. 6 + 52 с. [ЦНБ А 10872 И]

82. Нікішов В. В. *Словник походження математичних термінів*. Харків-Київ, Держ. наук.-тех. вид-во України, 1935. 52 с. [ЦНБ А 88321]

Репресивні бюлетені, що поклали край термінологічній праці в Україні

І. *Медичний термінологічний бюлетень*. ВУАН. Інститут мовознавства, № 1. Київ, Видавництво ВУАН, 1933. [ЦНБ В 99160/1 (загублений)]

ІІ. *Математичний термінологічний бюлетень*. Виправлення до математичного словника чч. 1, 2, 3. ВУАН. Інститут мовознавства, № 2. Київ. Видавництво ВУАН, 1934, 80 с. [ЦНБ В 99160/2; БС 390.073]

ІІІ. *Ботанічний термінологічний бюлетень*. УАН. Інститут мовознавства. № 3. Київ. Видавництво УАН, 1935. 24 с. [ЦНБ 1) В 99160/2; 2) ВИ 37840/3]

IV. *Фізичний термінологічний бюлетень*. УАН. Інститут мовознавства. № 4. Київ. Видавництво УАН. 1935. 82 с. [ЦНБ 1) В 99160/4]

V. *Виробничий термінологічний бюлетень*. УАН, 1935. 79 с. [ЦНБ 1) В 99160/5]

«Поліпшений» словник виданий після виходу бюлетенів

І. М. Киричевський та ін. *Словник медичної термінології*. Київ. Держмедвидав. 1936, 220 с. [ЦНБ 1) В 203889; 2) В 125322]

Література

1. *Стан та перспективи наукової роботи Інституту української наукової мови*. ВУАН. ГУНМ (Доповідь Керівника ГУНМ Гр Холодного Раді Академії 5-го листопада 1928 р.) Київ 1928 [БС 409524]

2. Григорович О. *Українська Академія Наук у Києві Список словників 1918-1933*. Торонто. 1957. 13 с.

3. Вісник ГУНМ. 1928. вип. 1. [ЦНБ Ж Попов 363]

4. Курило О *Уваги до сучасної української мови*. Київ. Книгоспілка 1923. 199 с [ЦНБ зал укр. діаспори 1716 укр. БС зал рідкісної книги В-5037]

5. Хвиля А. *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті*. Див збірку з такою ж назвою. Харків. Радянська школа. 1933 [У ЦНБ ця книга, іронією долі, опинилася під шифром «РЛ», тобто «реабілітована література», разом із багатьма виданнями, що їх було заборонено після її появи].

Віктор СИТНЮК

ПЕРШИЙ ПРОВІДНИЙ ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

(До біографії Віктора Забіли)

Вже минув 121 рік, як помер талановитий поет Віктор Забіла. Що ми знаємо про нього? Хіба кілька віршів, надрукованих в альманахах «Зоря» та «Ластівка», та деякі інші незначні відомості з біографії.

Сучасники Забіли розповідають про дружбу його з Шевченком, участь у Шевченковому похороні, копання могили, пойменовують південжини віршів, та й годі. Навіть помилково твердять, що проживав поет не в Борзнящині, а на Полтавщині. Ні рік народження,*, ані перебіг дитячих літ Забіли не відомі. Знаємо тільки, що помер 1869 року, літ під сімдесят від роду. Отже, народився десь на початку XIX століття. Про себе самого він каже:

Нащо, татку, ти покинув
Мене сиротою?
Чому мене не взяв малим
В могилу з собою? . .
І я б вічним сном у землі
Спав і не журився,
Не знав би я в світі горя,
Світом не нудився.

Неважко здогадатися, кому присвячений цей вірш — він був написаний після смерти Тараса Шевченка.

«Проводжали останки до Канева, — згадує Пантелеймон Куліш. — Знайомий покійника Забіла віз на пароплаві загорнуту пляшчину. Із цієї пляшчини намічалося випити по чарці на могилі Тараса і пом'янути вічним спомином українського батька. По необачності Забілина пляшка розбилася і дорогоцінна волога розлилася по палубі»[1].

У своїх споминах про Віктора Забілу Куліш пише, що учився той у Ніжині, в гімназії вищих наук. Відомо, що Гоголь також тоді там навчався. Це було в 1833-34 роках. Скінчивши науки, пішов на військову службу, дослужився до майора.

Чимало віршів написав, та не всі вони надруковані й досі. Почав писати у 30-х роках минулого століття. Уже 1838 року Михайло

---

* «Українська Літературна Енциклопедія» т. 2 (Київ, 1990), подає у статті про В. Забілу рік народження 1808 — *примітка Редакції.*

[1] Спогади зберігаються у Відділі рукоп. ЦНБ ім. В. Вернадського АН України.

Глінка, проживаючи на Борзняцині у селі Качанівці, познайомився із Забілою, звав його у своїх записках «малоросійським поетом» і казав, що завів у ноти дві його пісні — «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щебечи, соловейку...».

«Забіла був поет з природи, — пише про нього Куліш. — Ще до появи Шевченка в літературі, треба тут сказати, що писав він українські пісні: звичайні, жіночі та козацькі. І вливав він у них стільки душі, що співались вони або читались у рукописі геть широко по Вкраїні між панами, а деякі він чув і між простими. Від судовиків та й між іншими грамотними людьми по Чернігівщині».

«Як у Харківщині проявилася рідна поезія з-під пера Гулака Артемовського, а на Полтавщині — Котляревського, так само й на Чернігівщині повіяло тоді по хуторах поетичним подихом Забіли. Був він органом нового почуття нації.

Беручи Забілу в цілості, скажемо, що був він з великим природнім даром, та на біду собі, з Ніжинської гімназії пурхнув у військове товариство, а добре там загартувавшись, чи то, мовляв, звикнувши до служби, устряв. доматорсовуючи на господарстві між таких приятелів, про котрих сам казав: '...великий недурень випити!'» (із спогадів П. Куліша).

Нещасливе кохання з Любов'ю Михайлівною Білозерською (рідна сестра Кулішевої дружини — Олександри), котру дуже любив, з котрою навіть був заручений, призвело до того, що він загубив свій талант і перетворився на поганого писаку, з багатого пана — на убогого панка. Про це кохання, яке мало згубний вплив на все життя Забіли, варто розповісти детальніше. Відомо от що: Любов Михайлівна Білозерська виховувалась у Полтавському інституті. З себе була вродлива: висока, білява, з величною поставою, довгастим милим обличчям, рожевими устами і ясними блакитними очима. Сам Забіла про неї казав: «Губоньки, як те намисто. Сонечко неначе зійде, як вона сміється». Вдачі була м'якої, рівної і спокійної. От у цю то панянку й закохався Забіла, хоч доводився їй трохи родичем — піврідний дядько по матері. Кохалися вони так, що за згодою батьків були зроблені заручини. Їй було 17, а Вікторові — 25. Служив Забіла тоді в гусарах. Зросту невеликого, стрункий, обличчя мав смагляве, побите віспою, очі карі, великі, чуб чорний, густий, трохи кучерявий. Натура палка, щиро весела і при тому — незрівнянний гуморист.

Про його гумор П. Куліш відгукувався: «Щедра натура у нього. Українська природа дала йому не один тільки дар поезії й музики. Між багатьма здібностями своїми дивував він більш усього своїм комізмом, вмінням поставити на сцену кожну людину, про яку оповідував, так, мов її бачиш своїми очима і чуєш власними вухами: чи то піп, купець, мужик, жид, циган, чи то дівча, чи стара баба, чи мала дитина. Оповідання його були не просто балакання, це були такі зрозумовані всякими обставинами сцени, які рідко доводиться вбачати в театрі. Тут він виявляв розум, проникливий, почуття глибоке, могутню сатиру.

Хоч, може, хто й здивується, та я скажу, що це в нас був би другий Гоголь, ще, може, до того Гоголь український, коли б у нього був такий шлях, як у Гоголя, й такі приятелі».

Пора кохання була найщасливішою в житті Забіли. Він раював, бував у своєї зарученої щодня, бо жив неподалік від Мотронівки у своєму гарному хуторі. Та, на лихо, саме о тій порі став учащати до Білозерських новий сусіда, поміщик-удівець Ілля Боголюбцев, що купив собі невеличке село. Скоро красуня Любка запала і йому в око. Він теж закохався і, незважаючи на те, що вона вже заручена із Забілою, посватався. Одначе звернувся із сватанням хитро, не до самої дівчини, а до її батька. Не відомо, чим він зачарував Михайла Васильовича, тільки той згодився і сказав дочці, що віддасть її за Боголюбцева. Мати стала заступатися за дочку. Та де там! Забілу було звелено не пускати в хату. Він, бідний, з розпуки те й робив, що їздив верхи на коні навколо маєтку Білозерських і тоді, видно, скомпонував свої вірші, що надруковані у «Ластівці».

Якось Забіла прочув, що Мотрона Василівна з дочкою їдуть у Ніжин закуповувати придане. Перестрів їх на дорозі, заплаканих, і став прохати дозволити йому пересісти до них в екіпаж. Мотрона Василівна не згодилася, кажучи, що вони і без того багато терплять усякого горя, а як Михайло Васильович дізнається ще про це, то їм гірше буде, і прохала відступити від них геть. І загадала кучерові поганяти коней. Тоді знетямлений Забіла кинувся під коні. Його мало не переїхали, та кучер устиг втримати їх. Його взяли в екіпаж і благали не робити таких дурниць, запевняли, що будуть тверді і не скоряться наказові Михайла Васильовича. Забіла поїхав додому.

Час тягнувся довго для сім'ї, місяць чи й більше. Мати й дочка постійно плакали, й очі їм не просихали. В хаті було сумно, тихо. Мати й діти зібралися в одній хаті. Коли тут раптом відчинилися двері, увійшли батько й пан Боголюбцев. Батько скорою ходою підійшов до дочки, схопив її за руку й повів за собою. Любка повернулася уже повінчаною. Опісля звикла до свого чоловіка й була доброю дружиною і матір'ю.

Забіла з туги почав пиячити. Задавав бенкети за бенкетами, придбав циганчат, років по десять, моторних і гарно вбраних. Бувало, на бенкеті поставить їх колом, а сам стане всередину з бандурою, на котрій дуже гарно грав, утне козачка або іще щось, а вони циганочку довкруж нього танцюють, співають і виробляють різні жарти. От у цю пору Забіла й зазнайомився з Кулішем. І Шевченко приїздив до нього кілька разів. Востаннє — 1847 року, за місяць до арешту. Після того, будучи на Україні 1859 р., Шевченко до Забіли не заїхав, на що той дуже образився і написав такі рядки:

Чого ти лаєшся, Тарасе,
Що не знайшов в Борзнах припасу,
Якого ти тоді бажав?
Сам ти такий, як мене лаєш.
За що, ти, може, запитаєш.
За те, що в хутір не забув.
Якогось жида віз з собою —
Мерзенного і з бородою
І через те мене минув.

...Який же ти земляк, який же ти писака,
Неначе гнав тебе собака,
Боявся день подарувать,
Щоб побувати в мене в хаті,
Щоб пісень стиха заспівати,
Які серця наші гризуть.
Ми б на бандурі забринчали,
А циганчата танцювали,
Хоч би вже з лихом пополам.
Радий би був тобі, як брату,
Якби зайшов до мене в хату,
Інакше б сваху шанував...

Таким чином, Забіла прогуляв свій маєток. Треба додати й те, що він, як твердить Куліш, мав багато добра й поривань у своїй душі, був вельми милосердний і без усякої міри великодушний до своїх друзів, так що й тут розпливлося немало його надбань. Упродовж тридцяти літ Забіла, щоб мати на прожиток (бо з маєтку нічого не залишилося), утримував у Борзнах поштову станцію, сам завідував нею. Та ця справа не давала йому щедрого доходу, отож змушений був її покинути. Саме в той час Забіла справив на Куліша вельми недобре враження. Усе засвідчувало, що він постарів, занехаявся, не голився навіть і, хоч жартувати не полишив і сам глузував із свого понівеченого життя, видавався навіть відразливим. Куліш розповідав: «Замітивши, що я слухаю його, дивлюсь на нього з жалем, обернувся до мене з такими словами: 'Чого ви так на мене призираєтесь? Я вам розкажу, як я раз, ідучи селом, зустрівся з бабами, що йшли з весілля. Причепилися вони до мене з чаркою. Я відмовляюся, кажу, що зовсім не п'ю. Тоді вони у відповідь сказали, що зроду-віку не повірили, щоб така пика та не пила горілки. Мусив я пристати до весілля, та вже ж подумав, чи в мене завжди була така пика, що дивувала людей...'. Дуже боляче запало мені в голову це самоглузування Забілине. У другий раз я бачив Забілу вже зовсім старим. Літ під сімдесят йому було. Жив він у Борзнах. Вже не мав ніякої цікавості, більше мовчав, а якщо й розказував, то без колишнього гумору й живості. Це було за рік до смерті Забіли (в 1868 році). Помер він тут же в Борзнах, де й поховано. На похорон посходилися його бувші кріпаки й плакали над ним, як за рідним Батьком — такий він був у них добрий! От і все, що я можу сказати про Забілу. За малість я не винен, а винні ті, хто, знаючи Забілу, мовчать, а варто про нього усе знати, бо Забіла на Чернігівщині був першим провідним того літературного руху, який тепер розширився по Україні».

Від Редакції:

Стаття Віктора Ситнюка написана у 1990 році, коли автор був студентом факультету журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка

Присвяти

Михайло ОСАДЧИЙ

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ — ВІЧНИЙ СПОЧИНОК І — БЕЗСМЕРТЯ

Уже віддалені від нас стіною тридцятиліття незабутні 60-і роки — роки моєї молодости... Повертається з Карпат через Львів до столиці України група творчої молоді, і я знайомлюся: Алла Горська, Іван Світличний.

Наприкінці 60-х рр. Василь Стус напише: «Зараз іде рік 1969 — рік малогероїчний, рік повсюдного наступу реакції». Неосталінізм команди Брежнєва розгулюється. 1970 — 28 листопада. Забита при досі нез'ясованих обставинах українська художниця і громадська діячка Алла Горська. 1971-1972 рр. — часте звільнення з роботи наукових працівників, вчителів, студентів (з вузів) «за дії, несумісні зі званням радянського науковця, педагога, студента»...

Січень 1972 року — масові судові і позасудові розправи в Києві, Львові, Харкові, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Умані... За ґратами не юнці, як під час репресій 1965 р., що не вбилися в колодочки суспільного організму, а провідники національної ідеї в 60-х рр., посеред них — Іван Світличний.

На очній ставці зі мною він скаже слідчому і прокуророві: «Повість 'Більмо' (один з найтяжчих інкримінованих мені 'злочинів') — найліпший художній твір 60-х рр... і 'Собор' його не заступить».

Виглядав блідим, змученим, але по-чернечи супокійним.

Я: «З таким товариством можна рушати квіти збирати з вершин і низин» Іван Світличний: «Нас не так і багато, але ми 'в тільняшках'»... А ще живо і дослівно пригадую листи до мене з заслання в Горно-Алтайській автономній області до мого заслання в Комі краю. Зауважу: в місці заслання Світличного бракувало 25 відсотків кисню в повітрі. І коли його розбив інсульт, про операцію за кордоном не могло бути й мови, про операцію в Ленінграді йшла мова, але безплідна. Операція, складна і небезпечна, була проведена в сільській лікарні, сільською кваліфікацією лікарів.

...А ще якось — бандеролька. Зворотна адреса — Горно-Алтайська автономна область: І. Світличний. Розгортаю — лист-рецепт і каламар коричневої рідини. В листі: «Це моєї власної аптеки настій золотого Алтайського кореня. Спробуй за рецептом. Зміцнює нервову систему і запобігає ностальгії за Україною».

Ще до ув'язнення, на волі я запитав Івана Світличного, як можна визначити талант у бурхливому потоці рукописів? Він: «Коли я прочитаю вірш чи прозу і при всьому бажанні не можу прискіпатися не те, що до сюжету, композиції, архітектоніки, а навіть не вилучу і не додам ані слова, 'ніже тії титли', — таку річ іменую художньою, а автора — талановитим».

Цей критерій Івана Світличного опісля, уже як головний редактор журналу «Кафедра», я міг застосувати лише до одного високої проби письменника Анатолія Щербатюка, над котрим зараз чиниться неправа розправа за його літературний набуток... І, о диво! О, старі співці компартійної України — Іван Драч і Петро Осадчук відмовилися захищати Анатолія Щербатюка. І це — Український центр ПЕН-клюбу, один з програмових постулятів Хартії якого — захист переслідуваних за переконання!

Боже, який низький рівень нашого державницького мислення навіть у «щирих українців», у «лідерів» нації! Бракує нам Іванів Світличних — сумління, чести і гідности України та жертовности людей, що за власні переконання йдуть не до ВРУ (Верховної Ради України), а — до в'язниці.

Іван Світличний — духовий Президент України 60-х рр. Його тісне київське помешкання на п'ятому поверсі — «палац» для прийомів свідомих українців всіх «федеральних земель» України.

Одразу по арешті Івана Світличного в 1965 р. Василь Стус присвятив йому вірш, остання строфа якого, вилучена, до слова, з київського видання збірки «Дорога болю» («Радянський письменник», 1990 р.) звучала:

Коли Тебе, Іване, — говорить Поет-страдник, — засудять, —

Тоді прости, прощай, проклятий краю,
Вітчизно боягузів і убивць.

Івана Світличного згодом засудили. Василь Стус загинув в ув'язненні. Іван Світличний повернувся з тюрми інвалідом у тяжкому стані. І вже не мав ані творчих, ані фізичних сил будувати незалежну Україну, за котру поклав своє життя.

Іван Світличний працював каторжно не лише в ув'язненні, але й на волі. І фізично, і інтелектуально. Нам належить його творчу скарбницю осмислити, упорядкувати і видати. Це святий обов'язок перед безсмертною пам'яттю вірного сина свого народу, перед Україною.

Іван Світличний помер 25 жовтня 1992 року. Похований на Байковому цвинтарі поруч з побратимом — Василем Стусом.

(Передрук з «Ратуші» 29.10.1992)

Богдан СТЕБЕЛЬСЬКИЙ

МИХАЙЛО МОРОЗ
(1804-1992)

Я знав, що найкращим учнем Новаківського є Михайло Мороз і що його Новаківський найбільше любить з усіх своїх учнів. Мені дуже хотілося побачити Мороза. І коли до Самбора прибула група «новаківців» із виставкою і розмістила її в «Українській бесіді», я вирішив забрати Мороза до хати моїх батьків на час тривання виставки, як це робили ми з акторами, коли наші театральні групи приїздили з виставами*.

Я був дуже щасливий. Можливо, не так самою виставкою, як тим, що Мороз зразу погодився спинитися на час тривання виставки в моїй хаті і був зі мною відразу «колегою». Правда, сім років життя нас різнило. В тому віці — це кольосальний простір життя і досвіду. Я почував себе перед ним зовсім безрадним, ніби дитиною. Мороз уже був зовсім дозрілим і славним мистцем. Про нього писала українська преса, і він мав найкращі оцінки критики. Уже тоді він відзначався темпераментом і силою Новаківського, і йому ворожили велике майбутнє. Але це його майбутнє не було залежне від ворожби. Те майбутнє, що прийшло, прийшло закономірно. Воно прийшло у висліді відчуття, яке дістав Мороз. Він був приречений тільки мистецтву, тільки ним жив, і його шлях до мистецтва був безкомпромісовий. Ніяка кар'єра світу, що проминає, його не манила, ніякі багатства і вигоди матеріяльного «щастя» не спокусили. Дякуючи опіці митрополита Шептицького, він виїхав до Парижу — центру «мистецької кухні», в якій варилися усі «ізми» XX століття. Бачив усі багатства минулих віків Лювру, оглянув виставки найславніших сучасників — від імпресіоністів аж до кубістів і абстракціоністів, але нікого не наслідував. Був вірний собі і природі землі, з якої вийшов та крізь призму якої свою індивідуальність і самобутність зберігав і висловлював.

Мої зустрічі з Михайлом Морозом урвалися на довший час. Не без його впливу я опинився в Краківській Академії Мистецтв на довгих п'ять років, аж до пам'ятного 1939 року. Про Мороза читав у пресі. Слідкував за його дальшими успіхами, але бачити його виставок в тому часі мені не доводилось. Аж у 1941 році, коли я повернувся на рідну землю, знову побачив Морозові малюнки на виставках у Львові. Це були важкі часи війни, часи боротьби за кусок хліба. Боротьба за хліб забирала велику частину життя, і дехто для його збереження відкладав найважливіші свої пляни на

* За часописом «Гомін України», сторінка «Література — мистецтво», жовтень-листопад, 1992.

«потім». Михайло до таких не належав. Ніби Архімед, у час ворожої окупації, креслив свої кола, кажучи: «Нолі тангере циркульос меос!»**

Кожен з нас має свої пристрасті. Але не кожен концентрує силу своїх емоцій в одному напрямі. Юрій Липа мав багато муз, яким служив. А музи заздрісні, б'ються за своїх визнавців, хочуть, щоб їм і тільки їм служити. Про це знав добре Ольжич, який служив

М. Мороз, «Моя Дружина». Космач, 1941.

поезії, науці і революції. Я знав тих людей. І пам'ятаю дискусію ще з часів академічних у Кракові, коли студенти дискутували, чи Шопен і Міцкевіч мали право спокійно творити на еміграції, чи бути на рідних землях у рядах повстанців. І це не були тільки академічні вимоги життя, які кожен розв'язував згідно зі своєю совістю. Ці питання стояли і перед нами...

Моя наступна зустріч з Михайлом Морозом була вже на еміграції, у Німеччині. Після роззалу імперії, будівничий якої мріяв про її

** Лат. «Не чіпайте моїх кіл!»

тисячолітнє існування, у замку баварського підгір'я, у Ной Боєрн, в якому коротко переховувався Муссоліні, диктатор Італії, американська армія примістила українських біженців. Крім Мороза, там був і його колега «новаківець» Степан Луцик, часто приїздили із Мюнхену Михайло Дмитренко, Микола Неділко, а в близькому Мюнхені примістилися Святослав Гординський, Григор Крук і Северин Борачок. В нашому таборі був ще мистець Осип Танасевич.

Ной Боєрн — це не тільки стилевий замок з вежами і гарною архітектурою, це прекрасний парк добірних ґатунків дерев на тлі ріки Інн і голубих Альп. Тут Мороз знайшов свій Космач, і не було куточка, горба, долинки, дерева, плеса ріки, що не потрапили б на його полотна. Дивлячись на Михайла, я слідкував за його витривалістю, якої не ломило сліпуче сонце, яке він переносив з червоних свічок екзотичних каштанів на своє полотно. Вони горіли, перетоплені його барвами у симфонію кольорів, і грали такою свіжістю, що я таки не втерпів, натягнув полотно на якісь рамці і почав поворот до малярства, яке залишив був для «важливіших» справ. Був момент, що я хотів малювати, як Мороз. Але я того робити не міг. На тих же самих каштанах я бачив щось інше, ніж він. Я хотів віддати всю правду природи, всі таємниці, що вона таїть у собі, а Мороз знаходив тільки те, що йому відповідало, тільки йому, і укладалося в його стиль.

Степан Луцик теж малював, також завзято, майже кожного дня. Він ніби описував історію замку у кожному куточку його краси. Але це не був той Луцик, що його пам'ятаю з репродукцій у «Карбах», — соняшний, залитий світлом і тінями — імпресіоніст. Тут він був якийсь холодний, без темпераменту, ніби малярський бібліотекар, що каталогує бачені кольори.

Приклад Мороза, що горів, мов Ван Ґоґ, у пленері, повернув мене до малярства, але й відштовхнув, бо я не міг бути Морозом.

Якось приїхав до табору історик мистецтва і маляр Михайло Гоцій із Мюнхену. Він переглянув наші праці. Подивився і на мої. «Вам, — каже він, — усієї природи не схопити, розв'язуйте якусь одну проблему! Одну, тільки одну, а не всі разом!»

А в мене тоді було багато проблем, і не лише малярських. Я був у редакції відновленого «Літературно-Наукового Вісника», цікавився антропологією і ловив кожне слово Ростислава Єндика, спеціяліста цього предмету, та Вадима Щербаківського про археологію. Я не знав, що я більше люблю — малювати чи студіювати історію мистецтва, його філософію і всі науки, що рівнорядно себе доповнюють.

І знову мені нагадалися слова Гоція: «Вам усієї природи не схопити, розв'язуйте якусь одну проблему!»

Обмежитись до самого малярства я не міг. Мені бракувало одержимости Мороза, його вірности одній музі та постійної творчости виключно малярської.

Потім ми роз'їхались на нові поселення: Мороз до США, до Нью-Йорку, а я до Канади. Але на той же сам континент. По якомусь часі ми знову могли зустрічатись. Я часто відвідував його хату,

його родину, а зокрема сина Михайла, Ігоря, з яким ми подружили в юнацькому таборі СУМ у «Холодному Яру».

За кожним разом відвідин Михайло робив мені виставку своїх творів, які він зберігав, як його великий учитель Новаківський. І за кожним разом я спостерігав його ріст як мистця. Його кольори не слабли з віком. Він, як Тиціян і Ренуар, постійно ріс в обраному напрямі своєї бурхливої, вибухової вдачі, з темпераментом козацького барокко. Озброєний імпресіонізмом кольористики — він типовий український експресіоніст у трактуванні природи.

Його природа здорова, як психіка української людини. Визволений із містицизму Новаківського, він продовжував романтичне ставлення до природи, її стихії, тієї космічної величі творця, що її відчував Сковорода і якої так бракує людині зіндустріялізованого міста.

Морозові чужий німецький експресіонізм переляканої життям людини чи експресіонізм абстракціоністів типу Кандінського. В нього немає деформацій, що кричать про трагедію людини, її песимізм. Він ближчий до Грищенка, але стихійніший, безпосередніший. В особі Михайла Мороза українське мистецтво має визначного представника, що заступає одну з галузей широкого різностильового вислову багатої української духовости наших часів. В історії українського образотворчого мистецтва Мороз здобув виразне місце, яке залишиться і показуватиме напрямні розвитку українського мистецтва у XX столітті.

М. Мороз. «Королівське озеро». (Альпи). Олія. 1948

Спогади

Іван НЕВОЙДА
м. Самбір

ДОРОГОЮ ДО КОЛИМИ

(Два перші розділи цього ранше оригінального спогаду члена Спілки Українських Політв'язнів Івана Невойди появились на сторінках газети «Самбірські Вісті», звідки їх беремо передруком, а третій розділ, одержаний почерез ред. Святослава Караванського, друкується уперше. — Редакція «ВШ».)

Нижче увазі читачів пропонуємо розповідь колишнього політв'язня сталінсько-берівських катівень, вихідця з Корналович Івана НЕВОЙДИ. Схопили його кагебісти тоді, коли він, закінчивши педагогічне училище і поступивши на заочне навчання в пединститут, почав трудитись учителем. Заарештували за участь у національно-визвольному русі прогресивної української молоді. У в'язницях та концтаборах пробув сім років.

Працював І. Невойда після звільнення в основному у системі побутового обслуговування населення нашого міста. Іван Миколайович — прихильник Народного Руху України, член УРП.

І

Рідна стежко моя! Пробач, що не з своєї вини я не встиг дитячими ніжками згладити тебе. Ти перемінилась на далеку дорогу, і я, як і багато інших таких, опинився в непрохідній сибірській тайзі. А потім ще дальше — у непривітній жорстокій Колимі. Однак повертаюсь до тебе думкою і хочу зосередитись на пережитому, що ще збереглось у моїй пам'яті.

. . .Був гарний погідний день осени. Сонце вже перекотилось на другу половину, а птиці чомусь тоді так багато і журливо співали, здавалось, ніби плакали. Плакали й осінні листочки, що відривались від галузок дерев і, міняючись кольорами, з трепетом падали на землю, засипали дорогу, по якій я востанне проходив. Ось і зупинилась ти, згладжена ногами стежко!

Це було в селі Переможне, у середній школі, де я вчителював. Стояв листопад 1949 року. Пролунав дзвінок на перерву. Взявши класний журнал, я попрямував в учительську. Туди ж, крім мене, вже нікого не впускали. . .

Увійшовши, я побачив з пістолетами в руках двох офіцерів КГБ.

— Щоб ми багато не говорили — ти арештований, — попередили мене. — При спробі втекти будемо застосовувати зброю.

Відтак, штовхаючи, виводили мене з кабінету. Відійшовши трохи від школи, зняли з мого плаща пояс, яким, викрутивши руки назад, зв'язали їх і, посилаючи всякі вульгарні слова, повели до Комарно. Там чекав вже запряжений віз, на якого мене посадили. На ноги кинули солом'яне сидіння. Зверху всілись обидва офіцери і повезли мене на станцію. Без штовханців і далі не обійшлось.

Опинився я в дрогобицькій тюрмі по вулиці Стрийській, де знаходились внутрішні слідчі органи. Не встиг переступити порогу в'язниці, як зразу ж

почув крики, стогін, плач і скрегіт зубів в'язнів. Застосовувались різні методи і тортури, аби добитись від них зізнань.

Масивні залізні двері почергово то відчинялись, то зачинялись. Важко все це згадувати. Ретельні обшуки, допити (де родився, де христився), відбитки пальців, потім усієї долоні, знімки в різних позах і знову похід по коридорах, перегороджених грубими залізними гратами. Біля кожної перегородки стояли вартові з ключами. Виглядали блідими, аж прозорими, мов паростки картоплі в пивниці. Були худі, очі позападані, шиї витягнулись, губи тремтіли від злости. Один їх вигляд навіював не то страх, не то огиду. Вздовж коридору, під стіною, розміщувались бокси, в яких не раз доводилось і мені побувати. В них можна було стояти, лише тримаючи руки при собі. Не вистачало повітря. А закривали туди арештантів, щоб не зустрілись, коли ще когось вели по коридору, або тимчасово, до вияснення якихось деталей. А це могло тривати і кілька годин, після чого ув'язненого витягали вже напівмертвого...

Нарешті, доплентались до вишморганих залізних дверей камери. Виконавши команду повернутись до стіни і покласти руки на голову, я почув, як задзвеніла в'язка ключів, заскрипів залізний засув. Крізь причинені двері мене увіпхнули до камери. Я не втримався на ногах і розпростерся посеред неї на підлозі.

Обступили хлопці, придивляючись, чи живий. Почали розпитувати, що діється на волі. Було нас там до півсотні. Спали на підлозі, мов оселедці. Якщо вночі когось кликали на допит, то мусів обережно проходити, аби на когось не наступити.

Серед ув'язнених було багато священиків, що не хотіли продати віри своїх батьків, дідів і перейти на православну, впроваджену зі сходу. Вранці і ввечері гуртом усі клякали і молились. Великий внесок зробили священики, бо не всі молитви ми знали.

Як і всюди, в кутку стояла параша. Під самою стелею виднілись два невеликих віконця з дашками, крізь які ледь пробивалось денне світло. Дашки знаходилися знизу віконець, так що бачили ми хіба клаптик неба. На товстих стінах від коридору розташовувались очки — маленькі дірки, котрі конусом розширялися до камери. Через них наглядачі з коридору стежили за в'язнями. Хоч ці сторожеві пси знаходились у таких фортецях, де все окуто залізом, та не позбувалися страху. Боялися навіть власної тіні. Всіх без винятку арештантів називали бандерівцями, і це слово не давало спокою та гарантії. У дверях, крім очка, була ще так звана «кормушка». Це невелика прямокутна діра, яка відкривалася із коридору. Через неї подавали баланду і викликали на слідство. Якщо треба було відчинити двері, то приходило кілька наглядачів. Передачі заборонялись аж до самого суду. Дозволяли передавати тільки махорку і порізані газети, з яких крутили цигарки. Ці клаптики ми складали і перечитували — хотіли дізнатись, що діється на волі.

І ось настали безсонні ночі. Слідство велось цілодобово. Довелось бачити і переносити всі катування і страхіття, про які ще і по сьогодні свідчить у мене шрам на верхній губі. Допитували на другому поверсі. Слідчі мали індивідуальні кабінети. Сиділи за столами з вмонтованими сигнальними пристроями. Табуретка, на якій вмощувався для допиту підслідний, була трохи віддалена від стола і прибита до підлоги. Кожний підпис протоколу коштував дуже дорого. Сталінські кати твердили, що їм, аби тільки людина, а справу знайдуть. І знаходили. Тому декотрих хлопців приносили ледве живими, часто відлитих водою, і кидали побитих, покалічених у камеру. Такі «методи» доводили арештованих до втрати здорового глузду — тоді можна було підписати будь-що. За дике свавілля ніхто із слідчих не ніс жодної відповідальности.

Десять місяців у тортурах... Після того, нарешті, відправили матеріял

на мене в суд. Судила у Москві особлива нарада, цебто «трійка». Засудила по статті 54-1 «а» — ІІ строком на десять років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Везли нас на північ у товарних вагонах, або телятниках, обладнаних двоповерховими нарами, з парашами посередині.

Охоронялись вони дуже пильно. Через певний проміжок часу — чи то вдень, чи то вночі — з дикими викриками вривалась у вагон зграя солдатів, тримаючи в руках дерев'яні молотки, якими, постукуючи, перевіряли, чи дошки у вагоні не відривають. Заодно, зганяючи нас то в один, то в другий кут, перераховували. А біля відчинених дверей, під проводом офіцера, пильнувало в'язнів цілє відділення автоматників. Тривалий час не давали нам ні пити, ні їсти. Віконця у телятниках мали грати і, окрім того, були обмотані колючим дротом.

Від поневірянь, голоду, бруду в'язні почорніли, ставали неподібними до людей. Сторонні, що бачили нас під час перевірок на станціях, жахались. Діти запитували, дивлячись на нас: «Чи то теж люди?»

Ешельони часто заганяли на тупикові колії, що ще більше нас мучило. Думки сплітались. Під цокіт коліс залізна змія чимраз далі й далі віддалялась. Віддалялась і рідна Україна, а з нею і спів солов'їв. З нами лишалась лише надія на повернення, любов до рідної пісні, яка і далі звучала в думці. Заразом росла ненависть до тих, хто плюндрував і розпинав кращих синів України.

Після довгої *подорожі* нас привезли до Тайшету Іркутської області, де був пересильний пункт. Звідси ішла залізнична колія на північ у глиб непроступної тайги. Здовж колії на відстані сім-десять кілометрів лежали табори політв'язнів. На один з цих таборів — на 85-му кілометрі — висадили з ешельону частину засуджених, куди потрапив і я. Знову відновилися *процедури* сталінських катів, котрі залюбки могли розстрілювати на місці, що часто і траплялось. Навколо сумовито шуміла дика, напоєна невинною кров'ю, тайга, посеред якої стояли підперті колодами кілька перехняблених бараків. Усе це обгороджував частокіл з однією парадною брамою, оздобленою портретом Сталіна та цитатами з його промов. Цю, т. зв. зону обступала переорана смуга завширшки п'ять-сім метрів, захищена й собі мотками колючого дроту. До цієї «запретної зони» не мав права засуджений навіть наблизитись. За порядком з високих веж стежили сторожі — червонопогонники. Крім телефонів та сигнальних апаратів, вежі мали ще підвішені на дроті залізні рейки, куди вартові вдаряли залізними калаталами. Цей передзвін від вежі до вежі щопівгодини розтинав тайгову тишу.

До бараку ми зайшли з хвилюванням. Двоповерхові нари, збиті нашвидкоруч з тонких лісових кругляків. Тут ми спали без матраців, на голих дошках. Кусали блощиці, від яких не було порятунку. Дошкулював холод. Посеред бараку стояла зроблена із залізної бочки пічка для огрівання. За дровами ходили в ліс по кілька кілометрів. Носили паливо на плечах і забезпечували ним гарнізон та новоспечену адміністрацію. Такі походи супроводжував посилений конвой із злими собаками. Немилосердно дошкулювала і мошкара — тисячі дрібних, як мак, мушок, що добирались до всіх закутків тіла і нещадно кусали. Ніякого захисту від цієї комашні не знаходили, хоч і вживали різні способи. В'язні перебували у постійній війні з голодом, холодом, мошкарою. Кожен з нас мусів носити на спині, на штанях і на шапці присвоєний йому номерний знак визначеного розміру. Одяг здебільшого був ще з дому. Разом із виснажливою рабською працею це складало «світле майбутнє» сталінської епохи.

Яка доля спіткала інших в'язнів з нашого ешельону, ми не знали. Доходили чутки, що десь на 105-му кілометрі на ріці Ангарі будували Братську ГЕС. Споруджувано її на кістках наших однодумців, хоч і зва-

лася вона для блюзнірства *великою комсомольською будовою* чи «комсомольською ГЕС».

Нас обернуто на власність сталінських вислугачів і нами торгували, як товаром або рабами. Ми були «работягами»: до «раба» додано ще й «тяги». Ми «тягли» своє рабство, а заразом бездарну сталінську гицельню у «світле завтра».

«Купці» — ті, хто добирав на працю новоприбулих, — маніпулювали нами, як хотіли. Я потрапив у лісову бригаду. Там була потрібна важка фізична праця. Здоров'я дедалі більше підупадало. Водили нас далеко в тайгу на заготівлю деревини. Місцевість — сира, багниста. Коли доплентаєшся туди, вже не маєш сили не то що до роботи братися, а й сидіти. Конвой виділяли дуже жорстокий — із собаками. І примушували працювати. А ми думали про хліб. Дуже хотілося їсти.

На місці праці, конвой виділяв ділянку і обтикав табличками з написом «запретная зона». Розсівшись округ цієї зони, конвоїри пильно стежили за нами.

Одного разу разом з автоматною чергою пролунала команда: «Ложись!» Не знаючи, в чому річ, ми полягали. Згодом почувся хриплий голос нашого друга, що ледве простогнав: «Начальник, начальник»... Але у відповідь заскреготів автомат, і голос замовк. Це був передсмертний крик одного лотиша на прізвище Павлавскас. (До речі, всі наші сторожі, почавши від найменшого, що від них залежала наша доля, вимагали, щоб ми зверталися до них тільки через «начальник»). Коли нам знову наказали встати і розпочати працю, ми побачили Павлавскаса мертвим. Його прошила автоматна черга, а таблички «запретная зона» було переставлено так, що він опинився за ними. Ось як здобували собі кар'єру напівграмотні сталінські гицлі. За кожного вбитого політв'язня їм давали грошову премію і додаткову позачергову відпустку. Важко було усвідомити, що існує нагорода і за вбивство свого ближнього.

Так ми «прожили» цілий зимовий сезон. Весною почали формувати етап на Колиму. Звозили нас з різних кінців знову до Тайшету на пересилку. Сотні разів усіх перевіряли, сортували, переписували і з диким криком заганяли у «воронки», тобто спеціяльні автомашини. Конвоїрів розставляли дуже тісно: завдальшки на метр один від одного. «Воронки» було спеціяльно устатковано. Посередині проходив вузький коридор. Від нього, по обидва боки розташовувались каюти — «бокси», куди закривали в'язнів по одному. У боксі було дуже тісно, в'язень міг тільки сидіти, не рухаючись. Вгорі у стелі було просвердлено кілька дірок для надходження повітря, але його для легенів бракувало. У кінці коридору по всій ширині «воронка» було місце для конвоїрів-автоматників. Переділка являла собою масивну залізну сітку. Ззовні на «воронку» було мистецьки виведено «хліб» або «м'ясо». Везли нас на станцію і заганяли у наперед приготований товарний спецпоїзд, який і довіз нас після довгих поневірянь до бухти Ваніно. Далі нас пересадити у трюми корабля, і ми попливли до Магадану — столиці Колимського краю.

Серед в'язнів були люди різних національностей, але переважали українці. Були вони різних професій: селяни та робітники, інженери та вчителі, лікарі та священики, що виступали проти ліквідації Греко-Католицької Церкви на т. зв. «Синоді» 1946 року, тобто проти скасування віри наших дідів і прадідів.

Ідучи на муки, ці душпастирі твердо вірили у відродження духовости і національної культури українського народу, у розвитку яких особлива й велика заслуга належала Греко-Католицькій Церкві. Вони вірили й у те, що їхня постава на Синоді була застереженням для всіх не дати фарисеям себе обдурити, не дати себе заколисати. Ніхто не бідкався і не нарікав на долю, був тільки жаль, що не довів справи до кінця.

Стосунки між усіма були дружні, і це найкраще засвідчували пісні, що в них в'язні виливали свою душу. У цих піснях в'язні линули думкою у рідні простори. Це сама душа поневіченого народу співала, сумувала і страждала. У цих піснях переплелися страждання народу, боротьба за волю з чарівною красою карпатських галицьких сіл серед макових полів. Пам'ять воскрешала співучих заквітчаних дівчат, яким, за красою і чарами, для нас не було рівних.

Та от повіяло холодним шпарким північним вітром. То був вітер Колими. На обрії замаячіли високі, схожі на піраміди, сопки, вершини яких губилися у хмарах. У міжгір'ях столітні стовбури смерек, де-не-де на схилах стелився лінивий сланець. Нас вітала скута вічною мерзлотою земля, полярні ночі, освітлювані північним сяйвом, а ще зажурені сірі табори політв'язнів, коло яких уже виросли безіменні могили. Та чи ж це були могили? Викопати яму у вічно мерзлому ґрунті не було як; не було чим її засипати. Жорстоке підсоння і рабство давалися взнаки скрізь. Прізвищ та імен ми не мали. Ми були безіменні: люди з номерами...

Я зупинився, поклонився і витер рукавом бушлата непрошену сльозу — першу сльозу за тих закатованих хлопців, чий крик дочувався мені з колимських могил. Це могили юнаків і дівчат, людей похилого віку, до кого ніхто ніколи не прийде, не стане на коліна, не заплаче і не помолиться за їхні душі. А ти, мамо, чекаєш свого дорогого сина. Ти виглядаєш свою красуню-щебетушку дочку. Стою, прикутий поглядом до стежини, що нею вона востаннє мандрувала. Стріпонись, мамо! Якщо у крові не вирують гени рабства, підведи голову, усміхнись, утри сльози горя і болю! Доля розпорядилась по-своєму, але ти маєш право пишатися. Твій син не уклякав, просячи пощади, не гнув, мов раб, спину. Твоя дочка не плазувала перед нелюдами, не скорилась, а в останню хвилину, оголивши груди, гордо крикнула «Стріляй!». Я знаю, мамо, в тебе мармурове серце. Я знаю, батьку, ти маєш сталеву душу, яка хоч і забриніла смутком, проте витримувала все. Попри бурхливі роки минулого, що пливуть у віки, ви вижили, батьку й мамо. Я благатиму взимі і влітку, щоб не чіпали вас сиві кольори. Я ціле життя даруватиму вам рожі. Рожі — то серце усіх матерів, серце рідної землі. Удень і вночі наші погляди звертано на захід сонця, на палахкучу вечірню зорю. О, Україно! — я без тями люблю тебе, твої простори, твій народ! І я побачив батька, що стоїть зажурений на обірваній стежині моєї молодости, а поруч — мати.

На ланах і деревах замовкли хори птахів. Ох, як їм важко! Але смутку не треба, щоб сталінська нечисть не раділа з плачу. Їм так важко, хоч і ніколи не чекали легкої стежки. Доля обернулася на терпіння. Їм важко дивитись на схід проти вітру, що навіював смуток, але таємний голос нашіптував, що правда візьме гору і політв'язні повернуть. Повернуть, хоч і не всі. А тимчасом, ватаги птахів повертали з далеких доріг, шукаючи тепла й поживи; у котрий уже раз розкривали свої пелюстки прекрасні лілеї, пробуджувалися цвіркуни, а в'язні не повертали до вичовганого порогу, над яким прибито підкову щастя.

...Ледве тягнучи ноги, посувалися поміж сопками знесилені, згорблені, з номерами на спині в'язні. Ті, що не хотіли стогнати в ярмі. Серед них і виснажений К-34. А сьогодні Різдвяні свята. Сьогодні під кожною стріхою, де б'ється українське серце, лунають колядки. Сьогодні горять гірлянди на ялинках, а може, сидить у самотині при столі з малою дочкою чи сином мати, шепоче колискову пісню та гірко плаче.

Петро СОРОКА

ВИШКІЛ ДУН НА ФІЛЬВАРКУ КВЕЛЬ У 1941 РОЦІ

Кожен нарід старається створити свою сильну армію, яка для поневоленого народу здобуває волю, а вільну державу обороняє перед зазіханнями ласих сусідів. Цю істину дуже добре розумів Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН), а тому, крім ідеологічного вишколу, великий натиск робив на військовий вишкіл членів. У Проводі ОУН діяла військова референтура, яка в міру можливостей переводила військові вишколи (нелегально) та підготовляла членство до боротьби з окупантами, головно з большевицькою Москвою як головним ворогом України.

В 1940 році для кожного було ясним, що пакт Ріббентропа-Молотова про ненапад не втримається і що війна між гітлерівською Німеччиною і сталінським СССР неминуча. ОУН уважала, що та війна дасть Україні можливість відновити свою державу. Тому Провід ОУН робив для того всі можливі приготування, а головно розбудовував і скріплював свої військові кадри.

Між проводом німецької армії і гестапо йшла тиха, але вперта боротьба за впливи в німецькому уряді. Армія була схильна до того, щоб Україна стала незалежною державою, а гестапо таку можливість категорично відкидало. Армія була згідна творити українські військові відділи, але гестапо — ні. Провід ОУН нав'язав контакти з командуванням армії, у висліді чого армія погодилася створити і вишколити українські відділи. Кандидатів на вишкіл посилає ОУН. Так постали два українські легіони: «Нахтіґаль» під командою Романа Шухевича і «Ролянд» під командою майора Євгена Побігущого. Поодинокі сотні легіонів переходили вишкіл у різних місцевостях. Одна сотня переходила вишкіл на фільварку Квель, біля Бранденбургу. Вояком тієї сотні був і я. Про цей вишкіл подаю короткий спомин, тобто це, що залишилося в пам'яті по 50 роках.

Згідно домовлення між ОУН і німецькою армією, українські відділи мали бути ужиті тільки на східньому, протибольшевицькому фронті. Українські відділи мали боротися за інтереси України, а не за нічиї інші.

* * *

50 літ минуло від часу, коли відбувся вишкіл сотні Дружин Українських Націоналістів (ДУН) на фільварку Квель коло Бранденбургу, якого учасником був я. По 50-ти роках постараюся відтворити хоч те, що залишилося в моїй пам'яті. Ніде нема згадки про цей вишкіл, чомусь про це ніхто не написав спогадів, хоч учасниками цього вишколу були люди з вищою освітою.

Прихід московських большевиків в 1939 році в Західню Україну змусив мене покинути рідний Золочів, переїхати до Кракова, а відтак до Холму. Холм — старе місто, заложене королем Данилом 1237 року. Згодом Холм став столицею Данилової держави. Крім укріплень, у Холмі король Данило побудував церкву-катедру Пресвятої Богородиці на Горі, яка стоїть дотепер.

В Холмі зібралося було більше золочівців: Павло Дубас, Семен Третяк, Василь Солтівський, Микола Білецький, Шипула, Ева Кун (сестра Василя Кука), Славка Пиндик. Всі ми згуртувалися в ресторані «Русалка» і спільно цей ресторан провадили, бо треба було якось жити. З часом я попав у

конфлікт з М. Білецьким, якого ми обрали директором ресторану, і вийшов з того колективу. Я відкрив свою крамницю, в якій працювала Ева Кук. Я не розчисляв на зиск, бо всі ми вважали еміграцію коротким переходовим часом.

В перших днях березня 1941 р. я дістав доручення спакувати найпотрібніші особисті речі і 4 березня о год. 7-ій ранку бути на залізничній станції. В дорученні зазначувалося, що до Холму я більше не повернуся.

Залишив я все і в означений час з'явився на станції. Там я застав друзів Вигнанського, Іванчука, Савчука, Кавку і ще одного, якого прізвища вже не пригадую. Друг Рак зазначив нам, що ми їдемо до Кракова, де одержимо дальші інструкції, а нашим провідником назначив д. Вигнанського. У Кракові на станиці ОУН повідомили нас, що ми їдемо на військовий вишкіл до легіону Шухевича.

В Кракові перебрали нас два військові німці, і за один день їзди поїздом ми вже були на фільварку Квель, коло Бранденбургу.

Фільварок Квель розложений над озером Квель, і від того походить його назва. Забудування фільварку — це два великі мурувані будинки, один із них — це бюра і мешкання вишкільного персоналу, а другий — їдальня і викладова заля, побіч невеличка кухня, а над самим озером знаходилися шість невеликих бараків — наше помешкання.

Ми приїхали останні. На місці вишколу вже була ціла сотня. Нам видали чорні військові уніформи та розділили на шість роїв. Кожен рій одержав свій барак. Ціла наша холмська шістка попала до третього роя.

Перекладачем і відпоручником від ОУН був Михайло Дуда, пізніший командир УПА Громенко, який оперував на Лемківщині. Він перейшов рейдом УПА на Захід. Відтак повернувся в Україну продовжувати боротьбу за визволення. У вишколі він не брав участи, працював у бюрі.

Я потрапив до третього роя, в якому були Іванчук, Савчук, Вересюк, Гірка, Кавка, Солтис (інших імен не пригадую). Барак невеликий, спимо на поверхових ліжках. Березень, не досить холодно, а тепло вкритися нема чим, бо ми одержали по два коци. Вранці коци вкриті інеєм, а часом легким сніжком, бо в стінах бараку повно щілин, крізь які дме вітер. Але хлопці бадьорі. В кожного із нас радість на лиці, кожен гордиться тим, що, хоч у німецькій уніформі, стає вояком українського війська, дістає правдиву зброю до рук, яку зверне проти головного ворога України — Москви. Кожен постановляє засвоїти якнайбільше теоретичних і практичних військових знань. А ми одержуємо модерний військовий вишкіл.

До кожного роя був призначений інструктор-німець. Це підстаршини, які перейшли фронт, відзначилися відвагою та геройством і за це дістали заслужений відпочинок у запіллі.

Нашим інструктором був молодий студент університету, який не дуже цікавився нашим вишколом, зате наполегливо вивчав українську мову. Він твердив, що війна з большевиками неминуча, тому він хоче знати українську мову. Я чомусь припав йому до вподоби, і він вибрав мене, щоб я помагав йому у вивченні української мови, головно — в розговорі. Ця практика відбувалася в часі дозвілля. Всі мали вільний час і відпочинок по тяжкій муштрі, а я мусів витрачати той час з німцем для його забаганок. Але по якомусь часі вдалося мені викрутитися з того клопоту і мати вільний час з усіма друзями.

Одним із інструкторів був німець зі Шлеська. Польську мову знав слабо. Він брав участь як спадун в захопленню острова Кріт. Вишколом не цікавився, на нічних вправах лягав спати, а нам казав: «Як хтось прийде мене будити — поломлю йому ноги».

Душею вишколу був інструктор другого роя, старший сержант Кройтер. Це був наш батько. Він старався нам передати все своє знання — теоретичне і практичне. Він вчив нас розбирати та складати рушницю та

машинову пістолю, викладав нам засади військової тактики, вчив нас маршових пісень, пригадуючи, що там, де в одній пісні приходить слово «Дойчлянд», ми розуміли це як «Україна», бо ми українські вояки. При навчанні був строгий і вимогливий. Часто пригадував нам засаду рекрутського вишколу — «піт при наполегливих військових вправах зменшує кров на фронті».

Рекрутський вишкіл почався з впоряду (мушстри), який переводили ройові зі своїми роями. З тим вони не мали багато клопоту, бо майже кожен із нас був у «цивілю» членом якоїсь спортивної організації і знав засади впоряду. Але військовий впоряд є точніший і строгіший, всі рухи мусять виконуватися дуже докладно, за кожну неточність карається. Впоряд переводилося роями, але, бувало, і цілою сотнею. Тоді впоряд переводив сержант Кройтер.

Команди були німецькою мовою: «Струнко!» — «Праворуч!» — «Бігом руш!» — «Впасти!» — «Встати!» — «Гін лєген!» — «Авф марш, марш!» — і так без перерви дві, а то й три години. При вишколі впоряду були різні, часом гумористичні випадки. От, приміром: у нашому рої стрілець Кавка зробив невідповідний рух, за що ройовий викликав його з ряду і наказав йому «марш, марш, гін лєген, авф, марш, марш» — і так допровадив його аж над саму воду озера і не затримав його. Друг Кавка, як добрий вояк, не зупинився на березі, а скочив у воду. Ми на могли його рятувати, бо стояли на струнко. Бідний Кавка сам виліз з води увесь мокрий та на наказ ройового пішов до бараку сушитися, де просидів сам до вечора. Були й інші кумедні випадки.

Звичайно, при маршах ми співали українські пісні. Треба зазначити, що наш вишкіл був засекречений перед гестапо. Одного разу, зачувши українську пісню, якийсь український робітник з Бранденбургу заїхав ровером на територію нашого вишколу, щоб довідатися хто це співає українські пісні в глибокій Німеччині. Ми в тому часі мали перекур. Поговоривши з нами, хлопець від'їхав. Але наші німці запримітили його, дігнали, привели на площу наших вправ та строго наказали нікому нічого не говорити про те, що він бачив групу українських вояків.

Вишкіл впоряду тривав тиждень. Потім почався вишкіл стріляння. Нарешті ми одержали рушниці — правдиві рушниці. З ними треба було запізнатися та зжитися, бо багато з нас, в тому і я, перший раз дістали правдиву рушницю до рук. Треба було рушницю полюбити, знати докладно всі її частини, вміти її розібрати і зложити. Всього того навчив нас сержант Кройтер. По докладному теоретичному ознайомленню з рушницею, ми перейшли до вивчення машинової пістолі МП.

Стріляння з рушниці відбувалося на збудованій до того стрільниці. Стрілялося до фігур, які стояли непорушно або були рухомі. По засвоєнню стріляння з рушниці ми перейшли до стріляння з МП. До тих вправ була збудована окрема стрільниця, довжиною 25 метрів. Стріляння завжди відбувалося в ранішніх годинах. Пополудневий час був призначений на теоретичні навчання, на докладне вивчення зброї та її чищення. По вечері о 5.30 вечора було дозвілля, яке ми часто використовували на гутірки, де обговорювалося політичне положення в світі, але головними темами гутірок були ідеологічні заложення ОУН та практичне їх застосування в час збройного зудару Німеччини з СССР, який був неминучий. Гутірками провадили звичайно М. Грицина або І. Іванчук.

Часто ми мали нічні марші цілою сотнею. Метою тих маршів була фізична заправа, бо за ніч ми робили до 25 км. в одну сторону. Сержант Кройтер любив українські пісні, але найбільше полюбив «Вечірній дзвін». На кожному відпочинку просив нас заспівати цю пісню, але тихо, щоб не було чути далеко. Втомлені і вимучені, вертали ми до бараків, але спати

не було часу, бо чекали нас денні зайняття. По таких маршах Кройтер часто говорив нам: «Хлопці, на фронті буде гірше і треба буде витримати».

Але поза щоденними зайнятями хлопці жили також своїм приватним життям. Потворилися різні групи, які на свій лад проводили вільний час. Я тісно заприязнився з Іванчуком і Грициною. Ми втрійку проводили час на балачках про свої переживання в молодечих літах (а кожен із нас мав тих споминів багато: чи то зі шкільної лавки, чи з участи в студентському житті, а чи про деякі епізоди з організаційного життя). Часто між нами були цікаві розмови. Найбільше таких споминів мав д. Грицина зі своєї праці на Грубешівщині, де він був провідною особистістю.

Я також заприязнився з волиняком Федьом (прізвища не пригадую). Це був свій хлоп, високий, як тичка, а тоненький, як нитка, веселий і товариський друг. Багато оповідав про свою улюблену Волинь та про утиски поляків, яким волиняки протиставилися. Так він твердив і з того був гордий. А оповідав він багато про свої молоді літа, про шкільну лавку, про парубоцькі часи та про переслідування польської поліції.

Хлопці відчували брак харчів, бо військова кухня була скупа в голодній Німеччині. М'яса було досить, але ми відчували брак хліба, а хліб є підставовою поживою в Україні. Ввечері, переходячи попри кухню, ми чули приємний запах свіжого хліба, який лежав на столі, приготований на снідання. Хліб лежав, може, яких п'ять метрів від вікна, яке було відкрите, але загратоване. Треба було якось дістати хоч один буханець того пахучого хліба. З Федьом ми придумали таку штуку: зв'язали дві малі тички і зробили одну досить довгу, загострили один кінець і кожного вечора витягали один або два буханці хліба. Ділилися ми тим хлібом з друзями, бо всі відчували його брак, але нікому не зраджували нашої таємниці.

Українці є співучий народ, то й ми співали, де тільки було можливо, бо наша пісня підкріплювала нас на дусі. На дозвіллі співали ми різні пісні, але в маршовій колоні співали стрілецькі або повстанські пісні. Улюбленою нашою маршовою піснею була:

Там на горі, на Маківці,
Гей там б'ються Січовії Стрільці,
Хлопці, підемо боротися за славу,
За Україну, за рідні права, за державу!

Але були й непорозуміння з вишкільним персоналом. Якось так сталося, що один із інструкторів під час вправ висловився про нас як «украіниіше банде». Мається розуміти, ми запротестували на це; не могли ми відмовитися від виконування наказів, ми ж військо, але виконували ми ті накази неохоче, несправно, ліниво, на що звернули увагу інструктори, а головно сержант Кройтер. Він доводив нам, що такий вислів у німецькій мові не є образливим, що це є звичайний, навіть товариський вислів, і ми, на його прохання, зняли наш бунт.

У половині травня наш табір відвідали два керівні члени ОУН. Вони перевірили нашу виструнчену сотню та в своїй промові вказали на важливість нашого вишколу, виразно зазначили нам, що ми є зав'язок української армії, тому військові знання, які дістаємо від німецьких вишкільників, мусимо гризти зубами, бо ми є ті першуни, які творять українську армію. По їх від'їзді ми довідалися, що це були друзі: Провідник ОУН Степан Бандера і Микола Лебедь.

(Закінчення буде)

Огляди, рецензії

Степан МУДРИК-МЕЧНИК

НЕНАВИСТЮ І ВИДУМКАМИ ІСТОРІЇ НЕ ЗФАЛЬШУВАТИ

Зиновій Книш написав черговий наклеп на бандерівців під назвою «*Ярослав Барановський*». Свою писанину проти бандерівців З. Книш розпочав у 50-х роках брошурою «Бунт Бандери». Було загально відомим, що до члена ПУН Ярослава Барановського серед провідних членів ОУН в Краю не було довір'я і що саме його *особа* була однією з причин розколу в ОУН у 40-х роках. Постає питання, чому З. Книш уже в 50-х роках не писав книжки в справі Я. Барановського, а лише побічно згадував про нього? Відповіддю на це питання може бути лише те, що тоді при житті ще було багато провідних членів ОУН, які добре пам'ятали про справу Я. Барановського і мали на те багато таких доказів, які нічого доброго на користь Я. Барановського не промовляли. Тоді З. Книш не наважився писати так, як це зробив він цим разом.

Нам було відомо, що ще в першій половині 1987 року З. Книш давав *декому зі своїх людей читати машинопис* про Ярослава Барановського. Пишучи про Я. Барановського, Книш намагається у дуже доброму світлі представляти членів ПУН, а членів Революційного Проводу ОУН обзиває «диверсантами і молокососами». Щоб бодай у найкоротшій формі показати на писану Книшем неправду, треба зупинитися над конфліктом в ОУН, що й допровадив до розколу.

В першій половині січня 1940 року Провідник ОУН на Рідних Землях Тимчій-Лопатинський і Степан Бандера мали зустріч з полковником А. Мельником, головою ПУН. Вони висунули від імени ОУН в Україні між іншим такі пропозиції:

1. накреслити плян визвольної боротьби і самостійницької діяльности ОУН в новій ситуації;

2. впорядкувати організаційно-персональні справи в ПУН, щоб привернути довір'я членів Організації до ПУН.

У мотивації цих пропозицій говорилося, що Український Визвольний Рух повинен заманіфестувати свою поставу вповні по стороні Фінляндії, на яку напав тоді СССР. А також, у міру спроможностей, активно виступити з допомогою Фінляндії. Провадити революційно-визвольну боротьбу ОУН виключно з позицій українських інтересів. Для збереження незалежности політики ОУН Андрій Мельник, як голова ПУН, з частиною членів Проводу повинен переселитися у Швайцарію або до якоїсь іншої невтральної країни, і зберегти тверду лінію невтральности у війні між Німеччиною та Західніми державами. Негайно створити закордонні політично-оперативні центри, які мали б організувати діяльність ОУН в Німеччині та країнах, які вже знаходяться у німецькій орбіті. Розбудовувати другий центр у сфері впливів західніх держав поза Европою, де діє українська еміграція, як у Канаді, США... В організаційно-персональних питаннях поставлено, щоб полк. А. Мельник упорядкував справи в самому ПУН та усунув таких людей, проти яких існували обґрунтовані закиди в зраді, і таких, які ламанням

внутрішньо-організаційних засад і політичної лінії Організації підривали довір'я до себе і до ПУН.

А. Мельник відкинув пропозицію щодо Фінляндії і твердив, що Німеччину трактуємо як нашого союзника і мусимо свою боротьбу допасовувати до розвитку міжнародніх подій. Мельник також не погоджувався на поширення боротьби в Україні. Він також відкинув думку про потребу свого виїзду до якоїсь невтральної країни і відмовився провести зміни в ПУН[1].

Вимоги Тимчія-Лопатинського як Провідника ОУН на Рідних Землях і Степана Бандери ясно визначали політичну лінію для ОУН, з якою не погоджувався голова ПУН полк. А. Мельник. Постало дві протилежні концепції. Мельник виявився політично нездібним розв'язати ті протилежності, і так виник гострий конфлікт, який довів до розколу ОУН.

Членство ОУН було добровільним, а не військовою формацією, і конфлікту не можна було розв'язати шляхом військової дисципліни, називати це бунтом і ставити Степана Бандеру перед Революційним Трибуналом та засуджувати на кару смерти, як це зробив тоді ПУН.

З того часу минуло півстоліття і сьогодні бачимо, що концепція Степана Бандери була правильною. Було проголошено відновлення Української Держави 30 червня 1941 року, організовано боротьбу ОУН-УПА-УГВР і тим відкрито двофронтову війну з обидвома окупантами України — большевицьким і гітлерівським. Виявилося, що в ПУН під керівництвом А. Мельника були члени, які також не погоджувалися з пронімецькою лінією. Після проголошення Акту відновлення Держави 30 червня 1941 року до заступника голови Державного Правління прийшли члени ОУН(М) пп. Рогач та Бойчук і склали заяву льояльности Урядові, створеному 30 червня[2]. Деякі члени ПУН задалеко залізли своєю співпрацею з гітлерівцями і з ненавистю ставилися до бандерівців, до УПА, УГВР. А речником тих ненависників став на еміграції З. Книш.

У книжці «Ярослав Барановський» на стор. 21-26 Книш старається розхвалювати ПУН і пояснює, чому голова ПУН не міг переїхати в якусь невтральну країну. Таку вимогу висували Тимчій-Лопатинський і С. Бандера. В цьому своєму оправдовуванні Книш, може несвідомо, показує безпорадність ПУН. Само собою зрозуміло, що члени ПУН і сам Мельник спочатку вважали Німеччину за союзника і не могли поробити заходів, щоб виїхати з Німеччини. Для прикладу візьмімо згадуваного Книшем полк. Романа Сушка, який ніби був представником у німців від українців. Але біля Сушка постійно був німецький майор, ніби приятель, а в дійсності це був наглядач від німецької таємної служби, з якою Р. Сушко був пов'язаний. Книш згадує також Остапа Чучкевича, який нібито знав конспіративні квартири членів ПУН, але не згадує про те, що Чучкевич був на службі гітлерівської служби безпеки — «еСДе», і разом зі своїм шефом німцем Кольфом був при арешті Голови Державного Правління Ярослава Стецька. Чучкевич був в уніформі «еСДе» в ранзі «шарфюрера». Тоді офіцер «еСДе» Кольф іронічно сказав Ярославові Стецькові: «Вас буде ескортувати українець»[3].

В книжці «Ярослав Барановський» З. Книш намагається показати ПУН у гарному світлі. Але переконливо це йому не вдається. Зацитуємо оцінку З. Книша, яку він дає для ПУН у книжці «Розбрат», що появилась в Канаді у видавництві «Срібна сурма» без подання року видання:

> «...Тихо, легко і спроквола ПУН фактично здав свої провідницькі позиції і перейшов на репрезентаційні. Покищо ще ніхто собі того не усвідомлював. Але коли настала криза, коли гармонія між ПУН і Крайовою Екзекутивою ОУН на ЗУЗ і Генерал-Губернаторством перейшла до минулого, ПУН опинився просто в трагічному положенні... А зійти назад з площини представницької до провідницької

дії, — не сила була як через характер членів ПУН, так і через організацію діяльности цілого ПУН»[4].

Ніхто інший, лише сам З. Книш ствердив, що ПУН став не провідницьким проводом, а лише представницьким. А тс ж було в такий історично важливий час, що було само собою зрозумілим — патріоти з активу ОУН не могли погоджуватися з таким станом.

У книжці «Ярослав Барановський» З. Книш поставив таке питання. «Чому бандерівці від першої зустрічі Бандери з полк. Мельником домагалися відсунути від Проводу д-ра Ярослава Барановського?..»[5].

Тут З. Книш уже фальшує дійсність, бо промовчує присутність на цій зустрічі провідника Крайової ОУН Тимчія-Лопатинського, який висловлював недовір'я до Я. Барановського, що вже творило напруження серед провідних членів ОУН в Україні. В нашому архіві збережена інформація члена Крайової Екзекутиви Осипа Тюшки, в якій вказується на недовір'я до Я. Барановського:

«...В квітні 37 р. на нашу квітну неділю, мені вдалося дістати бачення з Про-ком С. Банд. (Провідником С. Бандерою — С. М.-М.) в тюрмі на Святім Хресті. В часі розмови Пр-к (Провідник — С. М.-М.) запитав мене, чи Барановський і Сеник ще при Про-ді Орг., з чого я зрозумів, що це недобре. В той час вже були дуже поширені поголоски, що Барановський Ярос. на услугах поль. поліції. Мою розмову з Пр-ком я по повороті зреферував Реб. (Ребетові — С. М.-М.), зазначуючи при тому, що він повинен з того витягнути відповідні висновки...»

Також було відомо, що Степан Бандера передавав з тюрми своєму братові підозріння, що хтось із закордонного ПУН діє як провокатор. А це підозріння падало на Я. Барановського, який був зв'язковим із Крайовою Екзекутивою і полк. Є. Коновальцем. Про це згадує Л. Ребет у своїх «Світла і тіні ОУН». Маймо ж на увазі, що коли Л. Ребет про це писав, то він уже був противником С. Бандери і деякі справи старався промовчати. Ребет у своїх «Світла і тіні ОУН» записав, що Степана Бандеру було засуджено на досмертну кару в тюрмі. Сидів він у в'язниці «Святий Хрест», недалеко від німецької границі. Члени ОУН, які сиділи в цій тюрмі, а потім були звільнені, уклали плян втечі з тюрми. В тому мав допомогти їм один із тюремних сторожів за заплату 20 тисяч злотих. Він мав разом із С. Бандерою втекти через границю до Німеччини.

В той час провідником Крайової Екзекутиви ОУН був Л. Ребет і він представив плян втечі С. Бандери з тюрми Я. Барановському. Спершу Барановський від того пляну відмовлявся тим, що «нема грошей», а коли гроші вже були, то він висував думку, що польська поліція готує провокацію, щоб застрелити С. Бандеру. Члени ОУН, які підготовляли цю втечу, вірили в успіх і зрозуміли, що Я. Барановський не бажає, щоб С. Бандера опинився на волі. На цю тему Лев Ребет у своїй праці висловився так:

«Мені було ясно, що оточення полк. Мельника, який від 1938 р. формально керував Проводом на еміграції, не бажало прибуття Ст. Бандери за кордон. Там перебував уже викликаний ще полк. Коновальцем Я. Стецько (щоб підготовляти конгрес ОУН) і прибуття Бандери безперечно скріпило б тиск 'крайовиків' на емігрантський Провід»[6].

Повернімося ще до інформації Осипа Тюшки, де він вказує, що після смерти полковника Є. Коновальця у жовтні 1938 р. Лев Ребет був у Данцігу на розмові з Я. Барановським і О. Сеником. При цій зустрічі була присутньою Ребетова наречена Дарка Цісик. У вищезгаданій інформації О. Тюшка пише:

«. . .Про ту поїздку і зустріч з Сеником, Барановським і Нуською Чемеринською-Барановською звітували обоє по повороті на засідання в лісі, на кінці Снопковської. Оскільки не помиляюся, на тому засіданні були присутні: Ребет, Дарка, Гриць, Мирон і я. На цій стрічі було говорено на тему смерти полк. Коновальця і про наступництво в Проводі, як говорив Сеник і Барановський, полк. К. (Коновалець — С. М.-М.) не лишив жадного заступника. Отже вони запитували представників Краю, як Край дивився б на те, якби так вождем став полк. Мельник. Обоє Ребет і Дарка заявили, що це неможливе, бо полк. Мельник в Краю виявив себе противником нашого руху, очолював орг. молоді «Орли» і т.п., та що в тій матерії є рішення кр. (Крайового — С. М.-М.) проводу на випадок, якби були проекти ставити Мельника на Вождя, тому спротивитися. Тоді Сеник заявив дослівно таке: 'А ми будемо висувати полк. Мельника'... Ребет докладно звітував Барановському про те, що я був на баченні у Пр-ка Бандери в «Святому Хресті» та що я ставив на Проводі справу відсунення Баран-го (Барановського — С. М.-М.) від зв'язків з Краєм і з проводу Організації».

Як пізніше виявилося, під час тієї зустрічі Мельник уже був у Східній Прусії, у Марієнбургу. Його туди завезли Сеник і Барановський як наслідника полк. Євгена Коновальця. З вищеподаної інформації видно, що О. Сеник і Я. Барановський з Крайовою Екзекутивою взагалі не числилися, а робили так, як самі хотіли. Після смерти полк. Коновальця вони все самі рішали.

Були вістки, що Я. Барановський не про все точно інформував полк. Євгена Коновальця. Також були вістки, що Є. Коновалець не всі таємні справи довіряв Я. Барановському. Доказом того було це, що зв'язки з Україною, куди вже пролізли провокатори в особах Кіндрата Полуведька і вбивника Коновальця Павлуся (умовно названий Валюх), полк. Коновалець тримав у своїх руках. У 1991 р. стало відомо, що згаданий «Павлусь-Валюх» був ніхто інший, як чекіст Павел Судоплатов, який дослужився в НКВД до ранги генерала. Лихо полягало ще й у тому, що люди, які мали до цього певні дані, про це нічого не записали з огляду на конспірацію, яка в ті часи дуже суворо зберігалася.

Сьомого лютого 1939 року провід Крайової Екзекутиви ОУН перебрав Мирослав Тураш; організаційним референтом став Тимчій Лопатинський. Крайова Екзекутива постановила, що наколи полк. А. Мельник не погодиться прийняти представників Краю, то Крайова Екзекутива зриває зв'язки з Я. Барановським. Тураш дуже старався, щоб усунути конфлікт між Крайовою Екзекутивою та ПУН-ом.

Влітку 1939 року М. Тураш нелегально виїхав за кордон для зустрічі з полк. А. Мельником. З цієї поїздки М. Тураш не вернувся в Край. В міжчасі вибухла німецько-польська війна. Зараз же почалися розшуки за М. Турашем. Усі інформації зводилися до того, що останнім, хто зустрічав М. Тураша, був Я. Барановський. У справі зникнення М. Тураша ПУН не перепровадив слідства і не дав ніякого вияснення. А полковник А. Мельник взагалі заборонив будь-що говорити про зникнення М. Тураша.

Микола Климишин, відомий з Варшавського процесу за атентат на міністра Перацького, гостро запротестував проти такої заборони і таки розпочав вияснювати справу зникнення М. Тураша. Він шукав зустрічі з Барановським. Несподівано в Кракові на вулиці Зеленій М. Климишин наскочив на Барановського, який по кількох словах пообіцяв зустрітися з Климишиним і швидко відійшов. Розшуки, які провадив М. Климишин, вказували, що на чеській стороні до польського кордону М. Тураша супроводжував Ярослав Барановський[7].

Зиновій Книш усі ці загальновідомі факти замовчує, лише демагогічно висуває інші питання, які неправдиво висвітлює. У втаємничених у закиди супроти Я. Барановського членів ОУН ввесь час поставало питання: чому для добра ОУН і довір'я до ПУН сам Я. Барановський не уступав зі свого посту в ПУН? На це була відповідь: ПУН-ом і полк. А. Мельником керували О. Сеник і Я. Барановський, які на пост голови ПУН поставили А. Мельника.

Дуже прикрим фактом для ОУН було те, що під час слідства в справі атентату на міністра Перацького польська поліція користувалася архівом ОУН проти членів Крайової Екзекутиви. А той архів був під відповідальністю члена ПУН О. Сеника. Справа архіву ОУН — це окрема справа, про яку ми тут не хотіли б згадувати, якщо б З. Книш не згадав тієї справи і не старався для свого «твердження» по-своєму використати все те. Ось так, ніби про щось малозначне, З. Книш згадує:

> «Багато шуму наробила тоді справа т. зв. архіву Сеника, де прокуратура покликалася на всякі акти, папери, записки, листи, тощо...»[8].

Багато років тому писалося про справу архіву, за який відповідав член ПУНу О. Сеник. Перед усіма стояло питання: як могло статися, що архів ОУН опинився в руках ворожої польської поліції? Справа архіву ще дужче поглибила недовір'я до ПУН, вона коштувала здоров'я багатьом тортурованим польською поліцією. Справа архіву нанесла величезної моральної шкоди ОУН.

В нашому архіві є акт оскарження дванадцятьох підсудних Варшавського процесу. На стор. 98-99 читаємо, що архів дав поліції й судові незаперечні докази проти арештованих. За таку безвідповідальність ПУН не зробив жодних висновків і не подав ніякого вияснення членам ОУН бодай для внутрішнього вжитку. Про справу виданого поліції Польщі архіву ОУН Зиновій Книш згадав як про дрібну справу. В кожній політичній партії чи організації за таку безвідповідальність людей ставлять перед судом. Лише в ПУН це пройшло так, немов би нічого не сталося.

Як уже згадано, приблизно десять років тому Книш видав книжку «Розбрат», а в 1990 році — книжку «Ярослав Барановський». В обох цих книжках він широко розписується, що бандерівці «підфальшували» документи польської поліції, щоб довести, що Ярослав Барановський був на послугах поліції. В обох вищезгаданих своїх книжках З. Книш наводить свідчення різних людей і виходить так, немов би він користується матеріялами, які ніби взяті з архіву ПУН або з власного архіву.

Перед нами постає принципове питання: чому Книш не публікує фотокопій цих «фальшивих» документів? Чому не публікує відпису правно затвердженого того, за твердженням З. Книша, «зфальшованого» чи «підробленого» документу? Чому?

Сьогодні в ОУН рев. вже немає, як нам відомо, серед живих нікого, хто міг би на цю тему сказати авторитетне слово. Все ж самі писання З. Книша на протязі десятиліть дають нам докази, що він перекручує правду, пише вигадки. Книшеві не можна вірити. Цим разом він помістив низку польських документів, щоб переконати, як польська поліція звітувала і приховувала своїх агентів. Книш поміщує листи прокурора Желенського й полковника міліції Маєра. Цей прокурор вимагав на суді кари смерти для С. Бандери. Які методи застосовувала ота поліція отого Маєра проти в'язнів — зайво ще раз широко все те описувати. Одне ясне й без того, що це були вороги всіх тих, хто боровся за Українську Державу. Тих панів знаємо ми також і з еміграції, де вони жили і не змінили свого ворожого ставлення до України.

Поміщені З. Книшем листи нагадують нам широковідомий польський вислів: «Впусць русіна на русіна». Капітан польської розвідки, відомий під прізвищем Ришард Врага, написав своєму приятелеві листа, в якому каже, що брати Роман і Ярослав Барановські були подвійними агентами

— польськими і советськими. Приятель Р. Враги — Бенедикт Гайденкорн поінформував Петра Терещука, який потім писав про це в «Гомоні України» (тижневик, що виходить у Канаді — Торонто). Книш пише, що прокурор Желенський вважав Р. Врагу «маніяком». Кожну деталь З. Книш допасовує до своєї версії, все ж інше опльовує. Петро Терещук, який писав і провадив полеміку з прокурором Желенським, трагічно загинув, а Книш цю трагедію означив тим, що то «Покарала його Вища сила»[9]. Ось і маємо доказ людяности З. Книша.

Книш наводить уривок листа Якова Маковецького, в якому пишеться, що Л. Ребет говорив про особу, яка підробляла документи в справі Я. Барановського[10]. Не новина, що часто політичні противники про своїх конкурентів стараються дещо говорити недоказаними натяками, аби лише створити супроти них недовір'я чи настороженість. Таке говорення, на нашу думку, могло бути і в Л. Ребета. Хто знав Ребета, той знає, що наколи б Ребет знав і мав би щось такого доказового, що пошкодило б С. Бандері й бандерівцям, то він би це поширив без жодних вагань. Хай доказом про несерйозність даного уривку листа Маковецького буде факт, що коли до дружини Лева Ребета було написано у цій справі листа, вона, Дарія Ребет, на нього Книшеві не відповіла. Треба тому Книшеві послуговуватися у висвітлюванні «історичної правди» незаперечними документами.

Таке саме покликання З. Книша й на Іліяшевського та його свідчення. Все те лише для замилювання очей. Книш пише про інформацію полк. А. Мельника, що його остерігав І. Гриньох про поїздку Я. Барановського й О. Сеника на схід, тобто щоб вони туди не їхали і т. п. Нам невідомо, про що міг би інформувати о. І. Гриньох, який ще живе, і З. Книш міг би з ним вияснити всі ті справи докладніше. Але почитаймо, що З. Книш ще пише в цій справі:

> «Як досі вже відомо, що підробник документів під кінець життя попав у моральну депресію від докорів сумління. Може це приспішило його смерть».

Книш пише ясно, що підробник потрапив у моральну депресію. Виходить, що З. Книшеві відоме прізвище тієї особи. Чому ж З. Книш не називає фальсифікатора по прізвищу, а творить навколо нього якусь зайву таємничість? Що це все означає? Для чого це робити? Але читаймо далі, що пише З. Книш:

> «Відома вже перша буква його прізвища. Хоч і як це мало, то все таки дає надії, що колись правда виплине на верх»[11].

Так закрутився З. Книш у поширюванні неправди і вигадок, що одного разу знає того підробника і навіть знає, що з ним сталося, а другого разу Книшеві відома лише перша буква прізвища того підроблювача. З цього всього ми лише з одним погоджуємося: правда вирине наверх і покаже, що З. Книш без жодних доказів поширював проти своїх політичних противників вигадки й неправду.

А ще пригадаймо інформацію начальника розвідки ПУН Федора Яцури, яку З. Книш назвав «Слово має Федір Яцура»:

> «Порівняв я папір і машинове письмо документів у справі Барановського з іншими документами тої самої поліційної команди. Завважив я, що папір той самий, і це ствердив я понад усякий сумнів. Порівнювання деяких буков і відступів між ними доказували, що писані вони на тій самій машині... З того в мене зродився висновок, що або всі ті документи мусять бути фальшовані в одному місці, одною особою і на одній машині, або всі вони мусять бути правдиві»[12].

Читаючи далі згадане «Слово має Федір Яцура», довідуємося про такі припущення, що агентом польської поліції міг бути Ріко Ярий, який там

подавав себе під псевдом «Ярослав Барановський». Яцура дописався навіть до того, що Ріко Ярий був також агентом НКВД, а дружина Ярого працювала в Комінтерні. Вся писанина про Р. Ярого є вигадкою, яка нічого спільного не має з правдою. Неправдою є те, що З. Книш подає про Ріка Ярого як того, хто мав рішаючий вплив на С. Бандеру. Ріко Ярий був членом ПУН, з яким пізніше мельниківці мали свої порахунки. Ріко Ярий ніколи не був членом Революційного Проводу ОУН і не був учасником Другого Великого Збору ОУН. Ярий виконував функцію зв'язкового до німецького Вермахту до часу арештів С. Бандери і бандерівців. Потім гестапо заарештувало і Ярого за його проукраїнську діяльність, і він сидів довший час у тюрмі. Про Ріка Ярого ми знаємо правду, і вона не така, як фантазує З. Книш. Та це зовсім інша тема, яка не підходить до цієї статті.

Ми знаємо певно, що Провід ОУН під керівництвом Степана Бандери ніколи не видавав наказів фізично ліквідовувати політичних противників. Від членів ПУН знаємо, що і ПУН не мав ніяких доказів щодо вбивства, а лише сам З. Книш таке поширював. Ми не знаємо хто вбив Я. Барановського, Р. Сушка. Але знаємо, що згадані були пов'язані з німецькими таємними службами. В той час у Львові діяло польське підпілля АКА з добре налагодженою розвідкою і воно дуже вороже було наставлене проти українців. Було комуністичне підпілля «Гвардія людова», яке полювало на українських діячів. Тоді вже було відомо, що в той час німці вже неприхильно дивилися на ПУН, як на тих, що їм більше непотрібні. Ніхто не може заперечити, що німці хотіли позбутися тих, які багато знали про них. Можливо, німецькі й совєтські архіви дадуть на це відповідь.

Повернімось до особи Зиновія Книша. Він був членом УВО і 1930 року потрапив у польську тюрму, де сидів до 1936 року. Після звільнення з тюрми він знайшов працю у Центросоюзі й більше нічого спільного не мав з підпіллям та ОУН. Активно в працю ОУН він включився в час роздору, який усіма силами поглиблював. Коли німці прийшли на Україну, то З. Книш не розпочав підпільну діяльність проти окупантів, а лише пішов ворогам служити в установі, яка носила назву «Крайсгауптманшафт», у місті Золочеві.

На еміграції З. Книш почав ненависно писати проти всіх провідних членів ОУН і перекручувати ряд фактів. Увесь час він злобно оплюгавлював С. Бандеру, Я. Стецька і провід ОУН рев. Діяльність Проводу говорить сама за себе, а тому й можливо, що ця діяльність витворює в Книша ненависть. Часто З. Книш у перекрученому змісті намагається кпити з членів ОУН, які потрапили були в руки КГБ і не мали сили видержати. Він так злобно насвітлює це — от дивіться, це бандерівці. Одначе він у цій своїй ненависті промовчує, що така сама доля спіткала ряд членів ОУН(М), наприклад, Івана Михалинюка, відомого як поручник «Малий», Олексія Химчука, який пішов нещасною дорогою, так само Олександра Куца, про якого З. Книш ширив неправду, що його вбили бандерівці. Ми на тих людей не можемо дивитися злорадісно та робити з того пропаганду, кидаючи тінь на ціле середовище. Це були люди нещасні, яких ворог морально зломив і яким не дав чесно вмерти.

Ще уривок фальшиво-злобної інформації з-під пера З. Книша:

> «...'Нахтігаль-соловейко' — так називався відділ бандерівців німецько-поліційних формацій для боротьби з партизанським рухом. 'Соловейком' називали німці українців, які люблять співати і своїми піснями з'єднували б серед української людности на окупованій українській території прихильність до німецької армії»[13].

Тут З. Книш дописався до такого перекручення правди й очорнення, як це робив відомий чекіст Климук та комуністичні писаки з «Посту імени Я. Галана». Книш також поширював інсинуації, що, мовляв, бандерівці

вбили О. Куца і Мицика. Але коли стало відомо, що Мицика вбили чекісти, а О. Куц пішов на службу до ворога, то в Книша не знайшлося мужности, щоб ним поширену неправду спростувати і вибачитися за заподіяну моральну кривду.

Настирливо і неправдиво З. Книш поширює наклепи, що нібито бандерівці в Житомирі вбили О. Сеника і М. Сціборського. Книш знає, що Провід ОУН рев. видав комунікат, в якому засуджував те вбивство.

Знає Книш і всі бувші та сучасні члени ПУН про те, що довгий час не було ніякого доказу, хто це вбивство доконав. З бігом часу почала вияснюватися низка справ.

У Львові, перед виїздом членів ПУН в 1941 році на схід, до них прилучився Кіндрат Полуведько, особа підозріла, яка зникла зараз же після смерти полк. Є. Коновальця. Хто цьому темному особнякові, викритому агентові НКВД, дав зв'язок до членів ПУН? Чому його не перевірили, а приєднали до групи, яка їхала на схід? Цей же К. Полуведько долучає до осіб, серед яких були Сеник і Сціборський, свого чоловіка. Цей невідомий їде разом з ними до Житомира, де сам К. Полуведько зникає, а невідомий виконує атентат на Сеника і Сціборського. Знімку того невідомого, який мав документ на прізвище Козій, мали в себе німецькі слідчі. Німці мали також знімку цього «Козія» уже застреленого німецьким вояком. Згадані знімки й матеріяли слідства мав у руках перекладач, колега З. Книша по УВО, Федак-Смок, який чомусь не дав потрібних інформацій членам ПУН.

Яка роля у тому замахові була згаданого Смока? Де він подівся? Чому «дослідник» З. Книш не зайнявся цим питанням, а мовчить та ширить неправду проти бандерівців? Члени ПУН не мали ніякого доказу, хто це вбивство доконав. На тему цього вбивства вже багато написано, і тінь від нього падає на роботу московської терористичної служби, працівником якої був уже згаданий К. Полуведько, а також той невідомий «Козій», якого було долучено до групи зі Сеником і Сціборським. На якій підставі З. Книш постійно твердить, що це вбивство рук бандерівців?

Своїм провокативним писанням З. Книш затруїв ненавистю ряд людей мельниківського середовища. Він знайшов також людців, нездібних критично думати, які повторюють усе ним написане і не міркують над тим, що все це — без доказів. До таких належать Марко Антонович, Верига та інші. Книш підсунув Веризі чергову провокацію про те, немов би Василь Кук застрелив у Львові Романа Шухевича — генерала Т. Чупринку. І «історик» Верига помістив це в книжці «Втрати ОУН в часі Другої світової війни».

Так безкритично і без доказів поширено наклеп на велике політичне середовище, яке популярно називають іменем Великого Сина України Степана Бандери — «бандерівцями». Ми віримо в те, що раніше чи пізніше серед прихильників ОУН(М), а також серед українських істориків знайдуться думаючі люди, які поставлять питання: на якій підставі, без жодних доказів, З. Книш поширював і поширює таку неправду? Людина зі здоровим глуздом, з християнськими і моральними засадами такого не повинна робити.

З часу трагічних подій, що їх принесла нам Друга світова війна, у вічність відходить вже друге покоління, а З. Книш далі затруює українське внутрішнє життя. Сьогодні треба нам консолідувати і мобілізувати всі національно-самостійницькі сили для закріплення Української Держави і її розбудови, але якщо З. Книш і його поплентачі в такому психічному стані, що цього не розуміють, нехай же на це звернуть увагу здорово думаючі люди того середовища, щоб остаточно перестати вносити роздор і ненависть в українське політичне життя, і то під вивіскою «Матірної ОУН».

Джерела

1. Степан Бандера. «Перспективи Української Революції». видання Організації Українських Націоналістів, 1978 р., стор. 181-185.
2. Лев Ребет. «Світла і тіні ОУН», Мюнхен, 1964 р., стор. 100.
3. Ярослав Стецько. «30 червня 1941», Торонто-Канада, стор. 265-266.
4. З. Книш. «Розбрат», Видавництво «Срібна Сурма», Торонто, стор. 148.
5. З. Книш. «Ярослав Барановський», стор. 41.
6. Лев Ребет. «Світла і тіні ОУН», Мюнхен, 1964 р., стор. 78.
7. М. Климишин. «В поході до волі». Торонто, 1975 р.. стор. 245-247.
8. З. Книш. «Ярослав Барановський», стор. 53.
9. Там же. стор. 98.
10. Там же, стор. 66.
11. Там же стор. 67.
12. З. Книш. «Розбрат», Видавництво «Срібна Сурма». Торонто. стор. 311-319.
13. З. Книш. «Ярослав Барановський». стор. 61

Володимир ЖИЛА

«ПЕЧЕ МОЯ ГІРКА СЛЬОЗА»

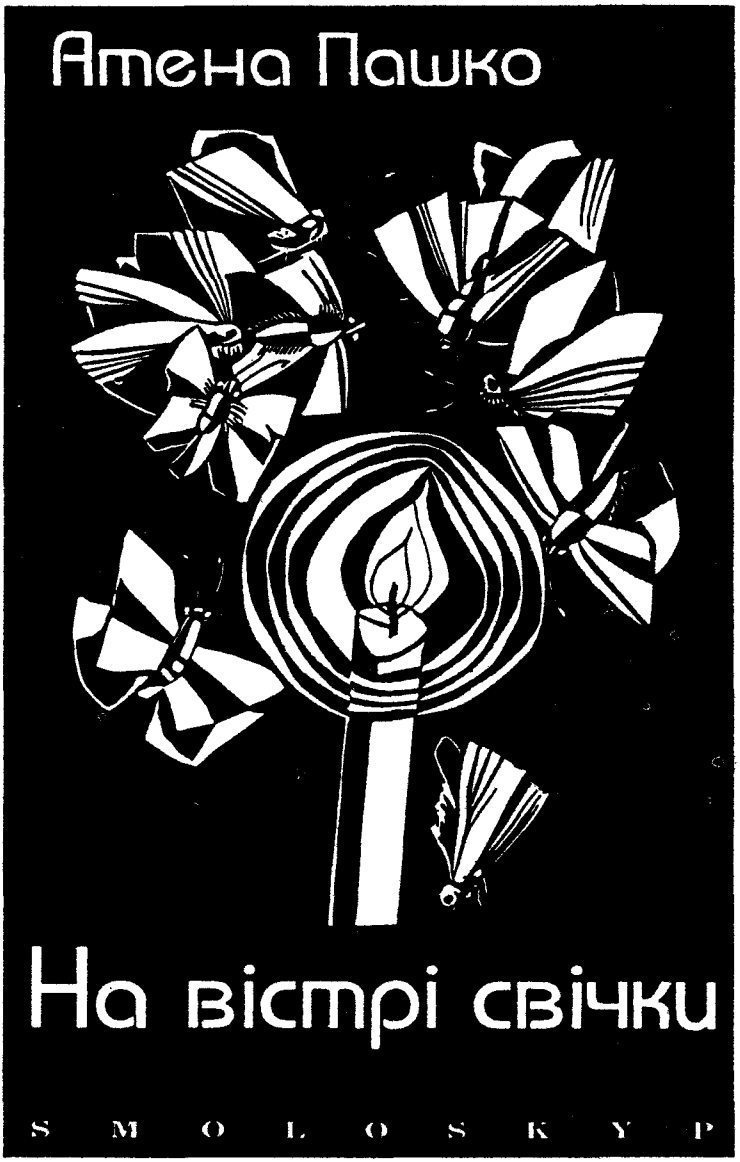
Атена Пашко, «На вістрі свічки». Українське незалежне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. Балтимор-Львів-Торонто, 1991. 76 стор.

Збірка *«На вістрі свічки»* зробила сильне враження на мене своїм характером. спрямованістю і манерою розповіді. Вона складається з трьох частин: вірші, фотографії і статті, які поміж собою текстуально не зв'язані, але стоять у досить тісному духовому зв'язку. Не без значення тут і оригінальна обкладинка з заголовком *«На вістрі свічки»*, який змальований білою фарбою на чорному тлі. У центрі обкладинки горіюча свічка, а навколо її полум'я літають метелики. Чи не прихована тут символіка, що торкається нашого народу, який прагнув до світла, до волі й на шляху до них мучився, страждав, а то й гинув?

Змалюванням цих трагічних моментів і почала поетка свою збірку. Вона пише:

Плачу ,
пече моя гірка
сльоза
Діти мої
плачте
Онуки мої
плачте
над тими
що вмирали
на пшеничній землі
забувши смак
хліба.

Читаючи ці тривожні рядки, людина мимоволі умивається гіркими сльозами, що приводять її до розпуки. Це ж ніщо інше, як ремінесценції злопам'ятних 1932-1933 років, коли тривожний неспокій і турботи про хліб кожному роздирали душу. Коли напівживі кістяки, обтягнені восковою шкірою, сиділи чи лежали в своїх хатах, а то і блукали по селах. Невимовне горе, безконечне принизливе поневіряння та смерть стояли

Атена Пашко
На вістрі свічки
SMOLOSKYP

над розлогими просторами України. Страхіття страшного нещастя-голоду огортало довкілля та створювало неймовірний вигляд:

Повалені
розхристані хрести
на розритих
перехрестях
Розбиті святині
В святотатстві
захлинувся світ
мій світ.

Сильно звучить і вірш «Борисові Антоненку-Давидовичу»:

В кайданах державного
сміття,
На зламі щербатих мечів
На грані нового
століття
Родила Вкраїна синів.
І кожен з них — смертник
в зачатті —
Складав на жертовник
прозріння
Народу свойого прокляття
І долю свого покоління.

Склалося, що життя Бориса Антоненка-Давидовича не було втішним. Цього «незламного правдолюба і оптиміста» вражала і московська мова в Україні, і ті обивателі свої і чужі, що і сьогодні вороже ставляться до української мови. А він її любив і вважав найдорожчим скарбом, найнадійнішою зброєю, якою він усе життя вів святу боротьбу за «прозріння» свого упокореного народу. Так, це правда, що сини України були смертниками «в зачатті», але своєю працею, терпінням, муками, а то і смертю дали чимало своєму поколінню. Цей вклад Атена Пашко високо цінує.

Вірш «Перед фотографією Алли Горської» — це великий вияв уваги і пошани для мудрої і талановитої жінки, що

. . .була плоттю.
Гострим розумом.
Вогнистим серцем
Жрицею
Найсвятішого Храму.

І саме цьому Храмові свого народу вона віддавала свою працю, свої найшляхетніші почування, а вкінці віддала і своє життя. Руки її були сильні і чудотворні, і ними вона вспівала виціджувати з землі і глини, що їй приносили

важкі краплі крови
і освячувала нею,
і ставила на жертовник —
життя.

Велике враження викликав у мене і вірш «На 19-е листопада 1989 р.». Це день перепоховання Василя Стуса. Атена Пашко у піднесенні пише:

У панахидний час,
смертію смерть поправши,
у савані збілілого світання
Вертається до нас,
на клич землі, на завше
Труни печать зболілого єднання.

Вона ж великий прихильник В. Стуса. Він «найкращий український поет XX сторіччя». І тому у вірші й окремі слова, і цілі рядки спеціяльно вишу-

кані, повні глибокого змісту, бо вони призначені на звеличення великого поета, який вертається до нас, в Україну, «у савані збілілого світання». Його кличе рідна земля, бо він належить їй і в ній він має спочити.

Не залишився поза увагою поетки і смертоносний Чорнобиль. Для неї він «чорний біль», «Чорнобильний біль сваволі», а 26 квітня — «ртутний світанок», «отрутний ранок». Це день страшної трагедії:

В танку обману
йшли до останку
Наші нащадки.
Під чорним сонцем
Палючим сонцем
У кров смертельно
впивався стронцій
Сурмили сурми
в ангельських крилах,
Земля розкрила
скиби в могилах.
Скільчились зерна
в скаліченых лонах,
Шкірилась скверна
у гаслах червоних.
Лягло мовчання
Грізно в колони.
Зони тюремні,
Рентгенні зони...

Фолкльор у цому вірші невідступно супроводжує поетичне мислення Атени Пашко, хоч ознаки його зовнішньо менш виражені. Але і це робить її твір потужним виявленням стихійних сил, що так шкодять людині. Лихо переростає усі інші нещастя, і тому закінчення вірша звучить дивно. У ньому трагізм перероджується в «мовчання», а сам терен дії стає то тюремними, то рентгенними зонами.

Вірш «Заснула я втомлена на шляху...» — це насамперед свідчення її поетичного багатства та показник тих джерел, з яких вона черпає матеріял. Тут і чимало прикладів жіночого світосприймання, яким поетка любується і яким опоетизовує окремі рядки. На окрему увагу заслуговує закінчення цього цікавого і наскрізь інтимного вірша:

І тихо промовив:
— Ти геній мій злий.
Так тихо промовив,
що не вколола стерня.
Так тихо промовив,
що не захмарилось небо,
не налетіла буря,
не згасло сонце.
Тільки —
я пробудилась із сну.

Напрочуд гарно звучать її короткі вірші. Вони вдумливі, у них гарна форма та глибока думка:

Дякую за квіти
І за тиху ласку...
За щире признання
і за день в намисті...
І за несміливе повернення
в казку,
Що з'явою стала
в осінньому листі.

Тут Атена Пашко несподівано для читача показує з різних точок бачення, у різних, сказати б, фокусах окремі особливості слова, його красу, а передусім глибину його значення.

В поезії Атени Пашко буває і чимало патріотизму, наскрізь шляхетного, що не тільки западає в душу, але насправді запам'ятовується. З цього приводу процитуємо короткий вірш «На 22-е січня»:

На святі Твойому
я йду до причастя,
Освячую руки
стражденним крилом.
Моя Україно,
Мій промене щастя —
зачаття,
колиско,
скорбото
трудно...

У вірші окремі слова змальовують неповторні ознаки думки й почуттів, а саме, те своєрідне, чим ми гордимося, бо воно нам рідне та дороге.

У деяких віршах Атени виняткова образність, якою вона по-справжньому зачаровує читача:

Вечір завис
на серпі місяця
що сипле
з рогу достатку
зоряні зблиски
сподівань.

У короткому вступі, який поетка назвала «Дещо про себе саму», вона розповіла нам, що не любить дат. Це ж не новина, це в основному прикмета майже кожної жінки. Цікаво, як вона образно усвідомила Бога. Ще маленькою розхворілася і тут біля своєї постелі побачила маму, що молилася і плакала. Наскрізь набожно згадує вона і Свят-вечір. Це вечір молитви, таїнства, побажання усім добра і волі, взаємне прощення. Великдень поетка зв'язала з церквою, сяючою свічками, з світанком, дзвонами, запахом воску, весни і отим могутнім «Христос Воскрес». Атена Пашко почала писати вірші дуже рано, тоді, коли навчилася тримати олівця. Україну опізнала від народження... Вже малою бачила кров... Бачила вбитих повстанців, над якими знущалися... Вкінці вона гірко відзначує втрату батька, а потім синочка. Витримати серед таких обставин допомогла їй пізніше доня.

У збірку ввійшли чотири статті: «І зустрілася в ретс...». «До публікації творів Володимира Іваниціпина» та «Катерина Зарицька в житті й боротьбі». Вони написані в стилі есеїв Тут зібрано, чи вдало систематизовано і викладено не стільки в науковій, як у белетризованій формі більш-менш відомий, а то й часом забутий матеріял. На окрему увагу заслуговує стаття «Катерина Зарицька в житті й боротьбі». Це праця серйозного характеру і такої ж сумлінности, що вона і зараз на часі. Вона є добрим внеском у справу вивчення вкладу Зарицької у визвольну боротьбу українського народу.

Альбом фотографій досить багатий. Він обіймає п'ять сторінок. Тут є деякі цінні знімки: Атена Пашко з батьками; Відвідини чоловіка на засланні в Якутії. Літо 1978 року; Атена Пашко з родиною; Під час засланської відпустки Івана Світличного в Києві: Борис Антоненко-Давидович з Атеною. Пашко під час приїзду до Львова. Грудень 1978 року; Свято 51-ї річниці Карпатської України, похід до могили карпатських січовиків Хуст. Закарпаття, 25 березня 1990 року; Ланцюг єднання України. Львів. 17 вересня 1989 року тощо.

У цілому збірка читається легко, виклад думок ясний. У ній є один

поважний мовний огріх, а саме, «хрестів Хіросіми», повинно бути «хрестів Гіросіми».

Підсумовуючи, хочемо сказати, що поетка виявила у цій збірці повне розуміння свого завдання і вклала в неї чимало праці. Збірка *«На вістрі свічки»* є відрадним явищем в ознайомленні діяспори з поетичним надбанням Атени Пашко та, безумовно, сприятиме дальшому освоєнню та вивченню її творчости. У рецензованій збірці словесник і шанувальник потужного поетичного слова знайдуть багато корисного й цінного.

В. ГОЦЬКИЙ

ПРО УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ — ОЧИМА ПОЛЬСЬКОГО ДОСЛІДНИКА

Станіслав Стемпєнь є душею Польського Історичного Товариства в Перемишлі, яке недавно обходило своє століття. Сам він історик, а спеціялізується на вивченні розвитку міжнаціональних відносин на пограниччі між Польщею та Україною. Засяг його ознайомлення з українською проблематикою доволі великий, а підхід до проблем об'єктивний, хоча не позбавлений односторонности у деяких аспектах.

Про його об'єктивність свідчить, наприклад, твердження, що передвоєнні державні статистики не можуть служити вірогідним джерелом при розгляді національностевих справ, бо вони побудовані в більшій мірі на політичних вимогах, ніж на наукових. Тому він спирає свої спостереження на даних здогадних, посередніх між державною статистикою і цифрами, наведеними українськими дослідниками, та на всяких даних із віроісповідних шематизмів, як православних, так і греко-католицьких.

На тій основі С. Стемпєнь сприймає за найбільш правдоподібний стан на 1938 рік 5 мільйонів 200 тисяч українців у Польщі. Переважна більшість українців жила по селах (коло 5 мільйонів), а лише 285.500 жило по містах. Причину такого неприродного розселення він вбачає в історично-політичних умовах, як теж у тому, що міста східніх воєвідств умисне були економічно недорозвинені. Всі міста того терену були радше малі, одинокий Львів мав 312 тисяч населення. Витворилась ситуація, що міста були польські, а села українські.

У Львові було поляків	68%
в Перемишлі	64% (?)
в Тернополі	77%
в Станиславові	42%
в Луцьку лише	27%

В загальному серед міського населення східніх воєвідств поляки становили 51%, жиди 30%, а українці ледве 17%. На Волині одиноко Крем'янець та Горохів мали повище 40% українців, а в Галичині понад 40% українців жило у Городенці. Надвірній та Яворові Натомість міста Тернопільщини мали ледве по 20% українців.

Автор згадує, що в корінній Польщі не було воєвідства, де не жили б українці, але їх кількість коливалася від одної четвертої до половини відсотка всього населення. У Західній Польщі жило 10.300 українців, з чого понад 6.000 у містах. При кінці пан Стемпєнь робить відмічення, що протягом 20-ліття міжвоєнної Польщі українці поважно збільшили свій відсоток жителів міст: із 1% у 1920 р. до 3,5% у 1938 р. В той самий час ані польське населення, ані жидівське у містах не збільшилося понад 1%.

Цікаве теж ставлення автора до державного перепису населення. Він наводить дані з 1931 року. У переписі була рубрика «рідна мова». У ньому подано, що українську мову як рідну подало 3,221.975 осіб, руську мову 1,219.647 осіб, а «тутешню» 707.088 осіб.

Але польський дослідник Крисінський ствердив, що на Віленщині руську мову як рідну подало 1.190 осіб «старовірів», отже їх до українців причислити не можна. Той же дослідник каже, що між тими, які подали мову «тутешню», є частина українців, але теж білоруси із Полісся. Оце й є доказ, чому навіть державну статистику можна приймати лише як приблизну.

Також саме опертя на мовному принципі є дуже непевне, бо люди з різних причин подавали неправильні дані. Те саме можна застосувати й до принципу віроісповідного. Згадуваний Крисінський твердить, що між греко-католиками він знайшов 485 тисяч поляків, а між православними — 490 тисяч руських, білорусів та поляків.

Не менш цікавими є дані про ділянку окремо для Галичини, а окремо для Волині:

	Галичина			*Волинь*		
	поляки	*українці*	*жиди*	*поляки*	*українці*	*жиди*
селяни-рільники	69%	79%	9%	65%	93%	6%
ремісники-промис	12%	6%	30%	18%	3%	30%
торгівля	2%	1%	46%	8%	1%	45%
суспільна служба, пошта, залізниця, школи, здоров'я, священство	9%	2%	8%	3%	0,5%	4%
домашня прислуга	1%	1%	0,5%	1%	0,5%	0,25%
інші, без професії	6%	2%	6%	4%	0,5%	6%

Робітнича верства серед українців справді не існувала, одиноко на селі можна було стрінути сільсько-господарських зарібників. Але протягом двадцятиліття робітнича група поважно зросла, на 100%. У той самий час серед поляків вона зросла лише на 45%. Зріст помітний у лісорубів, у деревообробці та на залізничних роботах. Цей поважний зріст робітничої кляси автор приписує таким чинникам:

1. динамічний зріст національної свідомости;
2. зубожіння та роздріблення сільських господарств;
3. розбудова приватних підприємств, зокрема кооператив;
4. систематична розбудова торгівлі та промислу, які могли затруднювати велику кількість некваліфікованих робітників.

Розглядаючи структуру сільсько-господарського сектора, автор наводить такі дані:

воєвідство	*до 2 г землі*	*до 5 г.*	*до 20 г.*	*до 100 г.*
Львівське	52%	36%	11%	0.5%
Станиславівське	67%	24%	7%	0.5%
Тернопільське	55%	31%	12%	1%
Волинське	14%	37%	45%	2.5%

Власниками землі понад 100 г були в переважній більшості поляки. Й. Вайнфельд подає, що серед великих землевласників було лише 3

українці, але ближчих даних немає. А. Дубаневіч подає, що в 1910 році на тих теренах було 47 землевласників-українців, які загалом володіли 44 тисячами гектарів. На тому самому терені було 2.300 поляків великих землевласників, що мали 3 мільйони гектарів землі.

Крім згаданих землевласників, землею володіли ще Церкви:

Римо-католики	141 тисяча гектарів, тобто	62% всієї церковної землі
Греко-католики	63 тисячі,	27%;
Православні	35 тисяч,	10.5%;
Всякі євангелики	239 гектарів	0-1%;
Вірменська Церква	55 гектарів	0-0.2%.

Згадує С. Стемпень теж про еміграцію, яка серед українців набрала масового характеру. Причини — багатодітність, малоземельність, з одного боку, та неможливість знайти працю в інших ресортах — з другого. Можна сміло ствердити, що протягом 20-ліття Польщі понад 1 мільйон українців виемігрував. При тому автор робить таке зауваження. Коли польська еміграція задержувалася по промислових осередках і, заробивши деякий гріш, повертала до Краю, то українці, в більшості працювали по селах і, приробивши дещо гроша, набували земельні ділянки й осідали там на постійно. Далі він відмічує ще таке (дослівно): «Уряд Польщі попирав еміграцію українців з політичних мотивів, зате утруднював виїзд на сезонні роботи до Німеччини, теж з політичних мотивів, — бо стверджено надто сильні німецькі антипольські впливи на українців-робітників...

При тому автор наводить цитату з газети «Чорне по білому» з 1938 року: «Українське село сильно зрадикалізоване. Впливами поділились два протиставні угрупування: націоналісти та комуністи... Націоналісти в оперті на інстинкті самозбереження, а комуністи використовують нужду та визиск села...»

«Негативний вплив на самопочуття села має почуття кривди, через форсоване урядом насаджування на малоземельні села польських колоністів, військових на Волині, а цивільних у Галичині...»

Коли ж мова про українську інтелігенцію, то автор приходить до висновку, що на початку 20 років пропорція інтелігенції була теж мала. В тому священство творило 20% інтелігенції. Він наводить слова посла В. Мудрого з 1935 року:

> «Кожний український інтелігент, коли не в першому, то в другому поколінні був селянином. Родини інтелігентів з 1848 дослівно можна на пальцях порахувати... Кожний лікар, кожний адвокат є кровно пов'язаний із селом. Як не брат, то стрийко живе досі на селі...»

Українські інтелігенти в більшості належали до групи «суспільна служба» (учителі, лікарі, адвокати, інженери та священики). Решта інтелігенції була або безробітна, або працювала в кооперації чи в кооперативному промислі.

Державна статистика виказує на 5 мільйонів українців всього 53 тисячі людей розумової праці. Коли ж приймемо за правдиві слова українського публіциста І. Кедрина з 1933 р. («Бюлетень Польсько-український»), що «кожний четвертий український інтелігент нині безробітний...», то напевне у рубриці «без означеної професії» знайдемо саме тих безробітних інтелігентів. Отож, офіційна сума 53 тисячі інтелігентів зросте до 70 тисяч. А ось табеля затруднення українських інтелігентів:

Затруднених	у рільництві	1 тисяча
—	у промислі	3 —
—	у торгівлі	4 —
—	комунікації	3 —
—	суспільній службі	40 —
—	інші професії	2 —
без праці		17 —

Автор підрахував, що на університетах у Польщі протягом 20 років здобуло вищу освіту коло 5 тисяч українців, у Духовних Семінаріях та в Академії — 500 осіб. У середніх школах річно навчалося коло 12 тисяч української молоді але не всі мали змогу закінчити їх та здобути дипломи. На основі сказаного автор робить певні висновки. Хоча у 20 роках українську суспільність можна очеркнути як селянську (бо 90% населення жило із управи ріллі), то доводиться ствердити, що серед українців розвоєва динаміка була куди вища, ніж серед поляків чи навіть жидів. Це явище він зараховує, в першу чергу, на карб великого зросту національної свідомости, як теж загрози з боку польської держави як у змислі суспільному, так і в політичному. Хоча пан Стемпень, мабуть свідомо, промовчав справу ліквідації урядовими чинниками українського шкільництва, як теж «нумерус клявзус» для українців на університетах, зокрема у Львові, але його праця в загальному позитивна, бо відкриває очі полякам на справжню національностеву ситуацію в міжвоєнній Польщі.

Може найобширніше С. Стемпень обговорює розвиток економічних проблем серед українців. У вступі він стверджує, що в 1930 роках серед польських дослідників, а теж політиків, панувало переконання, що українська кооперація розвинутіша від польської, а то й куди динамічніша, ніж в Европі Причину того явища він вбачає у тому, що серед українців не було розриву між селом і містом (українським містом), як теж між інтеліґенцією і селом. Не було розриву кляс як у поляків.

Дослідник обговорює історію розвитку кооперативного руху, який одиноко міг розвинутися, бо не потребував великих капіталовкладень. Членські внески, дрібна ощадність, часто в натурі, творили потрібний для розбудови капітал. У 1883 році постає міська споживча кооператива «Народня Торгівля», у 1899 р., споживча централя «Центросоюз», у 1903 р. — «Ревізійний Союз» для контролі та плянування, в 1907 р. — «Маслосоюз», у 1908 р. — «Центробанк». Хоча війна 1914-1920 рр знищила всі ці установи, але в 1921 р. починається відбудова й дальша розбудова, яка проходить з великим успіхом.

рік		*число кооператив*	*число членів*
1921		579	169 тисяч
1925		1029	258 —
1930	роки кризи	3164	369 —
1935	і пацифікації	3013	536 —
1938		3194	581 —

Дані зачерпнуті з публікації «Справи національностей» (ч. 4/5, ст. 440) «Ревізійний Союз Українських Кооператив» (РСУК) був зареєстрований у 1922 році з правом організовувати та контролювати кооперативи на *цілому*

терені Польщі, де живуть українці, в практиці, однак, РСУК було недопущено на Волинь. РСУК вів діяльність пропагандивну, організаційну та правно-економічну, тобто контрольну. Дослідник М. Фелінскі твердить, що швидкий зріст та взірцева організація поставили український кооперативний рух на чолі кооперації в Польщі.

РСУК видавав фахові органи, переводив усякі курси-вишколи. Пан Стемпень стверджує, що за 20-ліття українська кооперація зросла ушестеро. Не спинила того росту навіть господарська криза 1930-35 рр. (Автор забув згадати, що організована державою «пацифікація» у 1930 р. знищила 302 кооперативи, сплюндрувавши запаси товарів та здемолювавши приміщення та устаткування на суму коло 1 мільйона злотих). Автор наводить цікаве порівняння. Коли польська кооперація, попирана та фінансована державою, у 1929 році об'єднувала 11 тисяч крамниць, то в той час РСУК об'єднував понад 3 тисячі. Це означає, що на 10 тисяч поляків припадало три з половиною крамниці, а на 10 тисяч українців — сім крамниць.

РСУК об'єднував «Центросоюз», «Народні Торгівлі», «Маслосоюз» і «Центробанк». «Центросоюз» мав Повітові Союзи Кооператив та організував споживчі крамниці по селах, а в пізнішому скуповував від низових крамниць сировину (яйця, збіжжя, прядиво, а теж живину). «Маслосоюз» скуповував та на широку скалю вів перерібку молока на масло та сири. «Маслосоюз» мав 136 окружних гуртівень та 1298 збірних пунктів по селах. Затруднював 300 молочарів-фахівців. У Стрию постійно відбувалися курси для молочарів, а від 1936 року зорганізовано Молочарську школу. Продукція «Маслосоюзу» мала попит у цілій Польщі, а також у Німеччині та у Великій Британії. «Центробанк» обслуговував дрібним кредитом членів кооператив, а теж фінансував більші трансакції «Центросоюзу». У 1938 році мав 1732 членів-кооператив та 157 приватних осіб. Річний оборот у 1939 р. переступив 70 мільйонів злотих.

РСУК видавав ряд часописів та журналів: тижневик «Господарсько-Кооперативний Часопис», який мав окремі додатки — «Кооперативне Молочарство», «Ощадність» та ідеологічний часопис «Кооперативна Республика» — місячник.

Поза сіткою РСУК існували добре просперуючі кооперативи, головно народного мистецтва, як: «Гуцульщина» у Коломиї від 1920 р., «Українське Народне Мистецтво» у Львові від 1922 р., «Гуцульщина» у Косові від 1927 р. «Гуцульська Різьба» від 1930 р., теж у Косові. Поза засягом РСУК існувала ще польсько-українська кооперація на Волині та залишки передвоєнних кооперацій, організованих москвофілами: «Руський Ревізійний Союз», кооперативи «Защита Землі» та «Селянський Союз». Та про них п. Стемпень не дає детальніших даних.

Доволі обширно автор обговорює ділянки розвитку промислу як кооперативного, так і приватного, банковости, організації «Сільського Господаря», а теж культурного життя. Він приходить до такого висновку: «На розвиток кооперативного та промислового секторів чималий вплив мали випускники заграничних високих економічних шкіл». Він стверджує, що український інтелігент з високою освітою, не маючи змоги отримати державної посади, йшов на село. Часто без всякої винагороди розбудовував кооперацію чи якесь підприємство, щоби «піднести рівень села» а теж створити для себе варстат праці та прожитку».

Серед українського суспільства ширився погляд, що коли все господарське життя охопити мережею кооператив, то нарід стане самовистачальним, здобуде економічну незалежність. А це перший крок до державної незалежности. Звідси гасла: «Свій до свого по своє», «Гріш, відданий у чужі

руки, — це продовження нашої неволі», «Лише незалежність економічна може прискорити незалежність політичну». Всі ці гасла не лише цементували нарід, але й активізували його до визволення від всякої залежности. Наприклад, популярний тижневик «Наш Прапор» писав, що «позем організації господарського життя є мірилом дозрілости народу до власної державности. . .»

Пан Стемпень звертає увагу на той факт, що українці були позбавлені можливости користати з державних дотацій на культурні цілі. А саме із господарського сектора йшли великі капіталовкладання як на розбудову приватних шкіл, так і всяких інших інституцій. Маркантний приклад: саме з таких фондів здвигнено у Львові «Народну Лічницю» на 100 ліжок, безплатну амбуляторію, де працювало постійно 20 лікарів, які річно обслуговували тисячі потребуючих. В дальшому автор добачає, що саме «всякі утиски та шикани* були побудниками суспільного розвою українців, так помітному у числі зросту інтеліґенції, фахівців, кооперації, як і в стремлінні до самовистачальности. . .»

Хоча не з усіма підрахунками та ствердженнями автора можна погодитись, хоча багато дечого він недоговорив, а ще більше свідомо промовчав, — то в загальному його оцінка випадає більш чим позитивна, а з уваги на те, що її читатимуть в першу міру поляки, то від нас авторові треба лише подякувати, за вклад праці та за спробу поробити об'єктивні висновки та оцінки.

Д-р Олександер СОКОЛИШИН

НОВА МОНОГРАФІЯ ПРО ДУН

Кальба Мирослав. «ДРУЖИНИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ». Детройт, Видання Дружин Українських Націоналістів, 1992. — 143 стор., ілюстр., порт., факсим., 22 цм. Бібліографія: стор. 135-136. Зміст англ. мовою.

Відомий історик ДУН Мирослав Кальба, учасник ДУН і ентузіяст ідеї створення Української Самостійної Соборної Держави, дав нам нову монографію про ДУН 50 років після їхнього створення. У слові «Від автора» він подає, що «Дружини Українських Націоналістів складалися з двох куренів: 'Нахтіґаль' і 'Ролянд', які в Другій світовій війні були при німецькій армії, але складали присягу не на вірність Німеччині чи її фюрерові, а лише Україні та її Проводові». У Львові, під ратушем, після проголошення Відновлення Української Державности прем'єром Ярославом Стецьком 30 червня 1941 р. ті курені заманіфестували свою вірність новоствореному урядові. Коли німці виарештували український уряд, то курені відмовилися залишитись при німецькій армії, чим наражувалися на переслідування. Автор пише: «Ми гордимось тим, що в бойових лавах ДУН. . . маршируав з нами наш командир сотник Роман Шухевич, віцеміністер оборони у новоствореному Державному Правлінні, пізніше головнокомандуючий Збройними Силами України — УПА — генерал Тарас Шухевич, один з найславніших полководців, яких знала Україна». Він зазначує, що після розв'язання ДУН (1 грудня 1942 р.) вояки не склали зброї, «але майже в цілості включилися в УПА, розбудували її, ставши її

---

* шикани — причіпки, зачіпки (Прим. Редакції).

інструкторами, старшинами і командирами, та започаткували двофронтову боротьбу проти окупантів України», тобто Гітлера і Сталіна.

Передмову до монографії написав д-р Богдан Крук-Мелодія, сотник УПА. В ній він вказує, що визвольна концепція ОУН під проводом Степана Бандери належно оцінила конечність власних збройних сил України, бо зброя є запорукою волі. «В пляні ОУН, ДУН мали стати ядром, навколо якого мали гуртуватись мільйони бійців ЧА, які перейшли б на сторону німців».

Він зазначує, що ДУН був створений при німецькій армії для боротьби «не лише проти більшовиків, але рівночасно з метою боротьби за УССД». Коли Гестапо арештувало членів УДП та провідного активу ОУН, то ДУН вислав гострий меморандум до німецького верховного командування, зазначуючи, що ДУН не буде воювати далі з німцями проти большевиків. Німці відповіли на це тим, що з 1 грудня 1942 р. ДУН було розв'язано (про що автор монографії згадав у своєму слові «Від автора»). ДУН вирішив піти в підпілля і включитися в лави УПА.

Автор монографії розділяє її на дві частини. В першій він представляє передумови створення ДУН, детально описує обидва курені: «Нахтігаль» і «Ролянд», їхній похід на Схід, як також участь у поборюванні совєтської партизанки в шуцманшафтбатальйоні 201 на Білорусі. Були їх «шістсот п'ятдесят молодих грудей», які вірили в «силу української ідеї» і в «українське завтра», тобто побудову УССД. На стор. 52 заподає зміст меморандуму до Головного командування німецької армії, з передумовами дальшої участи ДУН в боротьбі проти СССР при німецькій армії. Ті передумови були такі: 1. Привернути проголошення самостійної України; 2. Звільнити з арешту Ст. Бандеру і Яр. Стецька, як також усіх арештованих провідників ОУН; 3. Легіон може бути використаний до дальших воєнних дій ТІЛЬКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ, як також інше.

Далі автор описує бойові дії легіону на Білорусі проти большевицьких партизанів. На стор. 71 є заподаний список поляглих друзів і лист о. Всеволода Дурбака, поручника-капеляна легіону. На стор. 81-ій — список старшин куренів «Нахтігаль» і «Ролянд». Далі на стор. 82 по 88 є заподані урядові посвідки німецькою мовою у відбитках, для документації монографії.

Друга частина монографії присвячена обороні ДУН від ворожих наклепів. Автор пояснює справу вбивства польських професорів у Львові, представляє звіт совєтської Надзвичайної комісії для перевірення фашистсько-німецьких злочинів, доконаних у Львові й околиці, з відбиткою підписів членів тої комісії. Дальше є поміщені документація д-ра З. Альберта, зізнання д-ра К. Лянцкоронської та судові доходження.

Автор широко представляє справу «Обвинувачення 'Нахтігаля'» (на стор. 111-113), суд у Західній Німеччині (стор. 114-121), питання «Хто приготовляв списки професорів» (стор. 122-125), і закінчує свою монографію про ДУН розглядом ворожих наклепів (стор. 126-132). Крім змісту англійською мовою і бібліографії, він включає «Покажчик імен» (стор. 137-141) та заподає зміст праці (стор. 143).

Монографія М. Кальби «ДУН» є цінним вкладом в історію вивчення визвольних змагань українського народу доби націоналізму, про яку дуже мало знає світ, а зокрема Україна. Для оборони української національної чести слід цю монографію перекласти на чужі мови і показати світові, як націоналісти боролися за визволення України.

Монографія присвячена друзям з ДУН, а обкладинку по-мистецьки виконав Іван Яців. То вже третя праця на тему ДУН, і автор справедливо заслуговує на звання історика ДУН.

Вічна слава загиблим українським героям з ДУН і УПА!

З листів до Редакції

СЛОБОЖАНСЬКИЙ РЕНЕСАНС — УКРАЇНІ

Вельмишановні добродії і добродійки!

Звернутися до Вас із цим листом нас змушує щире синівське вболівання за національне відродження України — нашої єдиної матері, нашої колиски. Евфорія, що якийсь час панувала після проголошення незалежности України, поступово минає. Настав час глибокого осмислення того, куди ми, українці, йдемо і яке суспільство прагнемо побудувати на нашій багатостраждальній землі.

З гіркотою і болем відзначаємо, що нинішньої пори лиш об'єднані зусилля національно свідомих дітей України, тут і в діяспорі, спроможні зробити наступні кроки, а не вичікувати манни небесної на березі Дніпра...

Особливої підтримки зараз потребує Слобожанщина — край, де з особливою жорстокістю здійснювалися промосковські процеси денаціоналізації, де школи та вузи суцільно русифіковані. Зусиль і коштів, що їх нині докладає молода держава для національного відродження в Слобожанщині, недостатньо, а крім всього, вони часто блокуються тими, хто і досі сподівається повернутися під високу руку Москви.

Як гриби опісля дощу, на Лівобережжі з'являються політичні партії та рухи, що змагаються за повернення України в лоно імперії.

Протидіяти таким зазіханням складно, бо в Слобідській Україні обмаль національних газет, що могли б розвінчувати подібні сили, а також згуртувати українців на розбудовчу роботу.

За такої тривожної ситуації в Харкові — склалася ініціятивна група «Академія Сковороди», що об'єднує для справи слобідського ренесансу поетів, прозаїків, журналістів, науковців, творчу молодь, підприємців.

Ластівкою-вісницею стануть скороводинівські філософські та поетичні читання «Сад пісень», що відбудуться у травні цього року у с. Сковородинівка Харківської области, Харкові та Полтаві.

Згодом за допомогою малого підприємства «Баркар», що вже видрукувало збірку поезій репресованих поетів-українців «Очима серця», маємо намір підготувати антологію слобідської поезії.

Уже розпочато збір коштів для цієї справи, газета «Слобідський край» розпочала публікацію поезій «Сковородинівські читання».

Благословили і підтримують наші наміри українці з діяспори: Мар'ян Ковальський, Дмитро Нитченко, Емма Андієвська, Ольга Керзюк, Віра Вовк, Святомир Фостун та інші.

Зголосилися допомагати «Академії» і такі відомі люди в Україні, як Іван Дзюба, Ігор Калинець, Михайло Осадчий, Ліна Костенко, Євген Сверстюк, Тарас Мельничук, Дмитро Стус, Михайлина Коцюбинська, Оксана Забужко...

З першою ластівкою, віримо, прилетять інші. Маємо надію заснувати

видавництво «СНІП», що зможе в майбутньому тиражувати українське слово для молодої української генерації. відродити національний часопис «СНІП», видавати газету «Молодик».

Пишучи цього листа, ми сподіваємося, що його побачать тисячі наших співвітчизників з діяспори, проймуться нашими спільними тривогами, підтримають наші задуми, допоможуть словом, якимось коштом, аби Слобідський край став яскравою квіткою у барвистому вінку незалежної України.

Ольга Муромцева, професор;
О. Юрченко, професор;
А. Кіндратенко, професор, голова обласного товариства української мови ім. Шевченка;
Ю. Ранюк, член-кореспондент АН України;
В. Боровий, поет;
М. Козак, головний редактор видавництва «СНІП»;
Г. Рудченко, директор видавництва «Баркар»;
Олександра Ковальова, голова обласного товариства «Спадщина»;
А. Тесло, головний редактор журналу «СНІП»;
Ю. Ісіченко, голова всеукраїнського Братства Андрія Первозваного;
Ольга Резніченко, вчений секретар обласної організації КУНу;
Ірина Мироненко, член редколегії газети «Молодик»;
Валентина Гошовська, голова Балаклійської районової організації «Просвіта»;
В. Бойко, заступник голови обласного відділення Українського фонду культури;
А. Перерва, відповідальний секретар Харківської організації Спілки письменників України;
К. Шердець, начальник міського відділу культури;
Ірина Шуміліна, заступник директора літературного музею;
Валерій Бондар, науковий працівник літературного музею.

Адреса і контактні телефони оргкомітету «Академії Сковороди», видавництва «СНІП»:

Ukraine/Україна,
Харків-58, вул. Культури, 9 кв. 27, Козак Микола
43-13-44 дом. телефон;
Бойко В. С. 22-81-88 (службовий);
Тесло А. Д. 90-09-37 (службовий);
Перерва А. А. 47-11-53 (службовий);
Шуміліна І. В. 47-20-88 (службовий).
Розрахунковий рахунок: 468104. АКБ «ГРАНТ». Харків. МФО 351447
для іногородніх 468104 70016188, МФО 351447.

СЛАВА УКРАЇНІ!!!

Пелагія ПАЛАМАР

ПАМ'ЯТЬ

Неділя 1 листопада 1992 р. для Нового Села була траурною, але і днем перемоги справедливости, днем пам'яті про наших національних героїв — загиблих воїнів УПА.

У Нове Село, колишній районний центр, енкаведисти доставляли на нелюдські тортури всіх, кого запідозрювали у прихильності до УПА. Сюди нелюди звозили вбитих воїнів УПА. Їх спочатку кидали на поталу серед села, а потім прив'язували за ноги або за шию і кіньми або машиною затягували за село до воєнних окопів і там заривали. Згодом, щоб стерти сліди своїх злочинів, зрівняли рови, землю переорали. Довго ще западалася на цьому місці земля, поки її орали кіньми. Як вийшли в поле трактори, то слід від окопів загинув.

Але не стерлися в людській пам'яті злочини енкаведистів. Тепер зроблено розкопки, віднайдено тлінні останки загиблих. Але то лише невелика часточка з тих, що їх порозкидали енкаведисти по окопах і ровах Нового Села. На місці розкопок за народні кошти побудовано Меморіял пам'яті загиблих воїнів УПА і жертв большевицької кровожерливої потвори. Це капличка, мармурові стели з викарбуваними іменами полеглих повстанців і усіх тих, хто був засуджений і помер на чужині. Понад 500 імен занесено на шістнадцяти стелах. Тут же, в центрі біля каплички, місце для перезахоронення загиблих.

Віднайдені тлінні останки закатованих, замордованих, повішених, розстріляних у домовинах в суботу занесено до церкви. Відправлено панахиду. Від ранку до вечора в суботу падав дощ. Здавалось, що разом з людьми плаче захмарене небо. А в неділю, коли мало відбутись перезахоронення, Господь зіслав на землю погоду.

З усієї України і з-поза її меж прибула в Нове Село на церемонію перезахоронення незчисленна кількість людей. Приїхали побратими по боротьбі, їхні діти. Їхали цілими родинами ті, чиї близькі знайшли спочинок на новосільській землі.

В неділю зранку в церкві відправилась похоронна Служба Божа, панахида. Після відправи процесія повільно йде селом до Меморіялу. Домовини з тлінними останками героїв несуть сивоголові побратими по зброї та молоді юнаки. Люди несуть вінки, квіти, хоругви, синьо-жовті та червоно-чорні прапори, портрети загиблих близьких їм осіб.

Хори почергово виконують похоронні пісні. Багатотисячна процесія наближається до місця трагедії, де постав Меморіял. У супроводі молитов і похоронного співу домовини опускають у спільну могилу. Схиляються прапори. Лунає автоматний салют українських вояків. Лягають вінки і квіти до спільної могили, до стел, де викарбувані імена рідних. Там зовсім немічна мати, там передчасно постаріла сестра з дітьми і онуками припали

до стели з іменем сина, брата Там сивий, мов голуб, побратим, що чудом вижив, плаче за другом своїм.

Стоїть у Новому Селі Меморіял. На цьому місці наш біль, але і наша гордість, наша історія.

Листопад, 1992 р
с. Нове Село, Підволочиського району,
Тернопільської області.

Перепохоронення членів УПА, с. Н. Село, 1.10.1992 р.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО п. І. ПЛЮЩА

Друкуємо на прохання Автора

Київ. 23 червня 1992 року

Вельмишановний Іване Степановичу!

Використовуючи цю добру нагоду, хочу звернути Вашу увагу на ще одне важливе питання, що торкається Центральної наукової бібліотеки ім. Володимира І. Вернадського АН України. Ця бібліотека була заснована у 1918 році при Українській Академії Наук як «національна бібліотека української держави» і, незважаючи на зміну назви, що мала місце на протязі років, до цього часу по суті виконує ці функції. Але в 1957 р. згідно з розпорядженням Міністерства культури СССР у всіх республіках Советського Союзу, незалежно від умов, що заіснували на місцях, національними стали вважатися державні республіканські бібліотеки системи Міністерства культури і таким чином на Україні статус національної було надано Державній республіканській бібліотеці УССР ім. КПСС. Такий перерозподіл функцій для України був чисто формальним. Тим часом і за складом своїх багатомільонних книжкових фондів, в тому числі і зарубіжних і за матеріяльно-технічною базою, штатом висококваліфікованих фахівців, наявністю сучасних інформаційних засобів та обсягом науково-дослідної роботи Центральна наукова бібліотека Академії наук в минулому УССР, а тепер України значно випереджувала й випереджує усі інші бібліотеки української держави.

В наш час, коли в Україні проходить повне національне і культурне відродження, виникає нагальна потреба в офіційному закріпленні функцій національної бібліотеки України за установою, яка їх фактично виконує — Центральною науковою бібліотекою ім. Володимира І. Вернадського Академії наук України

Надання цього статусу Центральній науковій бібліотеці Академії наук України дасть їй можливість краще комплектуватися технічними засобами, ставити сильніше питання про фінансове забезпечення національних бібліотечних програм, таких як інформатизація і комп'ютеризація бібліотек української держави, а також створення центру реставрації та консервації документів.

Вищезгадане питання вважаю питанням великої ваги та ріщуче необхідним для порушення клопотань перед урядом України про повернення Центральній науковій бібліотеці Академії наук України її первісної назви — Національна бібліотека України ім. Володимира І. Вернадського при Академії наук України.

З виявами правдивої і глибокої пошани щиро Ваш,

Володимир Жила

Вельмишановний Пане Редакторе!

У липні-серпні в Австралії відбувся 35-тий Двомісячник українського друкованого слова, який проголосила Українська Центральна Шкільна Рада в Австралії. Протягом цих згаданих двох місяців придбано або продано 1831 видання на суму 14.965 долярів. З цієї суми 1.960.00 припадає на пресу. Минулого року було продано книжок та преси на 20.800 долярів. Отже, зменшилося на понад 5 000 долярів. Занепад можна пояснити байдужістю громад та організацій, що їх очолюють часто люди, які самі не читають книжок. Єдина громада, що завжди підтримує це діло — це українська громада Вікторії (Ст. Романів та Андрій Глуханич). Причину можна бачити також і в тому, що тепер більше людей їздить в Україну, передають своїм рідним гроші та посилають багато пакунків.

Із 7 штатів найбільше розповсюджено у Вікторії — на 11.660, в Новому Півд. Велзі на 2.318, в Південній Австралії — на 555, а в інших ще менше.

Перше місце в розповсюдженні зайняла крамниця «Байда Бук» — розповсюдивши на 3.595.00. Друге місце здобув Петро Кардаш, продавши в ці місяці 50 своїх альбомів на 2.500 долярів. Третє місце зайняв Петро Середюк у Сіднею (Крамниця) — на 1.343. Він завжди здобував перше місце, але цього року увесь липень був хворий. З тих, що придбали або розповсюдили не менше ніж на 100 долярів, цього року відзначаємо 100 осіб.

Закінчуючи, можу підкреслити, що багато людей, які очолюють громади, недооцінюють значення рідного друкованого слова. Це також говорить про рівень культури відповідних людей. Адже відомо в світі, що рівень культурности людини визначається по кількості прочитаних за певний період книжок і по кількості написаних листів.

Початок Двомісячників сягає 1958 року, коли з ініціятиви нижчепідписаного вони почалися з рамени УЦШР (Шкільної Ради). Протягом цих 35 років розповсюджено в Австралії українського друкованого слова на 350 тисяч долярів.

Дмитро Нитченко

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

Атена Пашко. «НА ПЕРЕХРЕСТЯХ», том перший. «Сучасність» 1989. Мистецьке оформлення Панаса Заливахи, технічна редакція Юрія Маївського. Збірка поезій в розділах «ВІРУЮ», «БІЛИЙ БІЛЬ», «КАЛИНОВІ РУБІНИ», і «СПОВІДЬ», із вступною статтею Михайлини Коцюбинської. Обкладинка тверда, формат — 19.5 х 14 cm., 198 стор. друку.

Маріян Ковальський. «ЄДИНИЙ, ЩО ІСНУЄ ПОНАД УСІМ» Поезії. Видання Української Папської Колегії св. Йосафата. Рим 1986 Обкладинка м'яка, формат — 21 х 14 cm., 70 стор. друку.

«ЗУСТРІЧІ» ч. 2/1991 під редакцією Михайла Гориня і Івана Лисяка-Рудницького та Колегії Це число присвячене критичному оглядові націоналізму загально а українського зокрема Видання Українців у Польщі, Варшава.

Роман Зварич. «АБО, АБО» — «Про кольори в політиці». В-во «Фенікс». Товариство Української Студіюючої Молоді ім. Миколи Міхновського (ТУСМ), Нью Йорк, США. 1990. Обкладинка м'яка, формат — 20 х 14 cm., ілюстрований, 256 сторінок друку з розділом оголошень.

«АЛЬМАНАХ 'Гомону України'» 1992 р., присвячений сливе повністю 50-літтю УПА Обкладинка м'яка, в кольорах, оздоблена. Формат — 23 х 14.5 cm., ілюстрований, 256 сторінок друку з розділом оголошень.

о о-р Іван Хома «ЙОСИФ СЛІПИЙ, *Отець та ісповідник Української мученицької Церкви*». Видавництво ОО. Салезіян-Товариства Св. Софії, Рим, 1992. Обкладинка м'яка, ілюстрована фотознімкою Блаженнішого Патріярха, формат — 19.5 х 12.5 cm., з розділом ілюстрацій 184 сторінок друку.

Василь Стус «ПОВЕРНЕННЯ». Видруковано на замовлення Літературної студії «ДЗВІН». Ілюстрації до збірки поезій — Опанаса Заливахи Івано-Франківськ, 1990 Обкладинка м'яка, оздоблена, формат — 20.5 х 14 cm., 31 сторінок друку.

Г. К. Василенко. «РУСИ». Видання Товариства «Знання» Української РСР. серія 5 ч 3., Київ 1990. Обкладинка м'яка оздоблена, формат — 20 х 12.5 cm., 48 стор. друку.

В. І. Сергійчук «ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ». Видання Т-ва «Знання» Української РСР. серія 1, ч.2., Київ. 1990 Обкладинка м'яка, оздоблена, формат — 20 х 12.5 cm., 48 стор. друку.

Володимир Косик. «УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ» (короткий історичний огляд), Стрий, 1992 Обкладинка м'яка, ілюстрована, формат — 20 х 14 cm., 34 стор друку.

Михайло Зеленчук. «ОСТАННІ САЛЬВИ», Київ, 1992., з передмовою ред. Петра Дужого Обкладинка м'яка ілюстрована формат — 21 х 15 cm., 36 стор друку

«ДО ЮВІЛЕЮ 50-ЛІТТЯ УПА» — «Звернення Головної Булави Всеукраїн-

ського Братства Воїнів УПА ім. генерала Р. Шухевича-Тараса Чупринки». 12-сторінкова брошурка містить гарний візерунок на фронтовій сторінці.

«НА ПОШАНУ СТЕПАНА БАНДЕРИ» — «До дня відкриття пам'ятника Провідникові ОУН» (Стрий, 28 червня 1992 року). Обкладинка м'яка, ілюстрована, формат — 20 х 14 см., 28 стор. друку.

С. Мудрик-Мечник. «УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ І ЇЇ ШЛЯХ ДО ОУН» — «ОУН І РЕВОЛЮЦІЙНА ОУН». Видання «Бібліотеки молодого націоналіста». Стрий 1992. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат — 20 х 14 см., 64 стор. друку.

«ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ» — збірка Стрілецьких пісень видання Брідського РУХу.

«ПРОФЕСОР ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ ТА ЙОГО 'МАЛА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ'» — студійний довідник про відомого історика і його твір з-під пера Ярослава Грицака, кандидата істор. наук. «Поступ», 1990. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат — 14 х 10 см., 41 стор. друку.

«ГРИГОРІЙ КОЧУР», друге видання, «Майстри поетичного перекладу». Автор передмови — М. О. Новиков, до оформлення викор. фрагменти робіт художників М. І. Полякова і Г. І. Гавриленка. Редактор — М. Н. Москаленко, Київ 1991. Видавництво художньої літератури «Дніпро» Обкладинка тверда, оздоблена, формат — 21 х 16,5 см., 560 стор. друку

Микола Лукаш. «ВІД БОККАЧЧО ДО АПОЛЛІНЕРА» — Переклади («Майстри поетичного перекладу»). Київ 1990, Видавництво художньої літератури «Дніпро». Редактор і Редакція — як повище. Обкладинка тверда, оздоблена, формат — 21 х 17 см., 510 стор. друку

Іван Вергун. «ЧУЖИНОЮ» Спомини інженера-скитальця, ілюстровані. Накладом Автора, з друкарні «Ідея», Дюнкерк, Франція, 1992 Обкладинка м'яка, ілюстрована, формат — 23 х 16 см., 155 стор. друку.

Василь Іванишин. «НАЦІЯ, ДЕРЖАВНІСТЬ, НАЦІОНАЛІЗМ». Видавнича Фірма «Відродження», Дрогобич, 1992. Обкладинка м'яка, формат — 20 х 14 см., 176 стор. друку.

Роман Рахманний. «ДЕРЖАВНИЦЬКА СЛАВА УПА». Стрий 1991. Офсетне перевидання брошурки, виданої 1984 року в УВС в Лондоні, Велика Британія.

Михайло Ломацький. «ЛЮБОВ БАТЬКІВЩИНИ». Стрий, 1991. Офсетне перевидання книжечки, що появилась в Мюнхені 1994 (?) року накладом Осередку СУМ в Манчестері, Велика Британія.

«СПІВАНИК УПА». Ні Видавництво, ані рік появи не подані Припускаємо, що це офсетне перевидання відомого «Співаника УПА» появилось у Стрию з нагоди 50-ліття УПА. Обкладинка м'яка, формат — 20 х 14 см., сторінок — 162 із змістом.

Антін Лотоцький. «КНЯЖА СЛАВА». Історичні оповідання. Рисунки маляра Петра Андрусева. Передрук передвоєнного видання Стрий 1991. Формат — 20 х 14 см., обкладинка м'яка, 60 стор. друку.

«РОДЕ НАШ КРАСНИЙ» Видання для дітей. Передрук, мабуть, у Стрию. 1991 Обкладинка м'яка, формат — 20 х 14 см., 26 стор. друку.

М. Дмитренко. «МИХАЙЛИК» з репродукцією у зменшеному форматі заголовної сторінки підпільного видання з 1949 року. Це шосте видання.

а радше — фотовідбитка шостого видання. появилась у Стрию. мабуть. 1991 року.

Микола Міхновський. «САМОСТІЙНА УКРАЇНА» — перевидання за старанням і з Передмовою Всеукраїнського Політичного Об'єднання «Державна Самостійність України». Київ-Львів, 1991. Обкладинка м'яка. формат — 20 х 14 cm., 22 стор. друку.

Василь Кук. «о. МИКОЛА ХМЕЛЬОВСЬКИЙ». *Михайло Зеленчук* — «ХТО БУВ ПЕТРО ПОЛТАВА». Київ — 1992 в програмі «До 50-річчя утворення УПА». Видання Української Інформаційної Служби. Україна — Київ, накладом 999 прим. Обкладинка м'яка, формат — 21 х 15 cm., 12 стор. друку.

«ТЕРНОПІЛЬ». ілюстрований журнал. заснований у січні 1991 року. ч. 5-6 за 1992 рік. присвячений історії, літературі. мистецтву. суспільно-політичним питанням тощо. Видавець — обласне книжково-журнальне видавництво «Тернопіль».

«УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ» — щомісячний культурологічний універсальний ілюстрований журнал. рік 1, число 2.

«ДЕРЖАВНІСТЬ» — Всеукраїнський громадсько-політичний журнал. числа за 1991 рік і 1. 2 і 3 числа за 1992 рік. Його формат «Тернополя» — брит. А4. до 180 стор. друку та ілюстрацій.

«СВІТЛО Й ТІНЬ» — Український фотомистецький журнал чч. 1, 2 і 3 за 1991 рік. Формат — як повище. місткість — 48 стор. Ілюстрації.

«ВІДОМОСТІ» Єпархіяльного Управління УАПЦ у Великій Британії. числа за січень-липень 1992.

«БЮЛЕТЕНЬ» Конгресу Українців Канади ч. 4 за 1991 р.

«ГРОМАДА» — журнал Товариства Українців-Соборників. Австралія. числа за січень-липень 1992.

«ВІСНИК» — квартальник літератури. науки. мистецтва і суспільно-політичного життя. видання ГУ ООЧСУ. США. числа за 1991 і перші два за 1992 р.

«СУЧАСНІСТЬ» — журнал літератури. мистецтва. суспільного життя. В-во «Пролог» — від ч. 5 за 1991 рік до ч. 6 за 1992 рік.

«БЕРЕЗІЛЬ» — літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки Письменників України, числа до 7/1991.

«СВІТЛО» — Український католицький місячник. видаваний оо. Василіянами в Канаді. ілюстрований. Всі числа за 1991 рік і вісім за 1992 рік.

«КРИЛАТІ» — журнал Українського Юнацтва. видання ЦУ СУМ. ілюстрований. Одержано числа за 1991 рік і 7 чисел за 1992 рік.

«ВІСНИК» Світового Конгресу Вільних Українців Торонто. Канада. ч. 1/19/ за 1991.

«УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ» — Релігійний квартальник Об'єднання Українців Рідної Віри. Гамільтон. Канада. чч. 32-33 — 36-37. 1991/92.

«НАШЕ ЖИТТЯ» — Ілюстрований журнал Союзу Українок Америки. до липнево-серпневого числа 1992 року.

«ЗАПИСКИ *Наукового Товариства імені Т. Шевченка*». праці філологічної секції. Львів 1990. Редактори тому — Микола Ільницький і Олег Купчинський. 400 сторінок друку.

«КАЛЕНДАРЕЦЬ *Україна у Великій Британії*» (СУБ) за 1992 рік. Формат кишневий, стор. 136, обкладинка м'яка.

«ПОСЕЛЕННЯ ТА ЖИТЛО УКРАЇНЦІВ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ ТА БУКОВИНИ» Г. К. Кожолянка, березень 1992. Видання з серії «Культура і Багатокультурність Альберти», Канада, в площині співпраці між Міністерством Культури та Багатокультурности Альберти і Чернівецьким Державним Університетом

«ЗВІТ ДІЯЛЬНОСТИ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ЗА 1991 РІК» формат А4, 54 стор. друку, обкладинка м'яка

'SVIETO, *by Robert D. Klymasz*, edited by *Radomir B. Bilash* 'Celebrating Ukrainian-Canadian Ritual in East Central Alberta through the Generations'. Occasional Paper № 21, March 1992. Published by Alberta Culture & Multiculturalism Historical Resources Division, Alberta, Canada.

'*Kultura*' — Monthly journal, dedicated to politics and literature, published by 'Instytut Literacki' in Paris, France; all numbers for 1991 and up to 7 and 8 of 1992.

'THE UKRAINIAN QUARTERLY' — a journal of Easter Europe and Asian Affairs, published by the Ukrainian Congress Committee of America, Inc. Summer, 1992

'THE UKRAINIAN REVIEW' — A quarterly journal devoted to the study of Ukraine, Spring and Summer 1992, published by the Association of Ukrainians in Great Britain, Ltd.

'L'EST EUROPEEN' — a journal devoted to the study of Ukraine, published in Paris, France. Numbers for 1991 and up to September 1992

'ABN CORRESPONDENCE', Bi-monthly bulletin of the Anti-Bolshevik Bloc of Nations, published by the Central Office of ABN, München, Germany. All numbers for 1991, and first three of 1992.

'REPORTS ON THE USSR', Volume 3, 1991. Publication of the RFE/RL Research Institute on current Soviet affairs

'FINANCIAL STATEMEMTS — 31 DECEMBER 1991' published by the Association of Ukrainians in Great Britain, Ltd.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Postup Ukrainian Co-operative Trading Society, 902 Mount Alexander Road, Essendon, Victoria, 3040.

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj 1425 Soler, 5039 — BS AIRES

БЕЛЬҐІЯ:

Mr. O. Koval 72 Blvd, Charlemagne, 1040 BRUXELLES

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France 186, Blvd St-Germain 75261 PARIS Cedex 06.

КАНАДА:

The League for the Liberation of Ukraine, 140 Bathurst St., Toronto, Ont., M5V 2R3.

НІМЕЧЧИНА:

"Schlach Peremohy" 8000 München 80, Zepplinstr. 67.

США:

Mr. H. Cebrij 136-2nd Ave., New York, N.Y., 10003.

Чікаґо і околиця:

Bohdan Kaszuba 6427 W. Forest Preserve Drive, Harwood Heights, Ill. 60656.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

Перевидання здійснено Товариством з обмеженою відповідальністю «Українська видавничо-інформаційна служба» (293500, Львівська обл., м. Стрий, а с 323. ТОВ «УВІС») з дозволу Української Видавничої Спілки в Лондоні.

Реєстраційне свідоцтво в Україні: КП № 946.

Журнал надруковано з діапозитивів видавця у Стрийській друкарні накладом 2000 прим. Замовлення № 2119. 1993 р.